12490

Library of the Museum

OCT - 7 1983

OF

COMPARATIVE ZOÖLOGY,

AT HARVARD COLLEGE, CAMBRIDGE, MASS.

Founded by private subscription, in 1861.

The Gift of the
K. Vetenskaps Societeten.

No. 4833.

July 28. 1879. Bd May 18. 1881.

BIDRAG

till

KÄNNEDOM AF

FINLANDS NATUR OCH FOLK,

utgifna

af

Finska Vetenskaps-Societeten.

Tjugondenionde Häftet.

HELSINGFORS,

Finska Litteratur-sällskapets tryckeri, 1878.

KERTOMUS

MUINAISJÄÄNNÖKSISTÄ

HAUHON KIHLAKUNNASSA.

LAATINUT

AKSEL HEIKEL.

Sisällys.

Johdatus . . . . . sivv. 1—3.
Hauhon kihlakunnan historiallinen synty . . . . . „ 4—6.
„ „ maantieteellinen kertomus . . . „ 6—9.
A. Pakanuuden aika . . . . . „ 9—10.
Kiviaika . . . . . „ 9—37.
Pronssi- ja varhempi rauta-aika . . . . . „ 38—65.
Myöhempi „ . . . . . „ 66—90.
B. Kristillisyyden aika . . . . . „ 91—171.
Hauho . . . . . sivv. 10-23, 40-42, 45-47, 56, 71-75, 105-115.
Tuulos . . . . . „ 23-24, 45, 56, 66-71, 116-122.
Tyrväntö . . . . . „ 24-28, 47-48, 57, 76-77, 122-125.
Hattula . . . . . „ 28-29, 44, 59-64, 125-130.
Hämeenlinnan maasen-
rakunta . . . . . „ 29, 49-50.
Vanaja . . . . . „ 30-31, 50-52, 77-82, 131-136.
Rengo . . . . . „ 31-32, 59, 136-141.
Janakkala . . . . . „ 32, 52-55, 57, 63, 82-88, 91-102, 141-160.
Hausjärvi . . . . . „ 33, 103-105, 160-166.
Loppi . . . . . „ 33-34, 43, 166-171.

Johdatus.

Ajat eellehen menevät,
Vuoet tuota tuonnemmaksi,
Uuen päivän paistaessa,
Uuen kuun kumottaessa.
Kal. 1: 245—248.

Aikoja on todellakin kulunut siitä kun ilman impi, Suomen suvun alkuperäisen käsityksen mukaan, „pisti ilman pielet ja sanoi maat ja manteret“. Unhotuksen virta on myös melkein kokonaan niellyt ne ajat, jolloin Pellervoinen, pellon poika, kylvi ensimmäisen siemenen suomalaiseen maahan.

Uusi päivä paistaa ja uusi kuu kumottaa epäilemättä tänä uutena aikanamme. Luonnontutkinto on pystyttänyt maalle ja taivaalle ikään kuin uudet pielet ja tiede yhä enemmän näyttää, kuinka luonnon ja ihmiselämän vaiheet seuraavat horjumattomia lakeja. Sillä järjellä punnitsemme historiammekin tapaukset ja järjellisillä perustuksilla rakenamme tulevaisuuttakin. Ja vihdoin muinaistutkinto koettaa esiin manata historian ja entisyyden todelliset, eikä mielikuvituksen mukaiset syntysanat.

Vasta muinaistutkinnon kautta on tultu varmaan vakuutukseen ihmiselämästä ja oloista aikoina, joista aikakirjat eivät tiedä mitään kertoa. On tultu, näet, siihen huomioon että Suomenkin maassa monia satoja vuosia, ennenkuin meidän sukumme Venäjän pohjoislakeilta tänne siirtyi, asui ja eli sukuja, joiden kansalli-

suudesta ei ole vielä selville päästy. Vaikka kyllä meidän esi-isämme työnsä ja verensä uhrilla ovat ijäksi päiväksi omistaneet jälkeläisilleen tämän maan, ei tämän kannikan alkuperäinen anastaminen pohjan jäistä viljelyksen omaksi ole kuitenkaan heidän kunniakseen luettava. Mikä kansa sen teki, sitä vielä ei tiedetä, sillä se ei ole jättänyt muita tietoja eli muistoja jälkeensä, kuin irtaimia ja kiinteitä muinaisjäännöksiä, joita vasta viimeisinä aikoina on ruvettu tieteellisesti tarkastamaan.

Kumminkin jo toista tuhatta vuotta ennen Kristuksen syntymää arvellaan ensimmäisien asujamien tulleen Suomeen. Se aika, jona se tapahtui, kutsutaan kiviajaksi siitä syystä, ett'eivät silloiset ihmiset Suomessa vielä osanneet valmistaa teräkaluja muusta aineesta kuin kivestä. Siitä he tekivät kirveitä, joilla he puuta hakkasivat, talttoja eli meiseliä, joilla he sitä koversivat, tahi valmistivat hienompia puu- ja luukaluja, niinkuin työkapineita, astioita, koristuksia y. m., joita tosin ei kuitenkaan vielä ole löydetty meidän maastamme, mutta monissa paikoin muualla mailmassa usein ilmaantuu, joissa yhtäläinen kiviaika on kestänyt ehkä kauemmin ja missä niitä useista syistä on paremmin voinut säilyä. Ja koska viljelys on saapunut pohjoismaihin ja siis myös Suomeenkin paljoa myöhemmin kuin muihin etelämpiin maihin, niin kiviaika täällä oli olemassa silloin kuin e. m. Välimeren rannoilla jo osattiin pronsista ja raudasta teräkaluja tehdä. Raudan käyttämisen taito saapui Suomeen vasta Kristuksen syntymän aikana — taito, joka jo tuhat vuotta ennen oli ollut tunnettu etelä Europassa. Nykyään, sähkön ja höyryn aikakaudella, emme taida käsittää sitä hitaisuutta, jolla taidot ja tiedot pakanuuden aikana levisivät.

Pakanuuden aikajaksot Suomessa siinä järjestyksessä, kun ne toisiansa seurasivat, ovat:

1. Kiviaika, ehkä toista vuosituhatta ennen Kr. syntymää; silloin oli kivi ainoana *teräkalun* aineena.

2. Pronssiaika, jolloin osattiin pronsista (vaskesta ja tinasta) *teräkaluja* tehdä ja joka arvellaan kestäneen ensimmäisen vuosituhannen en. Kr. synt.

3. Varhempi rautaaika, jolloin opittiin rautaa takomaan ja käyttämään *teräkaluihin*, Kr. syntymästä vuoteen 700.

4. Myöhempi rautaaika, vuodesta 700 Kristin uskon aikajakson alkuun. Tämän ajan alussa rupesi nykyinen Suomen kansa maahan tulemaan. Se sisältää siis kansamme pakanuuden ajan Suomessa.

Pitääksensä paikkansa mailman kilvoituskentällä ja täyttääkseen tarkoituksensa historiassa pitävät nykyiset kansat yhtenä tärkeimpänä ehtona isänmaansa ja oman historiansa muinaisuuden tuntemista. Suomenkin kansa tarvitsee välttämättömästi tätä tietoa. Muinaistiede, joka juuri koettaa poistaa entisyyden peitteet, on sen vuoksi sanalla sanoen yksi Suomen ja sen kansan edistymisen ehdoista. Tähän totuuteen perustuukin Suomen kaikki muinaistieteelliset harrastukset.

Nämät vähäiset tiedustukset, jotka tässä ilmaisen, olen kesinä vv. 1876 ja 1877 suorittanut tiedeseuran antamilla valtiovaroilla Hauhon kihlakunnassa, sillä muinaismuistoyhtiön ehdoituksesta ne tutkimukset, joihin nämä liittyvät, tehdään kihlakunnittain.

Tämän yleisen silmäyksen jälkeen tahdon ryhtyä kihlakuntamme tarkastamiseen kokonaisuudessaan erittäin maantieteelliseltä kannalta, ja sen ohessa mainita sen historiallista syntyä.

Hauhon kihlakuntaan

luetaan vuodesta 1870 seuraavat 10 seurakuntaa: Hauho, Tuulos, Hattula, Tyrväntö, Vanaja, Hämeenlinnan maaseurakunta, Renko, Janakkala, Hausjärvi ja Loppi. Jo tästä saamme käsitystä kihlakunnan laveudesta. Tahdon kuitenkin sitä tarkemmin määrätäksemme sen ulkopuoleltakin luetella rajapitäjät. Etelässä näemme Tuusulan, Nurmijärven, Vihdin ja Pyhäjärven seurakunnat. Lännessä löydämme Tammelan, Kalvolan ja Sääksmäen. Pohjoisen rajan toisella puolella ovat Pälkäne ja Luopiois. Idässä vihdoin Lampi, Kärkölä ja Mänttälä koskevat alaamme.

Kirkollisessa suhteessa ovat kaikki seurakunnat Turun hiippakuntaa, paitsi Hauho ja Tuulos, jotka kuuluvat Porvoon hiippakuntaan. Hämeenlinnan kaupunki on keskellä tätä alaa, joka hallinnollisessa suhteessa on Hämeenlääninn aluetta. Käräjäkunnat seuraavat myös eri jakoa.

Niinkuin jo sanoin, on tämä kihlakunta nykyisessä muodossaan nuori. Tietääkseni se kuitenkin ensikerran ilmestyi jo v. 1454 *), jolloin eräs „Niclis Thawest“ oli tuomarina siinä „j Hagw härade“. Mutta Hämeenlääninn vanhimmasta maankirjasta v. 1543 se taas puuttuu. Siinä mainitaan ainoastaan seuraavat 3 Hämeen kihlakuntaa:

*) Waaranen, „medeltids manuskripter“ vanhemmassa valtioarkistossa.

Sääksmäki, Hattula ja Hollola, joka silloin, niinkuin kumminkin 10 vuotta aikaisemmin kutsuttiin myös Hämeenlinnan eli Yli-kihlakunnaksi [1]). Hauho-niminen kihlakunta ilmestyy kuitenkin taas pian, e. m. vuonna 1553, jolloin se vaan eri anneksina tulee esiin Hattulan kihlakunnan ohessa [2]) j. n. e. Vaan tarkkaan seurata kaikkia sen vaiheita kuuluu täydelliseen historiallis-kertomukseen, jota nämä muinaistiedustukset eivät tarkoita. Muista mainituista hämäläis-kihlakunnista vielä vaan sananen. Niistä näkyy sekä Hollola että Sääksmäki ilmestyvän ensikerran v. 1416. Edellisessä oli silloin tuomarina eräs Hannu Pietarinpoika [3]), jälkimmäisessä eräs Olavi Broderinpoika [4]). Hattulan kihlakunnan löydämme taas ensikerran aikakirjoissamme v. 1426, jolloin eräs vapaasukuinen Olaus Hannunpoika oli tuomarina siinä [5]). Että täällä Hämeessä tällä aikaa eli Erik XIII-Pommerilaisen hallituksen alkupuolella oli *jako* kysymyksessä, taidamme siitäkin arvata että v. 1405 sanotaan eräs Jöns Antinpoika olleen kuninkaan tuomarina „puolessa“ Hämeessä [6]). Tämä seikka saa selityksensä sekä siitä, että v. 1390 sanotaan Klaus Diekn olleen tuomarina „Hämeessä“ (tietysti kokonaisuudessaan), että v. 1405:kin on kysymys Suomen kihlakunnista [7]). Samallainen oli asian laita Pietari Raghvaldin-

[1]) Arvidsson. Handlingar. V: 316, 319.

[2]) Historiallinen Arkisto V: 24.

[3]) Waaranen, medelt. handl. ja kokoelma „De la gardiana“ myös vanhemmassa valtio-arkistossa.

[4]) Arvidsson. Handl. IX: 2.

[5]) Arvidsson. Handl. I: 13.

[6]) Arvidsson. Handl. II: 20; myös n. k. „Svartboken“issa vanh. valt. ark.

[7]) H. Hildebrand y. m. Sveriges historia fr. äldsta tid till vara dagar. II: 147.

pojan kanssa v. 1374 *). Sanalla sanoen, Hämeen jako kumminkin kolmeen kihlakuntaan näkyy tapahtuneen Erik XIII aikana. Pohjoismaiden yleisestä historiasta myös tiedämme että tällä aikaa puuhattiin paljon parannuksia Suomessakin Unionin perustamisen johdosta. Tahdon Hämeen ja'on suhteen kihlakuntiin erittäin muistuttaa Erik XIII:n lainkäynnillisessä katsannossa niin mainiosta toisesta matkasta Suomeen v. 1407. Onko luonnotonta ajatella yhteyttä tuon matkan ja tämän ja'on välillä? Ja vaikk'ei tämä olekkaan täydellisesti todistettu, niin meidän kuitenkin täytyy lukea Hämeen jako useampiin kihlakuntiin niitten hyvien seurauksien joukkoon, jotka kuningatar Margaretan perustama Kalmar'in Unioni tuotti Suomelle.

Vaikka siis Hauhon kihlakunnan eri osat ovat nähneet monessa suhteessa eroavaisia vaiheita, yhdistää heitä kuitenkin sama luonto. Jo Vanajan vesistön seuduilla ilmestyy se Hämeen luonne, joka tekee tämänkin maakunnan niin mainioksi kauneudeltaan. — Hausjärvellä ja Lopella tapaamme korkeimmat seudut koko tällä etelä-Hämeen alalla, sillä täällä nostaa Salpausselkä harjanteensa niin korkealle, että se salpaa Hämeen ja Uuden maan vedet toisistaan. Monta korkeata kukkulaa on tällä selänteellä, joista mainittakoon Lopella Kaakon vuori, joka tarjoo laveata näköalaa. Vuoria ja maan harjanteita on koko kihlakunta täynnä. Ja jokainen matkustaja huomaakin pian, miten korkea ja leveä maan harju eroittaa Lammin, Tuuloksen ja Hauhon Janakkalasta, Vanajasta ja Hattulasta. Tämä harju, ollen leveämpänä kankaana ete-

*) Arvids. Handl. II: 6.

läänpäin, kapenee Hauhon ja Vanajan „isoselkien“ välillä, ja siitä kohoten korkeiksi kukkuloiksikin, joista Vermasvuorta Hauhossa kehutaan kauniista ja avarasta näköalastaan, muodostaa tämä jylhiä vuori- ja metsäseutuja Höömäen, Huunan ja Laidikkalan välimailla eli Hauhon, Tyrvännön ja Pälkäneen rajatienoilla. — Samankaltaisia pitkiä ja synkkiä metsiä harjumaisilla seuduilla tapaamme suuremmassa määrässä myös Rengon, Vanajan, Hämeenlinnan maaseurakunnan ja Hattulan itäpuolilla niiden takamaissa tahi Tammelaa ja Kalvolaa vastaan. Vähemmistä vuorisarjoista mainittakoon ne harjanteet, jotka Lammilta alkaen kulkevat molemmin puolin Suoli- ja Pyhäjärveä Tuuloksessa ja siten ohjaavat näitten järvien juoksua, joka Ormajärvestä Lammin pitäjässä saa alkuansa. Samalla tapaa kulkee molemmilla puolin Vanajaveden juoksua vuori- ja harjujatkoja jotka monessa paikassa melkoisesti kohoovat. Itäisellä puolella ovat Iloman kallio Mettäkylän maalla Hattulassa ja Aulangan vuori Hämeenlinnan maaseurakunnassa, sekä läntisellä puolella Linnanpää-vuori Tenhoilan maalla Tyrvännössä ja Hattelmalan harju Vanajassa korkeimpia ja mainioimpia korkeuksia. — Ylipäänsä nähdään koko kihlakunnassa korkeita vuoria ja metsäisiä kukkuloita lukemattomassa määrässä, joten maa näyttää hyvin vaihtelevalta. Harjanteet levenevät harvoin tasaisiksi ylängöiksi, niinkuin e. m. Perun l. Porin avara nummi Lopen lounaisessa päässä Räyskälän takana. — Täynnä ovat harjut syviä ja jyrkkiä lukkoja, joiden pohjista usein ainoastaan vähäinen tilkka taivasta näkyy. Tästä syystä olo siellä monelle tuntuu kamalalta, jota semmoinen nimi kuin Helvetin lukko, Tuohimäen talon maalla Janakkalassa, todistanee. Mutta usein tavataan luk-

kojen sijassa pieniä järviä, tavallisesti umpinaisia, e. m. nuo kalaiset ja somat Kolmilammet Hausjärvellä Ryttylän maalla. Väliin on niillä maanalaiset kulut toisiin järviin, niinkuin e. m. Särkimäjärvellä Hauhossa, josta joki kulkee toista „pitkää“ virstaa maan alatse, mistä sen lirinän sanotaan kuuluvan, Uiskonlahteen Kirrijärvessä Hahkialan ja Tulittulan kyläin rajalla.

Kerrotusta maanlaadusta ja muodosta vesijuoksujen suunnat tietysti riippuvat, ja olkoot nekin tässä lyhyesti kerrottuina.

Kaikki joet ja järvet Salpausselänteen eteläpuolella päättyvät yhä enemmän yhdistyneinä, kuitenkin monella haaralla Suomen lahteen. Suurempia näistä ovat Keritty- ja Puneliajärvet Lopen lounaisessa päässä. Ne yhdistyvät Karjanjoen kautta Vihdin ja Lohjan vesihin j. n. e. Toinen suurempi järvi samalla puolella Salpausselkää on tuo kirkasvesinen Hirvijärvi, joka kuuluu ainoastaan osaksi tähän kihlakuntaan. Se on yksi Vantaanjoen alkulähteitä. — Purin suosta, samannimisen nummen vieressä, lähtee muutamia puroja juoksemaan suoraan Tammelan kautta Kokemäen jokeen; muutamia taas kulkee siihen pitkän kierron tehtyänsä. Ne laskevat ensin Kart- eli Salojärveen, joka, eroitettuna ainoastaan Salpausselän tässä paikassa kapealla taipaleella Puneliajärvestä, juoksee, ottaen vastaan monelta taholta sivujokia, Haapaniemen järveen. Tähän viime mainittuun tulee myös Rengon joki Renkojärvestä, jonka toinen pää on Kalvolan toinen Hattulan takamaissa. Haapaniemen järvestä tullaan Kernalan järveen Janakkalassa, johon niin ikään tahi oikeimmin n. k. Vedenjakamaan kolmelta muulta haaralta vesi-*janat* l. rivit janautuvat l. yhdistyvät yhteen vesi-*vanaan*. Toinen päähaara tu-

lee aina Pääjärvestä saakka Lammilla Puujoen kautta. Kolmas alkaa Kalvolasta ja saa lisävesiä Taka-, Ala- ja Viralanjärvistä. Neljäs lähtee Lopen järvestä ja kulkee Käsi- ja Alajärvien läpitse. Tästä Kernalan järvestä alkaa vihdoin tunnettu suuri vesivana, kunnes se, ottaen matkallansa monta lisäystä erittäin oikealta puolelta, laskee Vanajan isoselkään. — Nämät vedet, jotka ovat mainitun harjanteen pohjoispuolella, kuuluvat järvineen jokineen siihen vesistöön, joka Kokemäen joen kautta juoksee Pohjan lahteen. Tähän yhdistyy myös toinen haara, mutta vasta Sääksmäessä. Se muodostuu muun muassa Tuuloksen ja Hauhon vesistä, joista etevimmät ovat Pyhäjärvi, Roine, Hauhon ja Ilmoilan selät, ja on lähinnä Vanajan isoselkää kihlakunnan suurin vesistö.

A. Pakanuuden aika.

Kiviaika.

Tuo seikka, että Hauhon kihlakunnan pohjoisessa osassa löytyy suurimmat ja enimmät järvet, ansaitsee jo itsestään huomiota, kun ajattelemme viljelyksen ja historian alkua kysymyksessä olevalla alalla, sillä muinaistutkinnon avulla on tultu siihen tietoon, että viljelys e. m. Europassa on ensin levinyt etelästä valtameriä pitkin pohjoiseen, ja niistä vähitellen jokien juoksuja myöden sisämaihin, joissa kalaiset järvet metsän riistasta rikkailla seuduilla olivat luonnollisia ja mieluisia olopaikkoja näille aikaisille asujamille, jotka siten olivat samassa kalastajia ja metsämiehiä. Me tulemmekin vasta selvemmin näkemään kuinka myös Suomen tahi oikeimmin kihlakuntamme eri osissa tuo yleinen asuttamislaki on vaikuttanut. Ja koska, niinkuin jo edellisessä

kerroin, suurin osa tämän kihlakunnan vesiä laskee Kokemäen joen kautta valtamereen, sopisi jo siitä arvotella että ensimmäiset asukkaat sieltäpäin tänne saapuivat. Mutta luonnon edut ilmaantuvat vasta silloin parahiten silmiemme eteen, kun me näemme ne yhteydessä tosiseikkojen kanssa, jotka niistä parhaaksi osaksi riippuvat. Järvirikkaudessa eroavaisten seutujen soveliaisuus viljelykselle saa parhaan valaistuksen kaukaisimman pakanuuden eli *kiviajan* lukuisista löydöistä. Useimmat kiviajan teräkalut, joita Hauhon kihlakunnasta tunnetaan, kokoelin kesällä 1877. Sieltä löydetyt ovat seurakunnittain ja löytöpaikkojen jälkeen aakkos-järjestyksessä luettuina seuraavat:

Hauhosta.

Alvettula.

1. *Oikokirves* dioritiporfyristä *), ylös otettu maantieltä Hykkärin talon vieressä. Poikkileikkaukseltaan on se 4-kulmainen ja tavallista muotoa, jota nähdään kuv. 1, 2 ja 3. Sen kärjestä on kappale poishakattu

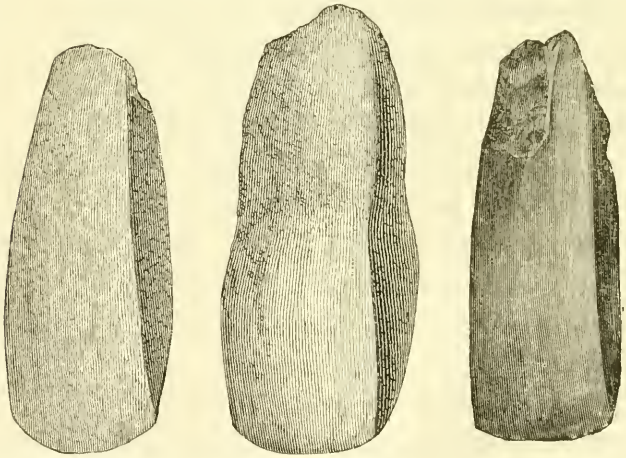

1. Satakunta. Kulla. ½. 2. Satakunta. Wesilahti. ½. 3. Aunus. ⅓.

*) Kivilait ovat määränneet Herrat Professori F. Wiik ja Vuori-insinööri K. P. Solitander.

(joka hyvin usein tapahtuu, kun tutkitaan mitä ainetta tuo muka ilmasta tullut „ukkosen naula“ oikeastaan lienee). — Niinkuin luettelosta tulemme näkemään on tämä poikkileikkaukseltaan 4-kulmainen muoto (vrt. kuv. 4 ja 5) kirveissä ja taltoissa yleisin; koossa eroavat ne kuitenkin etupäässä toisistaan, jotta Yliopiston museossa, jossa niitä löytyy monta sataa, nähdään tuskin 2 aivan yhtäläistä.

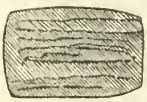

4. Poikkileikkaus kuv. 1, 2 ja 3 muotoisille kirveille ja taltoille.

5. Poikkileikkaus 4-kulmaisille terä-kaluille, joissa laidat ovat enemmän kaarella.

2. Kehdon anturan muotoinen *hakkuuase* l. tuura hienorakeisesta viheriäiskivisestä porfyrista. (kuv 6). Sen toisessa päässä on terävä ja latuskainen terä, mutta muutoin poikkileikkaukseltaan on toinen laita puoliympyriäinen kuin sian selkä, toinen latuskainen ja suora. Löydetty soramaasta ojaa kaivaessa n. k. Männistön lähellä.

Tämä ase, jota arvellaan maanviljelyksessä käytetyn, on omituinen Aunukselle, josta niitä tunnetaan liki 60, mutta Suomesta tähän saakka ainoastaan 2, toinen Impilahdelta, toinen Ilmajoelta.

3. 2 tuuman pituinen ja $^1/_2$ t. leveä *taltta* *) kuutelolinskamasta, terältä levenevä, poikkileikkaukseltaan 4-kulmainen. Löytöpaikka tuntematoin. Ostettu Männistössä. (vrt. kuv. 7).

6. Hauho. Alvettula. $^1/_3$.

*) Taltat ovat ylipäänsä kirveitä pienemmät.

Höömäki. (Hyvämäki).

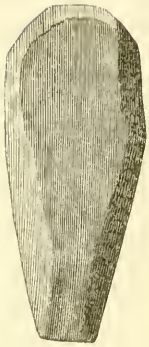

7. Hauho. Mieholla. 1/2.

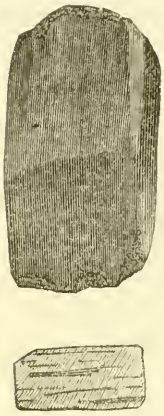

8. Hauho. Höömäki. 1/2.

4. *Taltta* dioritistä, poik. leik. 4-kulm. terä jyrkällä ja suoralla laskulla vaan yhdeltä laidalta, niinkuin höylän terä. Löydetty kaskea raivattaessa Hankalan talon tiloilla, josta myös ostettu. (kuv. 8).

5. *Vasarakirveen teräpuoli* viheriäiskivestä. Löytänyt Rantalan metsästä eräs entinen sotamies Männistöstä, joka sen myi. Eheänä ja hyvänä näitten kirveitten muoto on kuin kuv. 9 ja 10.

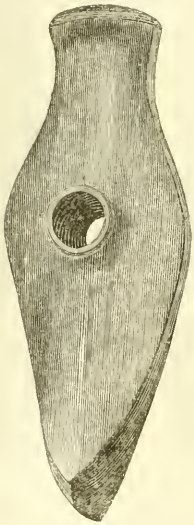

9. Suomenmaa. 1/3.

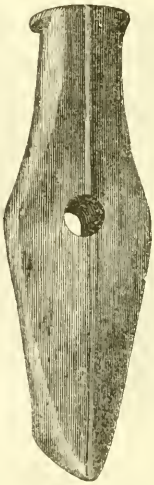

10. Vars. Suomi. 1/3.

Ilmoila.

6. Suuri *oikokirves* tiheästä kloritiliuskamasta (vrt. kuvat 11 ja 12), poik. leik. pyöreänsoikea (vähän soikeampi kuin kuv. 29). Toisesta laidasta näkyy että se on ollut varteen sidottuna. Löydetty muutamasta kiviaidasta Kauppilan talon maalla, johon luultavasti oli pistetty suojelukseksi „pahoja" vastaan. Tähän virkaan kuitenkin rautaisia teräkaluja tavallisesti käytetään.

11. Satakunta. Kokemäki. 1/3.

12. Pohjanmaa. Laihia. 1/3.

7. *Taltta* saviliuskamasta (vrt. kuv. 13.), poik. leik. tosin neli, vaan ei suorakulmainen, mutta terä laskee taittumatta ja jyrkemmästi yli-, kuin alilaidalta, joka on leveämpi. Tämän poikkileikkaus siis lähenee sitä poikkileikkausta, joka on omituinen semmoisissa taltoissa, kuin kuv. 14 ja 15 osoittavat ja josta esimerkki nähdään kuvassa 15 b. Ostettu niinkuin edellinenkin Kauppilan talosta.

13. Aunus. 1/3.

14. Aunus. 1/3.

8. *Poikkikirves* sarvikiillukka-liuskamasta, poik. leik. 4-kulmainen. Terä on tässäkin vaan yksipuolisella laskulla muodostettu. (vrt. kuv. 8). Löydetty Kämärin talon pellosta. Samasta talosta ost.

7. *Tasataltta* dioritista (kuv. 15 a), poik. leik. melkein kolmioinen (kuv. 15 b), joka muoto on omituinen Aunuksen kivitaltoille, jotka myös usein ovat 2 — 3 kertaa suuremmat. (vrt. kuv. 14). Löytty Lurin talon niitulla kovasta savesta ojaa kaivettaessa. Ostettu Ellilän talosta Alvettulan kylästä. Ilmoilan kylässä tiedän vielä löytyvän 3 taikka 4 kiviasetta, mutta ihmiset siinä näkyivät olevan erittäin taikauskoisia. Eräs suuri kirves oli jo käsissäni, mutta kun ei sattunut kellään olemaan „pientä“ kävin kylään vaihettamaan, mutta sillä välin oli omistaja (tietysti vaimoihminen) pistänyt kalun piiloon, josta ei enään lähtenyt, eikä rukouksilla, eikä rahoilla, kun omistaja tuli ikäänkuin mykäksi ja kehräten vaan ällistää jörötti. Toisessa paikassa ei mitenkään myönnetty olevan, vaikka koko kylä sitä tiesi. Kolmannessa paikassa ei näytetty, vaikka kyllä tunnustettiin olevan, sillä vastasi eräs emäntä: „pahat silmät turmelevat vielä tavarani“.

15 a. Hauho. Alvettula. 1/2.

15 b. Poikkileikkaus taltalle kuv. 15.

Kirkonkylä.

10. *Taltta* dioritista, poik. leik. (vrt. kuv. 4) 4-kulmainen, $4^1/_2$ tuumaa pitkä, runsaasti tuuman leveä yhtä mittaa ja $^3/_4$ paksu, jotta se muodoltaan paljon muistuttaa nykyisiä hakkuurautoja. Nikkari Hillberg'in antama, joka on sen saanut Ruotsista asuvilta esi-isiltään.

Lauttia.

11. *Poikkikirves* l. taltta aphanitista (l. dioritista), pitkittäin haljennut, terä yksipuolinen ja melkeen suora (vrt. kuv. 16), poik. leik. ei 4-kulmainen sillä syrjät ovat kaarella (vrt. kuv. 24). Löytöpaikka tuntematoin. Ostettu Kyläläisen torpasta.

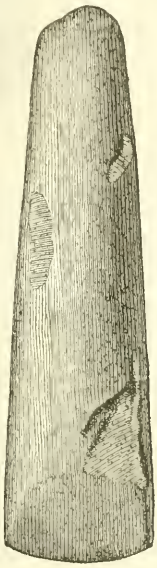

16. Pohjanmaa. Kuusamo. $^1/_2$.

Matkantaka.

12. *Oikokirves* diabasista (vrt. kuv. 1), poik. leik. 4-kulm. (vrt. kuv. 5). Löytty Äirikkälän taloon kuuluvaa niittua kuokkiessa. Ostettu samasta talosta.

Miehoila.

13. Paksun ja hyvin hiotun *oikokirveen terä* kuv. 1 ja 2 muotoinen dioritiporfyristä, 4-kulm. poik. leik., lähinnä kuv. 5; löydetty Ittilän l. Höllön pellosta ja ostettu eräältä ittelliseltä Yli-Arven maalla.

14. *Taltta* saviliuskamasta (kuv. 7), latuskainen ja kapeneva terälle päin, joka on hyvin harvinaista, myynyt eräs ittel. Arven maalla. Löytöpaikka tuntematoin.

15. *Taltta* dioritiporfyristä, 2 tuumaa pitkä ja noin $1^1/_2$ t. leveä, ohut kuin höylän terä, mutta terästä

alkaen kapeneva (vrt. kuv. 17). Ostettu eräältä ittel. Yli-Hääsistä l. Ojalasta. Löytöpaikka tuntematoin.

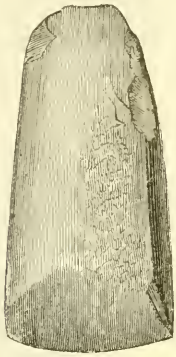

17. Pohjanmaa. Isokyrö. 1/2.

18. Hauho. Miehoila. 2/3.

16. *Taltta*, vähäisen pienempi kuin edellinen ja myöskin latuskainen, mutta melkeen yhtä leveä kumpaisestakin päästä, *terälaskulla varsipäässäkin* (kuv. 18); kovasta saviliuskamasta. Ost. ja löytöpaikka, niinkuin edellinen. — Täänkaltaisia kahdella terällä varustettuja talttoja on hiljan löydetty hyvin monta Käkisalmen kihlakunnasta, joita nähdään ylioppilasten kansatieteellisen museumin Viipurin osakunnan osastossa.

17. Tuuman pituinen ja lähinnä 4-kulm. *taltta* (ehkä kappale) kuuteloliuskamasta. Löytöpaikka tuntematoin. Ost. Yli-Maulasta.

18. Suurempi *taltta*, kuin edellinen kuv. 3 muotoinen; poik. leik. 4-kulm. latuskaisempi kuin kuv. 4, saviliuskamasta. Löyt. paik. ja ost. niinkuin edellinen.

Pappila.

19. *Taltta* saviliuskamasta (kuv. 19), poikkileik. niinkuin kuv. 20, joka on hyvin harvinaista, sillä taval-

lisesti on poikkileikkaus suorakulmainen (katso kuv. 4). Löytöpaikka tuntematoin. Ost. eräältä muonamieheltä.

19, 20. Hauho. Pappila. ½. 21. Kuurinmaa. ½.

Tähän muotoon sopii muuten verrata kuv. 21.

Portaan kylä.

20. *Oikokirves* dioritiporfyristä (vrt. kuv. 1), poik. leik. 4-kulm. (vrt. kuv. 4), löydetty 10 vuotta sitten savesta Halmi-nimisestä pellosta, joka kuuluu Jokelan taloon. Terä on tässä suoraksi kulunut. Ost. samasta talosta.

21. *Taltta* dioritista (vrt. kuv. 1), poik. leik. 4-kulm., (vrt. kuv. 5). Löytöpaikka tuntematoin. Ost. Suttisen torpasta.

22. *Taltta* saviliuskamasta, (vrt. kuv. 1 ja poik. leik. kuv. 4). Löytöpaikka tuntematoin. Ostettu Vastamäen torpasta.

Puoliväli.

23. *Taltan kappale*, poik. leik. pitkän soikea, mutta ei niin paksu kuin kuvassa 29; kovasta saviliuskamasta.

Tämän kiven kokonaisuudessaan on aikoinaan omistanut Puolivälin isännän „muorin“ (isoäidin) isä, joka löi sen kahteen kappaleesen, joista antoi toisen mainitun isännän muorille, joka sittemmin jätti sen perinnöksi hänelle. Toinen puoli taas tuli muorin sisaren omaksi ja on sen jälkeen kulkenut polvesta polveen tuntemattomille teille ihmeitä tekevänä ukkosen naulana. Tämä kappale on hyvin nakerrettu luullun lääkitysvoimansa tähden „ähkyä“ vastaan, jonka vuoksi se myytiin, niinkuin moni muukin, vasta pitkän keskustelun jälkeen.

Rukkoila.

24. Suuri ja niin terävä *kirves* saviliuskamasta, että sillä vieläkin voidaan puuta hakata; muuten aivan hiomaton, ja näkyy sen päältä (katso kuv. 22) selvästi

22. Hauho. Rukkoila. 1/4.

että se on neljäkulmaiseen muotoon saatu pieniä liuskoja taitavasti nakuttamalla koko sen pituudelta, joka on 8 tuumaa; levyys on 3 t., ja paksuus 1 t. Löydetty ojaa kaivettaessa Ha'an niitulla kyynärän syvyydestä maan alta, jossa oli maannut kovassa savessa l. ankossa suurien kivien syrjällä, sadan askeleen päässä Roineesta, joka tässä muodostaa kauniin lahdelman Halkoniemen kyljessä. Tämän siistimättömään tekoonsa nähden arvokkaan muinaisaikaisen työkalun myi mielellään sen löytäjä nikkari Helander.

Näin nakuttamalla tehtiin arvattavasti enimmät kiviset teräkalut alussa, jolloin tyydyttiin yleiseen pää-

muotoon; ja vasta aikojen vieriessa „sivistys“ niin edistyi että kaluja ruvettiin hiomaan suuria tahkokiviä vastaan; semmoisia jo entiseltäkin Suomesta tunnetaan joitakuita. Nakuttamiseen käytettiin erinäisiä n. k. nakkuukiviä. Täänkaltaisia kivisiä työkaluja ei ole kuitenkaan vielä Suomesta löydetty, joka todistaa kuinka tuntematoin maamme vielä muinaistieteellisessä suhteessa on, vaikka aivan epäilemättä kivisiä teräkaluja täällä sepiteltiin. Senkin vuoksi tarvitaan löytöpaikat välttämättömästi tarkastaa, että kivi-„sepän“ tekopaikkoja, joita Suomessakin on huomattu, ilmaantuisi. — Eikä sekään ole aivan vähäpätöinen seikka, että viimein kerrottu kivikalu makasi peitettynä saven sisään. Sillä koska tiedämme että savikerros muodostuu ainoastaan meren pohjassa, taidamme päättää että tuo kivikirves joutui sinne tämän paikan ollessa järven pohjana, sillä myöhempään se tuskin on voinut siihen tulla e. m. maanviljelyksen kautta, jossa senkaltaisia kapineita viimeisiin aikoihin saakka on käytetty noitakaluina kylvövakassa, jyväpussin vieressä j. n. e., siitä syystä että tässä paikassa ei ole kauan maata viljelty ja kapine tavattiin liikuttamattomassa ankossa l. kovassa savessa, johon ensikerran ojaa kaivettiin, joita ennen kasken viljelyksessä ei käytettykään. Ja koska myös arvellaan, että hiomattomat kivikalut ovat hiotuita vanhemmat, niin meillä tässä kirveessä olisi yksi vanhimpia kivisiä työkapineita Hauhon kihlakunnasta; eikä sitä keskentekoiseksi saata arvata, koska sen terä on vieläkin niin pystyvä, että sitä semmoisenaan epäilemättä valmiina kaluna käytettiin. — Jos tämä asian laita paikkansa pitää, niin se todistaa, että ensimmäiset ihmiset tähän paikkakuntaan saapuivat kun sen järvien vedet olivat muutamaa

syltä korkeammalla kuin nykyjään. Aika jona se tapahtui, peittyy vielä melkeen läpinäkymättömään pimeyteen. Ehkä neljättä tuhatta vuotta sitten!

25. *Vasarakirveen* vasarapuoli sarvikiillukasta, hyvin hiottu, mutta katkenut rei'än kohdalla, löydetty Sorratin torpan pellosta Räväsmäen talon maalla. Täänkaltaista kokonaista kirvestä nähdään kuv. 9 ja 10. Ansaitsee muistoon panna, että torp. Aadami Rukkoilan kylästä toi tämän kalun omasta tahdosta minulle.

Sotiala.

26. *Taltta* saviliuskamasta, yhtä leveä kuin pitkä ($1^1/_2$ tuumaa); poik. leik. pitkänsoikea, niinkuin kuvassa 24. Löytöpaikka tuntematoin. Sotialasta ostettu.

Torvoila.

27. *Onsitaltta* kovasta saviliuskamasta, poik. leik. 4-kulm.; selkäpuolella varustettu syvänteellä nauhaa varten, jolla se sidottiin varteen (kuv. 23). Ylösotettu maan tieltä Kalle-talon vieressä, josta myös ostettu.

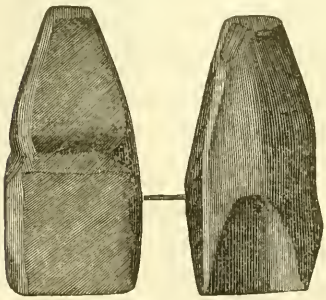

23. Hauho. Torvoila. $^1/_2$.

24. Hauho. Torvoila. $^1/_2$.

28. *Poikkikirves* l. taltta viheriäiskivisestä porfyristä (kuv. 24), poik. leik. pyöreänsoikea, löydetty Konaajärven saaren pellosta. Torvoilasta ostettu.

Tulittula.

29. *Taltta*, 2 tuumaa pituinen ja $^1/_2$ tuumaa leveä ja paksu, aphanitistä, poik. leik. 4-kulm. Löydetty kylän maalla. Käytetty noitakapineena. Ostettu eräältä „tietäjältä" Vitsiälän kylässä.

Unsikylä.

30. *Kirves* diabasiliuskamasta (vrt. kuv. 3), poik. leik. melkeen 4-kulm. (vrt. kuv. 5), vaikka syrjätkin vähän kaarella. Löytöpaikka tuntematoin. Säilytetty monta sukupolvea Mäkelän talossa, josta ostettu.

Vihavuosi.

31. Suuremman *kirveen* teräpuoli saviliuskamasta, hyvin karkeatekoinen, poik. leik. luultavasti 4-kulmainen. Löytöpaikka tuntematoin. Ostettu Vihavuoden myllypaikalla.

Vitsiälä.

32. *Taltta* saviliuskamasta, vartalolta aivan hiomatoin (vrt. kuv. 28), mutta leveämpi teräänpäin ja latuskainen, jota muotoa nähdään edistyneempänä ja kauniimpana kuvassa 25, jossa terä myös on höylän terän tapainen, niinkuin kuv. 16, 17, 18 ja 24:kin. Löydetty Hauhon selän rannalta siitä paikasta Kotkan kärjellä, jota kutsutaan Karkaustöyräksi. Ostettu eräältä kylän ittel.

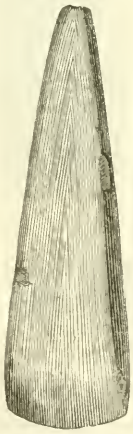

25. Pohjanmaa. Kärsämäki. $^1/_3$.

33. *Onsitaltan* varsipuoli tiheästä viheriäiskivestä (vrt. kuv. 26), poik. leik. melkeen pyöreä, löydetty muutaman jyväaitan alta Brandtvillen l. Puupon talossa, josta myös lahjoitettu. — Eheätä ja suurta onsitalttaa

26. Pohjanmaa. Kittilä. $^1/_3$.

27. Hämeenmaa. Sysmä. $^1/_3$.

nähdään kuvassa 27:kin, mutta tässä on poik. leik. 4-kulmainen.

Eräässä talossa Alvettulan kylää löytyy 26 kuvan kaltainen onsitaltta, ja olisi isäntä siitä luopunut, mutta emäntä ei millään lailla helpottanut, sillä se oli „perintötavara“. Mutta kaikki tietävä huhu kertoi, ilkeästi kyllä, että hän käytti sitä laskiessaan karjaa keväällä laitumelle, kävellen silloin sen ympärillä, „naula“ kädessä, jotta karhu ei pääsisi sitä hajottamaan ja repimään. Kaunis ja omituinen onsitaltta talletetaan myös Naakan talossa. Isäntä olisi sen siinäkin vihdoin myynyt, mutta yhtä hyvin „pani muija vastaan“.

34. *Kirveen* varsipuoli aphanitistä, poik. leik. 4-kulm. (vrt. kuv. 5). Löytöpaikka tuntematoin ja ostettu eräältä ittel.

Vuoli-joki.

35. *Taltta* saviliuskamasta, latuskainen ja teräpuolelta leveämpi (vrt. kuv. 28, joka on tätä 2 kertaa suurempi); löydetty ojaa kaivettaessa ½ kyynärän syvyydestä maan alla, jossa makasi korttelin syvyydessä savikerrokseen kätkettynä, kunnan silloisen esimiehen Vuolijoen maalla, joka sen Yliopistolle lahjoitti.

28. Aunus. ⅓.

Parilta talonpojalta kuulin, että he olivat myyneet useampia kivisiä kapineita l. „ukkosen nauloja“ provasti Sirelius vainajalle, jonka piti ne Yliopistolle lähettämän. Löytyvätkö sen hallussa en taida sanoa, kumminkaan niitä ei ole museon luetteloon otettu. (Professori J. R. Aspelin'in antaman tiedon mukaan löytyy Gottlund vainajan kokoelmassa 5 kap. kivikalua Hauholta. Olisivatko yllämainitut?).

29 a. Tuulos. Juttila ½.

Vielä tarkemmalla keräämisellä olisi hyvin monta kivikalua Hauhosta vielä saatavana, sillä huomasin niitä tässä olevan paljoa enemmän kuin missään muualla kihlakunnassa.

29 b. Poik. leik. kuv. 29 a.

Tuuloksesta.

Juttila.

36. Suuri *oikokirves* aphanitistä, poik. leik. aivan pyöreän soikea (kuv. 29). Löytöpaikka tuntematoin, ost. Alhaisesta.

37. *Kirves* dioritiporfyrista, poik. leik. 4-kulmainen, löydetty Keson puustellin pellosta Hauholla, ostettu Iso-Laurilasta (vrt. kuv. 1 ja 3, vaikka tämä on paljon karkeatekoisempi).

Tästä luettelosta näkyy kuinka suuri eroitus on kiviajan löytöjen rikkauden välillä Hauholla ja Tuuloksessa. Ja tämä eroitus ei ole satunnainen, sillä jos kiviajan aseita ja kaluja löytyisi siellä verrannollisesti yhtä paljo kuin Hauhossakin, olisi pitänyt niitä enemmän onkeeni saada.

Tyrvännöltä.

Anomaa.

38. *Vasarakirveen* vasarapuoli uralitporfyristra, löydetty pellon piennarta kuokittaessa Ihamäen torpassa. Tehtäessä on kirves haljennut (kts. kuv. 30) varsiläven kohdalla, josta ainoastaan $^4/_5$ on valmistettu. Lävistäminen tehtiin epäilemättä luuputkella, jota voidaan päättää puhki menemättömän purausläven pohjan keskellä olevasta syylästä, niinkuin kuv. näyttää. — Ainoastaan yksi toinen tämmöinen puolitekoinen vasarakirves tunnetaan entisestään Suomessa. Nämä 2 kappaletta kuitenkin todistavat enemmän kuin mikään muu seikka, että näitä kirveitä Suomessa tehtiin. — Pätevänä syynä tämän kirveen kotimaiseen l. paikalliseen tekoon täytyy myös pitää sen kivilai. Sillä prof. Wiik'in ja insin. Solitander'in antaman tiedon mukaan on uralitporfyri juuri omituinen vuorilai Hattu-

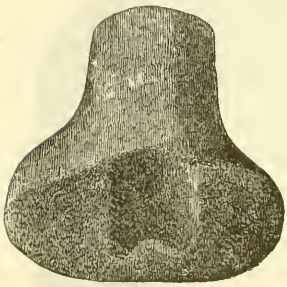

30. Tyrväntö. Anomaa. $^1/_2$.

lassa. Alkaen pari virstaa Hämeenlinnan pohjoispuolelta kestää se Sattulan kestikievariin saakka; sitä löytyy myös Kalvolassakin. — Eikä sentähden suinkaan kaikki n. k. veneenmuotoiset vasarakirveet ole tänne Ruotsista tuotuja, niinkuin siellä arvellaan *), vaikka kyllä itse muoto näkyy olevan sieltä kotoisin, jonka moni väittää kuuluvan pronssiaikaan, jolloin, jospa ei jo aikaisemminkin kansanvälinen yhteys olisi kestänyt läntisen Suomen ja Ruotsin välillä. Samasta syystä samassa teoksessa arvellaan ruotsalaisen väestön tulleen maahamme jo siihen aikaan eli kolmatta tuhatta vuotta sitten. Ja arveluttavaa onkin, että näitä veneenmuotoisia kirveitä tavataan Suomessa ainoastaan Päijänteestä länteenpäin Suomen ja Pohjan lahtien rannoilla ja niiden välisillä tienoilla.

Haukkila.

39. Suuri *oikokirves* sarvikiillukkagneisistä, löytty vesijätöstä Vanajaveden rannalla, käsivarren paksuinen ja melkeen käden pituinen, pyöreäpäisillä syrjillä. Varsipuoli on kulunut (vrt. kuv. 2 ja 31) sen ympärille sidotusta varresta jotta varsi on melkeen pyöreä (vrt. poik. leik. kuvassa 29). Ostettu eräältä Haukkilan itteliseltä.

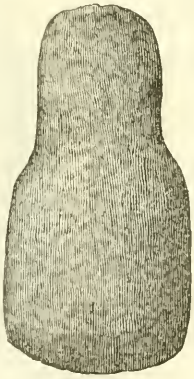

31. Minsk. Vitebsk. 1/2.

Eräässä Haukkilan torpassa, löytyi 2 kiveä, toinen taltta, toinen muu „erinomainen“, mutta minusta arvoton kivi. Taltan olisi emäntä myynyt mitättömänä „naaraksena“, mutta pahaksi onneksi tuli

*) *vrt.* O. Montelius y. m. „Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar“. I: 150.

samassa ukko päivätyöstään, ja nähden onnettoman kaupan sanoi hän äreästi: „Tuo ei mene tästä talosta, sillä se on koiras, toisen (naaraksen) saatte vaikka ilmaiseksi!“—

Lepas.

40. *Oikokirves* dioritista, löydetty virran perkauksessa Lepaansalmella (Stjernsund), käytetty varretta suoraan kädessä, niin sanotaan museon luettelossa, jossa sillä on N:o 585 *). Insinööri-luutnantti T:ri K. F. Pipping'in lahjoittama.

41. *Oikokirves* dioritista, löydetty samasta paikasta kuin edellinen. Lähinnä kuv. 1 muotoinen, mutta syrjät enemmän karella kuin kuv. 4. Vuorikonduktööri H. J. Holmberg'in lahjoittama. Museon luettelossa N:o 311.

Monala.

42. Sureen *poikkikirveen* terä kidemäisestä (pii-) saviliuskamasta, jotensakin ohut. Tämän terän muotoa ja suuruutta nähdään kuvassa 28, mutta vartaloltaan tämä kirves näkyy pikkusen levenneen nähtävästi niin paljon kuin kuv. 28 kapenee.—Löytty vesijätöistä, jotka syntyivät Kuokkalan kosken perattua Vanajaveden rannoilla. Ostettu Kukkumäen torpasta.

43. *Kirveen* kappale alkusaviliuskamasta ja

44. *Kirveen* kappale diabasista l. aphanitista; poik. leik. ehkä molemmissa pitkän soikea, niinkuin jos kuvassa 4 syrjät olisivat pyöreät. Molempien löytöpaikat

*) Sen suuren ahtauden ja siitä seuraavan epäjärjestyksen tähden, joka *osaksi* vielä vallitsee yliopiston museumissa, en ole löytänyt tätä kirvestä, jonka muotoa siis en tunne. Poistukoon pian tämä ahtaus, sillä se tekee tutkimukselle suurta haittaa!

tuntemattomat, myös molemmat ostetut Kirjavan torpasta.

45. *Oikokirves* tiiviistä viheriäiskivestä, poik. leik. neliö, siis joka sivu yhtä pitkä, joka ei ole tavallista, (vrt. kuv. 4). Varsipuolelta näkyy että se on ollut varteen sidottuna l. pistettynä (vrt. kuv. 2). Löytöpaikka tuntematoin. Ostettu Mäntylän l. Kytön torpasta.

Retula.

46. Vähäinen oikokirves dioritista (?) karkeatekoinen ja latuskainen (vrt. kuv. 25 ja 28). Löytöpaikka tuntematoin. Ostettu Raitalan torpasta.

Tykölä.

47. *Oikokirves* dioritiporfyristä, $2^1/_2$ tuumaa pitkä; varrella luultavasti käytetty; terästä on käytettäessä lohjennut kaksi liuskaa, yksi kumpaiseltakin puoletta (kts. kuv. 32) jonka jälkeen terä uudesta hiomisesta tuli vinoksi. Löytty Tykölän järven rannalta. Ostettu Eerolasta l. Vähä Sipilästä Ilmoilan kylää Hauholla.

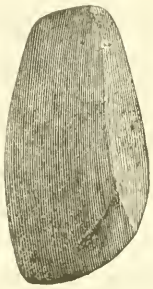

32. Tyrväntö. Tykölä. $^1/_2$.

33. Tyrväntö. Tykölä. $^1/_4$.

48. *Poikkikirves* tiiviistä viheriäiskivestä, löydetty Mallasveteen laskevan Tykölän järven, Valkeakosken alenetttua, maatuneelta rannalta, poik. leik. puolikuun näköinen, kuv. 33. — Tämä kirves näyttää siis latuskaista muotoa siitä aseesta, jota nähdään kuvassa 6 ja 36. Ostettu Heikkilän talosta Lusin kylässä.

49. Vähäinen *taltta* dioritista, poik. leik. 4-kulmainen ja saman muotoinen kuin kuv. 1 ja 4; löydetty Tykölän talon pellosta ja ostettu Alasen torpasta.

Uskela.

50. Vahäinen *taltta* saviliuskamasta, poik. leik. 4-kulmainen. Saman muotoinen kuin kuv. 1 ja 4. Löytöp. tuntematoin ja ostettu Kelhon torpasta.

Hattulasta.

Kivijoki.

51. *Hakkuuase* (?) saviliuskamasta, vähäinen ja 4-kulmainen kappale, pitkittäin haljennut. Löytöpaikka tuntematoin. Ostettu Ali-talosta.

Mierola.

53. *Taltta* saviliuskamasta, ohut ja ylipäässä soukempi; löydetty Mierolan koskesta. Ostettu Lotin talosta (vrt. kuv. 17 ja 28).

Järvistä ja koskista kivisiä teräkaluja usein saadaan, joka seikka sopinee selitettää kahdella tapaa. Ensiksi voisi se todistaa että kiviajan ihmiset osasivat kulkea merellä. Sitä on voitu muualla todeksi näyttää e. m. yhdestä puusta koverrettuja ruuhia löytämällä. Näitä tosin ei tunneta Suomesta, mutta arvattavasti jonkunkaltaisia veneitä meikäläisilläkin mahtoi olla, koska täälläkin tietysti asuttiin veden partaalla ja kalan saanti lienee heillekin ollut tunnettu asia, joka luetaan ihmiskunnan ensimmäisiksi elatuskeinoiksi. — Toiseksi sopinee arvata, että kivisiä teräkaluja olisi erittäin koskiin paiskattu — uhriksi, joka todistaisi ett'eivät kiviajan ihmiset maassamme olisi olleet uskonnollisia aatteita vailla.

Pelkola.

53. *Taltan* kappale l. kärki saviliuskamasta, löydetty ojasta Pelkolan pellolla. Ostettu Punnilan talosta Mäskelän kylässä Vanajassa. Pahoin nakutettu lääkitykseksi lehmille ja sioille. Ehkä kuv. 17 muotoinen. Sen poikkileikkauksesta vrt. N:o 55 ja katso kuv. 34.

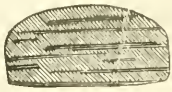

34. Poik. leik. taltalle N:o 53. ½.

54. Yksi *oikokirves* Hattulasta tavataan myös H. J. Holmberg'in luettelossa: „Finska fornlemningar" s. 23 — muotoa, löytö- ja muita seikkoja mainitsematta. Nykyisestä museon luettelosta se myös puuttuu.

Hämeenlinnan maaseurakunnasta.

Hätilä.

55. *Poikkikirves* aphanitistä näyttää vinolta, muutoin 4-kulmainen ja kuv. 17 muotoinen, mutta ei niin latuskainen kun tään- ja kuv. 16 ja 28 tapaiset taltat, joiden poikkileikkausten kaavaa nähdään kuvassa 24. Tämän ja N:o 53 poik. leikkausta osoittaa kuv. 34. Löytöpaikka tuntematoin. Ostettu eräältä muonamieheltä, jonka vaimon esi-isillä Pälkäneellä se on ollut.

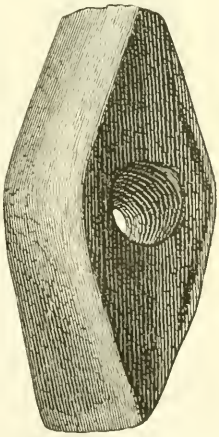

35. Karjala. Räisälä. ½.

Morgonblad'in N:ossa 262 v. 1877, jossa niinkuin myös N:o 261 nämä löydöt luetaan toisessa järjestyksessä, viedään tänne yksi varsirei'ällä varustettu *kirves*, koska se täällä ostettiin vekselim. Siren'iltä, joka sen 9 vuotta sitten löysi Valkeakosken perkauk-

sessa Sääksmäellä kyynärän syvyydestä pohjan alta kovasta sorasta. — Tämäntapaisista kirveistä, joita tunnetaan Suomesta ainoastaan kymmenkunta, saamme käsitystä kuvasta 35. Poik. leik. niissä on tasa- ja nelikulmainen.

Vanajasta.

Harviala.

56. *Vasarakirves*, löydetty muutamasta santakuopasta kartanon maalla; se talletetaan Harvialassa. Kertomuksen mukaan — nähtävänä se ei ollut, koska se luultiin olevan matkalla omistajansa kanssa Ruotsissa — arvelen sen olevan samannäköinen, kun kuv. 9 ja 10.

Kankais.

57. *Taltta* saviliuskamasta kuv. 3 muotoinen, vaikka sitä 3 kertaa lyhyempi, löydetty Heikkilän talon pellosta; enemmän latuskainen kuin tavallisesti ja kuv. 4; rumaksi tullut „kaaputtamisesta“ lääkkeeksi. Ostettu Ämmälän talosta Hausjärven kirkonkylässä.

Miemala.

58. *Taltan* teräpuoli vähän höylänterän tapainen, alipuoli leveämpi kuin ylipuoli, josta terä laskee suoraan, kuuteloliuskamasta, (vrt. terät kuvissa 13, 16 ja 17) löytöpaikka tuntematoin. Antanut Mikkolan isäntä Yliopistolle kansakoulun opettaja Saarisen kautta.

Pappila.

59. Suuri *kirves* dioritista liki 7 tuumaa pitkä ja $2^1/_2$ t. leveä, hyvin hiottu, vähäisen alapuolella keskikohtaa paksuin $1^3/_4$ t., josta se kumpaiseenkin päähän vieruu (vrt. kuv. 2); poik. leik. 4-kulmainen (vrt. kuv. 4),

löydetty rautatietä rakentaessa Pappilan alapuolella hiukan Harvialaan päin rannalle vievän punaisen portin ja vahtituvan välillä 3 jalkaa maanpinnan alta kovasta savesta. Ostettu työmies J. Sjöman'ilta Sattulan kylästä Hattulassa. — Tämäkin kapine ehkä joutui tänne paikan ollessa järven pohjana, koska maa sanottiin olleen aivan liikkumaton.

Rengosta.

Monni.

60. *Taltta* alkusaviliuskamasta, latuskainen ja terältä hoikkeneva varteen päin; sen muotoa saadaan, jos ajatellaan kuv. 25 kolme kertaa leveämmäksi. Tämä ei ole niin huolellisesti hiottu. Poik. leik. vrt. kuvassa 24. Löytöpaikka tuntematoin; annettu Monnista.

Nevilä.

61. Neljännes kumpaisestakin päästä teroitetusta *hakkuuasesta* aphanitistä (vrt. kuv. 6 ja 36). Löydetty mäen rinteeltä eräässä Nevilän kylään kuuluvassa metsässä, johon joku luultavasti oli sen tapaturmasta pudottanut. Ostettu vouti Kustaalta Ingalasta Hattulassa.

36. Aunus. 1/4.

Olen toisessa paikassa (katso N:o 2) puhunut tämän kivikalun lain kotoperäisyydestä. Todistaako sen ilmestyminen siellä täällä Suomessa, että jo kiviajalla olisi jonkunlainen kauppayhteys kestänyt Aunuksen ja Pohjanmaan välillä, — ja mitä tietä se siinä tapauksessa olisi kulkenut?

62. *Oikokirves* alkusaviliuskamasta; varresta puuttuu kappale. Laidat pyöreät ja syrjät melkein tasaiset löydetty Monnin talon maalla, (vrt. kuv. 1 ja 5) annettu Penttilästä.

Oinala.

53. *Oikokirves* dioritista, teräpuoli poik. leik. 4-kulmainen (vrt. kuv. 1 ja 4), löydetty Oinalan kylän maasta. Mistä talosta se annettiin, en näy muistooni panneen.

Janakkalasta.

Leppäkoski.

64. *Taltta* saviliuskamasta (vrt. kuv. 15), varsi päästä melkein kolmikulmainen (vrt. kuv. 15 b); löydetty erään vanhan tallin alta Leppäkosken maalla. Ostettu Kukonnokan torpasta.

Mallinkaisten kulma.

65. *Onsitaltta* dioritista, löydetty Kanerviston torpan läheltä, likellä Mallinkaisten järveä, kuv. 23 muotoinen, paitsi että tämä on yhtä leveä koko pituudeltaan ja kaipaa selkäpuolella varsisyvännettä. Saman torpan antama.

Niinisalo.

66. *Vasarakirveen* vasarapuoli aphanitistä 9 ja 10 kuv. muotoa. Löytöpaikka tuntematoin. Niinisalon talon antama.

Virala.

67. Taltta l. *oikokirves* dioritista kuv. 1 muotoa, poik. leik. 4-kulm. (vrt. kuv. 4); löytöpaikka tuntematoin; ostettu Kiihamäen torpasta.

Hausjärveltä.

Arolampi.

68. *Taltta* saviliuskamasta, poik. leikkaus likimmittäin 4-kulmainen; ylilaita kapeampi niinkuin kuvassa 13, mutta terä taittuu jyrkkään yksipuolisesti (vrt. kuv. 8). Ylösotettu mäen rinteeltä Pirttilän talon maalla, ostettu Mäkelän torpasta samassa kylässä.

Lopelta.

Kirkonkylä.

69. *Oikokirves* (?) saviliuskamasta. Löydetty Kirkonkylästä. Rei'ästä sen toisessa päässä voisi kalun pitää kovasimena, joka nauhalla on riippunut vyöstä, niin arvellaan museon luettelossa, joka näyttääkin todenmukaiselta. V. pastori J. A. Lindström'in lahjoittama. Museumin luett. N:o 409.

Launois.

70. Vähäinen *oikokirves*, löydetty Punnolan talon maalta. Kuvattu H. J. Holmberg'in teoksessa „Förteckning och afbildningar af finska fornlemningar. pl. V: 20." (vrt. kuv. 1 ja 4). Saman lahjoittama kuin edellinenkin. Museon luett. N:o 334.

71. *Onsitaltta* dioritista jotensakin kuv. 26 muotoinen, paitsi että sen poik. leik. on kuin kuv. 34. Löydetty saman talon maalta kuin edellinen. Saman lahj. Museon luett. N:o 335.

Läyläis.

72. *Oikokirves* dioritista karkeatekoinen ja epäsäännöllinen; sitä luultaisiin pikemmin kirveen teräksi, sillä se on ainoastaan $2^1/_2$ t. pitkä, 2 t. leveä ja $1^1/_2$ t. paksu:

terästä on se pyöreäksi kulunut. Sen lähintä säännöllistä muotoa nähdään kuvissa 1 ja 4; löydetty Hautahuhdan talon maalta. Saman lahj. Museon luett. N:o 332.

73. *Taltta* saviliuskamasta, löydetty ja lahjoitettu niinkuin edellinen. Museon luett. N:o 333. — Kuv. 13 muotoinen, mutta on sitä leveämpi ja lyhyempi.

Ourajoki.

74. *Kirveen* varsipuoli, katkelma (vrt. kuv. 1), saviliuskamasta, löydetty Ourajoen kylän maalla. Saman lahj. Museon luett. N:o 336.

Pappila.

75. *Poikkikirves* saviliuskamasta, latuskainen ja kuv. 16 muotoinen ja suuruinen; löydetty Vuotavan torpan tienoilla, josta myös annettu. Minun tuomani.

Sajaniemi.

76. *Onsitaltta* kuuteloliuskamasta, katkelma, sillä se on silminnähtävästi nykyaikoina pahoin turmeltu kaiketi lääkkeeksi (vrt. kuv. 37). Löydetty Sajaniemen kylästä. Pastori Lindström'in lahjoittama. Museon luett. N:o 337.

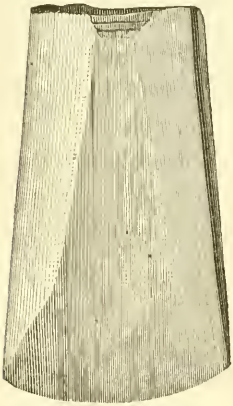

37. Uusmaa. Ingä. ½.

Topeno.

77. *Oikokirves* dioritista tavallista muotoa, (vrt. kuv. 1 ja 4), löydetty Sorin talon maalta. Saman lahjoittama kuin edellinen. Museon luett. N:o 331.

Mitä näitten kivikalujen muotoihin tulee, niin huomatkaamme että sekä kirveistä että taltoista on enin osa teräväkulmaisia, joten laidat ja syrjät jyrkästi

toisistaan rajautuvat, eli toisilla sanoilla, ne ovat enimmiten poikkileikkaukseltaan neljäkulmaisia. Tämä muoto on huomattu omituiseksi länsisuomalaisen ryhmän läntisille aloille l. Päijänteestä länteenpäin, johon piiriin veneenmuotoiset vasarakirveetkin kuuluvat *). Tästä päämuodosta näemme kuitenkin useita poikkeuksia. Oikokirveistä on nimittäin kolmas osa ja taltoista liki toinen puoli pyöreänsoikeita taikka latuskaisia, joissa viime mainituissa laidat tavallisesti ovat suorat, mutta syrjät pyöreät. — Yhtä hyvin kuin tämä silmiin pistävä ryhmämuoto luetelluissa aseissa ansaitsee tarkastusta, on toiselta puolen tärkeätä ryhmämme alan rajoittamiseksi lukuun ottaa tuo kalujen puute kihlakunnan itäisissä osissa, Tuuloksessa ja Hausjärvellä sekä niiden välimaissakin. Olisiko todellakin syytä arvella, että kiviajan sivistyskerroksella, joka Keski-Satakunnan vesistöstä lienee kestänyt katkematta näihin seutuihin saakka, on näillä paikoin Suomessa joku itäisiä loppurajojansa, on vastainen tutkimus varmaankin ratkaiseva. Ja siihen nähden olkoon jo tässä sanottu, että koko tutkimusmatkallani ei tullut korviini ensinkään että „ukkosen nauloja“ Lammilla päin löytyisikään, kun sitä vastoin en ainoastaan kuullut puhuttavan monesta kivisestä teräkalusta Sääksmäellä ja Pälkäneellä, vaan sain talteenikin kaksi sieltä kotoperäistä, joista jo ylempänä kerroin. Tämä sattumus todistanee toiselta puolen köyhyyttä, vaikk'ei aivan puutetta, toiselta rikkautta. Sama kivikalujen köyhyys vallitse ylipäänsä kihlakunnan etelämmissäkin osissa. Jos tämä asianlaita paikkansa pitää, niin katsoen kiviaikaan kihlakunnassamme täy-

*) J. R. Aspelin. Suom. Ugr. Muinaistutkinnon alkeita. s. 19, 23.

tyy meidän otaksua, mitä jo maantieteelliseltä kannalta arvelimme, nimittäin että kiviaikainen viljelys tässä osassa Suomea on kehennyt ja varttunut melkeen yksinomaisesti niitten suurien järvien ympäristöissä, jotka maan- ja muinaistieteellisessä suhteessa hakevat Kokemäen joen kautta luonnollista ja alkuperäistä yhdistys-sidettä valtameren ja muun maailman kanssa.

Tosin löydämme Lopella löydöistä vähäisen rikkaamman alan, mutta se ei kuitenkaan vedä vertoja Hauholle. Tähän katsoen ottakaamme myös huomioon että Loppi, lähinnä Hauhoa ja Tyrväntöä, on muita seurakuntia rikkaampi järvistä; eikä siis ole ihmeteltävää jos Lopella jo kiviaikana olisikin ollut vilkkaampi elämä kuin kihlakunnan muissa eteläosissa. — Näemme tästäkin että viljelys, missä se vaan ilmestyi tähän aikaan, kaikkein ensinnä perehtyi vesien ympärillä tahi niinkuin muualla Suomessa, e. m. etelä-Pohjanmaalla, suurten jokien rannoilla. — Lopen kiviajasta puhuessamme, täytyy meidän pitää tärkeänä seikkana, että vedet siellä, niinkuin jo kerrottiin, suureksi osaksi juoksevat Suomen lahteen, joka asian laita johtaa mielemme etelääpäin hakiessamme tämän paikkakunnan viljelyksen alkua. Tästä voidaan kuitenkin vasta tulevaisuudessa naapuri-kihlakunnat tutkittua varmuudella päättää.

Sentähden näkyy kiviajan ihmisten rintamaat olleen Hauhon vesistön ja Vanajaveden pääjuoksun tienoilla. Mutta varmaan liikkui ihmisiä kaukaisimmalla pakanuuden ajalla Vanajassakin, niinkuin tuo mainittu, savesta löydetty kirves (N:o 59) todistaa. Hausjärveltä taas ei ole yhtään kivistä kapinetta saatu, jota voitaisiin uskoa sen maassa olleen talletettuna muinaisuudesta saakka. Luultavasti niitä ei monta sieltä löydetä milloin-

kaan, sillä se on melkeen kokonaan vuorista ja metsäistä maata, jommoista kiviajan asujamet eivät näy etupäässä rakastaneen. Janakkalasta ja Rengosta taas useampia kyllä tunnetaan, joista kumminkin muutamien on täytynyt aikoja maassa maata. Mutta ei niidenkään suhteen varmaan voida sanoa, ovatko ne kaikki jo kiviaikana sinne tulleet, sillä moni niistä, jotka pelloista ja niityistä löydetään, on saattanut niihin paljon myöhemmin ihmisiltä pudota, koska kivisiä teräkaluja „ukkosen naulan“ nimessä ja arvossa vielä meidänkin aikoinamme toisinansa maanviljelyksessä käytetään, ja ennenkin maailmassa ukkosen nauloja epäilemättä kuljetettiin paikasta paikkaan, niinkuin nykyään. Vasta kun suurempi määrä niitä ilmestyy erilaisista maankerroksista, tulee meidän otaksua että paikassa muinoin oli kiviaikainen viljelys olemassa. Todenmukaisemmalta sentähden näyttää, että Hauhon kihlakunnan viljelys alkoi sen pohjoispuolelta ja leveni levenemistään Vanajan päävesistöä ja sen sivuhaaroja pitkin etelä- ja sisempiin osiin, joissa metsäiset maat olivat tietysti vielä suuremmassa määrässä petoeläinten vallassa. Sillä, vaikka ihmiset kiviaikana mahtoivat olla kerrassaan kalastajia ja metsämiehiä, niin kuin ainakin ihmiskunnan ja historian lapsuudessa, niin eivät he kuitenkaan täälläkään pohjan ja Suomen koleilla kulmilla syntyneet kohta luonnon herroiksi, vaan sen luonnollisiksi palvelijoiksi. Siitä syystä järvet ja joet johtivat parahiten ihmisten kulkua näissä muinaisissa erämaissa, joita me nyt kutsumme viljellyiksi seuduiksi.

Pronssi- ja varhempi rauta-aika.

Koska me liikumme tässä kivikaluista osaksi niin rikkaalla alalla, sopisi odottaa muitakin pakanuuden aikaisia muistomerkkejä täällä löydetyiksi, mutta niin ei ole kuitenkaan laita. Ajatellessamme kiviroukkioitten ja hiitten kiukaiden paljoutta e. m. etelä-Pohjan maalla ja Kokemäen joen varrella (kts. kuv. 38), joissa paikoissa

38. Hiitten kiukaita Viasvuorella Harjavallassa.

myös oli rikas kiviaika, kummastuttaa se vähän, ett'ei Hauhon kihlakunnassa näy niitä melkeen ollenkaan löytyvän.

Hauhossa näin kuitenkin kahden kiviroukkion jäänöksiä, jotka ymmärtääkseni ovat *pronssi-* taikka *varhemman rauta-ajan* hautauskumpuja olleet. Sentähden esitettäköön tässä muutamia pronssiaikaisia löytöjä Suomesta, jotka muinaistutkijat lukevat pronssiaikaan (kuv. 39—43). Yhtäläisiä kaluja löydetään Ruotsissakin pronssiajan hautakummuista. Tämä yhtäläisyys tulee yhä suuremmaksi ja varmemmaksi varhemmassa rauta-ajassa. Ja kun muinaistutkinto Ruotsissa toiselta puolen osoittaa, että

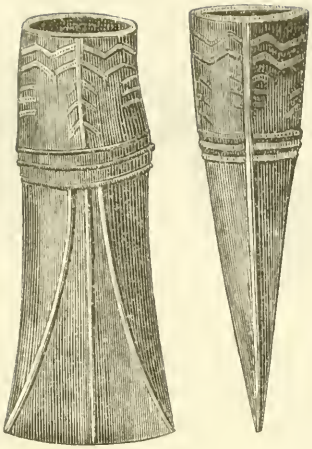

40. Reikäkeltti. Pohjanmaa. Laihia. 1/2

39. Varsikeltti pronssista. On ollut kiinnitetty halaistnun varteen. Helsinge. Staffansby. 1/3.

41. Miekka pronssista. Pohjanmaa. Isokyrö. 1/4.

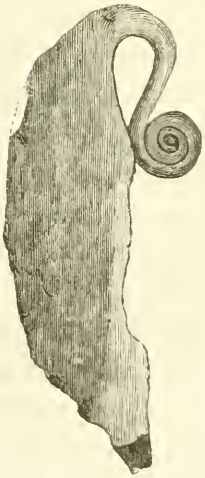

42. Veitsi pronssista. Pohjanmaa. Laihia. 1/1.

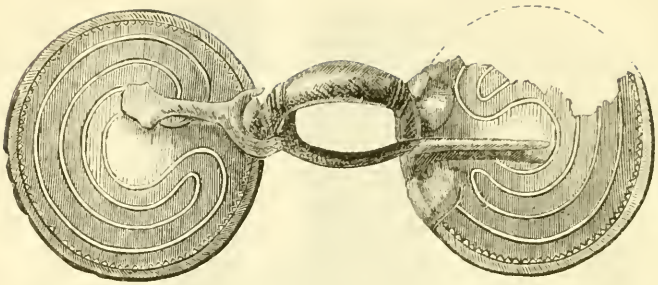

43. Solki pronssista. Karjala. Viipuri. $^{2}/_{3}$.

edistys siellä on ollut katkeamaton kiviajan loppupuolelta asti, jonka nojassa e. m. etevä ja mainio muinaistutkija O. Montelius päättää, että osa Ruotsin kansasta jo kiviajan lopulla siirtyi maahan, niin tämä muinaiskalujen yhtäläisyys, jonka me huomasimme jo kiviajasta puhuessamme on kenties ratkaiseva meilläkin Suomen muinaisuuteen ja muinaiskansaan katsoen. — Toinen jo mainituista kiviroukkioista Hauholla kutsutaan

I. Jättiläishaudaksi.

Aivan hajoitettuna se sijailee Teuron kalliolla Vihajärven rannalla, joka ennen ehkä ympäröitsi kalliota, virstan matkanpäässä Vihavuoden myllystä. Korkea kallio tarjoo avarata näköalaa Puudikkalan kylän tienoille Luopioisissa. Päänkokoisia ja sekä suurempia että pienempiä kiviä, joista se kerran rakennettiin, on nähtävästi sinne kannettu, mutta nyt vuoren tasalle levitetty. Kyllä kansa arvikoitsee ja tietää kertoa että tähän aikoinaan olisi haudattu kaksi rikoksen alaista sisarusta Puudikkalan kylästä, mutta jo nimi viittaa kaukaisempiin aikoihin. Myös lienee meillä syytä arvella tämänkin kummun olleen niitä „suuria hautakumpuja“, jotka keskellä mennyttä vuosisataa Hauhossa tutkittiin ja ha-

joitettiin *). Ne tosin sanotaan olevan Vitsiälän kylän maalla, mutta tietääkseni siellä ei ole muita kuin niinikään hävitetty

II. Hautauskumpu Lumiaissaarella.

Tämä saari, joka on toista „pitkää virstaa" Vitsiälän- ja Kirkonkylien rannoilta, kohoaa Karju- ja Lammassaarten välillä isossa Roineessa ja sen yleisen vesitien varrella, jota tänäänkin vielä sekä „vesikansa" Luopioisista tullessaan että Pyhäjärven rannoilla Tuuloksessa ja Hauholla asuvat kulkevat veneillään Hauhon ja Ilmoilan isoselkiin. Roine levittää tämän, sekä Miehoilan ja Rukkoilan rantojen välillä ulappansa. Ja Lumiaisesta alkaa sen pohjassa tuo syvä juopa, jonka syvyys on tuntematon. Niinikään Lumiaissaari viepi ajatuksiamme muinaisuuden epätietoiseen syvyyteen, jonka piirteet kuitenkin yhä selvemmin astuvat silmiemme eteen — niinkuin tuo saari itse järven juovasta. Tässä Roineen pienillä, mutta korkeilla saarilla ja sen somissa, loikertelevissa lahdelmissa tepasteli elatuksensa eduksi ihmissukuja jo ennenkuin nykyinen Suomen kansa asutti nämä paikat. Vähäinen Lumiaissaari pienine vuoren huippuineen lienee ollut juuri sitä laatua, että se miellytti pakanallisiakin ihmisiä, koska valitsivat sen hautauspaikakseen. Mutta se oli toivo elää omaa ikäänsä vanhemmaksi eli usko kuolemattomuudesta, joka käski pakanat panemaan hautoihinsa eläneen kapineita ja tavaroita; sillä he luulivat kuolemattomuuden kestävän samoilla ehdoilla ja samassa muodossa manalan majoissa kuin maankin päällä. Tätä todistaa ne

*) Chr. Herkepaeus, under Pehr Kahlms inseende. Hauho sockenbeskrifning. Åbo. 1756. s. 55.

78—100. „23 pyöreänsoikeata rengasta pienempää eri kokoa ja paksuutta“, jotka Lumiaissaaresta v. 1749 löydettiin ja lähetettiin Tukholmaan, jossa ehkä vielä löytynevät *). Tarkemmin niitä ei kuvailla, eikä näin vaillinaisesta kertomuksesta taideta likemmin määrätä, miltä ajalta ne ovat, vaan sitä voidaan sanoa ett'ei Suomesta vielä tunneta kivisiä roukkioita eli hautauskumpuja muulta kuin proussi- tahi varhemmalta rautaajalta.

Herkepæus'en l. Härkäpään, Hauhon silloisen kirkkoherran teoksessa, johon yllä viittasin, puhutaan, niinkuin jo kerroin, „Vitsiälän hautauskummuista“, mainitsematta kuinka monta niitä oli. Ehkä useampiakin tämmöisiä siihen aikaan hävitettyjä löytyisi Vitsiälän maalla, vaikk'ei kansa tiedä semmoisista mitään puhua, koska eivät enää ole huomiota herättäviä. Rauniosta Lumiaissaarella ei myös kukaan taimnut selkoa antaa ja ainoastaan tässä tehty löytö määräsi tutkimus-tieni sinne. Onko Härkäpää todellakin tarkoittanut myös muita Vitsiälän kylän maalla olevia hautaraunioita, taikka saaneeko hänen hautauskumpujen joukkoon myös lukea kertomani hautaraunio Teuron kalliolla, siihen voidaan vastata vasta kansan huomion herättyä näihin seikkoihin.

Nämä eivät kuitenkaan ole ainoat kysymyksessä olevan pakanallisajan hautauspaikat Hauhon kihlakunnassa; löytyy niitä Lopellakin yksi. Hirvijärven luoteisella puolella on Kortto-niminen ruunun metsä eli n. k. liikamaa. Muutaman sadan askeleen päässä saman nimisestä torpasta, ei juuri järven rannalla, eikä korkealla paikalla, vaan kätkettynä lehdikköön ja melkeen tasaisella maalla tavataan tämä

*) Hist. o. Antiqv. Akad. Handl. XIII: 187; Aspelin. Muin. Alkeita. s. 149 ja 354.

III. Roukkio Korton maalla, jota täällä kutsutaan kasaksi (vrt. yksi kinas kuv. 38). Poikittain 10 askelta ja ainoastaan 5 jalkaa korkea, on sitä keskeltä joskus kaivettu ja se sillä tapaa tullut alemmaksi. Tämä on suuremmista kivistä kokoonpantu, kuin ne Hauholla olevat, joka tietysti riippuu tämän rakentamiselle edullisemmasta asemasta.

Toinenkin roukkio löytyy saman Hirvijärven rannalla ruotsin virstan matkan päässä Korton roukkiosta, mutta Mannilan torpan maalla, joka kuuluu Nurmijärven pitäjään. Ollen aukeassa paikassa eräällä vähäisellä metsäniityllä ja lähellä järven rantaa, näkyi se kumminkin päältä olevan peitetty mullalla ja ainoastaan sen läntisessä päässä oli suurempi, pari kyynärää korkea kivi. Kooltaan vähäisempi kuin edellinen, on tämä kuitenkin sitä korkeampi ja nähtävästi eheä. — Sanoi yksi ja toinen näillä paikoin kuulleensa muuallakin erinomaisia kasoja olevan, vaikk'ei tietty varmaan missä. Olen muistooni pannut, että Sajaniemen Uudistaloa l. Saapashuhtaa siinä suhteessa mainittiin.

Kansa luulee näitä kasoja aarne-haudoiksi ja kaivaa niitä sentähden usein. Taikausko peloittaa kuitenkin heitä muinaishautoja ryöstämästä, niinkuin sitäkin ukkoa, josta jossakin Lopella kerrottiin, ja jonka piti aukaista yhtä kasaa (Saapashuhdallako?), mutta, koska ei saanut työtä tehdyksi samana päivänä, pani hän maata kasan viereen. Unessa äijä parka kuuli: „Et saa sitä aukaista, se on Jumalan voimaa vastaan tehty“: ja rautakankea oli myös aamulla paikaltaan liikutettu. Tästä päätti ukko parhaaksi jättää hankkeensa siksi.

Muita roukkioita l. pakanallisaikaisia hautakumpuja en nähnyt, enkä kuullut missään olevan. Eheitä epäilen

löytyvänkään, sillä ne ainakin vetävät jotakuta huomiota puoleensa ja niistä yksi ja toinen tietää puhua. Hävitetyistä tietysti on vaikeampi saada tietoa ja käsitystä. Senvuoksi tuskinpa kukaan enää saattaa sanoa, mikä se 6 kyynärää korkea „kasa" oikeastaan oli, joka ennen Hattulan uuden kirkon rakentamista sanotaan olleen sillä vuorella, jonka päälle kirkko tehtiin, jolloin tuo kasa hävitettiin, ja jossa sanottiin olleen ainoastaan kiviä ja multaa, eikä mitään muuta. Olisiko siinä ollut pakanallis-hautakumpu tahi muuta sen aikuista rakennusta? Sinnepäin paikan nimikin vivahtaa, joka oli *Hiton linna.*

Omituiselta se näyttäisi, että me ainoastaan kihlakuntamme pohjois- ja eteläpäässä olemme löytäneet hautakumpuja kerrottua laatua, ell'emme olisi huomanneet viljelyksen jo kiviaikana siellä paremmin menestyneen ja varttuneen. Näyttäähän se siis siltä että kiviaikaa seuraava edistysjaksokin—olkoon se sitten pronssi- tahi varhempi rauta-aika — olisi pysynyt etupäässä yhä samoilla aloilla. Mutta ennen kaikkia, on meillä vielä koko joukko kiinteitä muinaisjäännöksiä ja löytöjä, jotka luetaan varhempaan rauta-aikaan.

Me tarkoitamme *Muinaislinnoja*, joita myös löytyy muualla maassamme. Näitä tunnen Hauhon kihlakunnassa 6. Pääluonteensa suhteen yhtäläiset, ovat ne jonkun vuoren taikka harjun kukkulalle rakennetut ja varustetut kivisillä kehillä l. aidoilla jyrkimmissä paikoissa, joten korkein ala rajoittuu paikoittain vuoren tahi harjun omalla jyrkkyydellä ja paikoittain kiviaidoilla. Luonnollisesti ne tämän näin piiritetyn alan suuruuteen katsoen ja muissakin yksityisissä seikoissa toisistaan eroavat. Sentähden tahdon kustakin linnasta erittäin kertoa. En-

simmäinen näistä näkyy Tuuloksessa ja sen tavallisin nimi nykyään on

IV. Laurin kallio,

niin kutsuttu sen vieressä olevan saman nimisen talon jälkeen Juttilan kylässä. Laurin kallio kohoaa paljaana ja korkeana vuoren kantana n. k. Ristin arolla, josta sillä myös on nimi Ristin aron kallio, ollen kolmesta kohden aivan äkkijyrkkä, mutta neljäs puoli on vieru ja pistäytyy epätasaisena, loivana kärkenä Pyhäjärveen. Kallio tarjoo välttävää näkyalaa pitkin Pyhä- ja Suolijärvien välistä alanetta. Sen korkein ja enemmän tahi vähemmän tasainen ala on noin 300 neliökyynärää lavea, jota vierulla sivulla 90 askeletta pitkä, muutamissa paikoissa 2 syltä leveä ja ylipäänsä kyynärän korkuinen, pään kokoisista mutta myös sekä vähemmistä että suuremmistakin kivistä kokoonpantu aita rajoittaa. Epäilemättä korkeampana ennen, on aita aikojen kuluessa „pyllyleinnyt“ alas. Yhdessä paikassa se juuri kuin katkeaa ja aukko teki ennen silminnähtävästi jonkunlaisen portin, jonka molemmilla puolin senvuoksi näkyykin hyvin suuria kiviä portin pieliksi pantuina (vrt. Unikkolinnan kuva 45). Aika, jolloin tämä aita rakennettiin, katoaa taruiseen hämärään, sillä tiedettiin täällä kertoa, että kivitetty tie kävi siitä ennen muinoin yhtä jatkoa „ravista“ l. kiviaidasta ja sen aukosta muutaman sadan askeleen päässä olevaan Koiran kallioon saakka, jota myöden Hiisi kulki auringon laskun jäälkeen karjoineen hevoisineen. —Toinen muinaislinna Hauhon kihlakunnassa,

V. Hyypiön vuori,

nostaa metsäisen ja, Juttilan rannalta katsottuna, kirkon tapaisen harjunsa pohjoispuolella Pyhäjärveä melkeen sen

toisessa päässä ja lähellä Lehdesmäen kartanoa Hauhon seurakunnassa. Niin korkea, että näkee kauas niiden puitten latvojen ylitse, jotka sen vieressä kasvavat, on tämä „linna“ luonnon laadusta ja rakennus-tavasta ylipäänsä Laurinkallion kaltainen, sillä suurimmaksi osaksi on Hyypiön vuorikin suoraan jyrkkä kuin seinä, mutta loivissa paikoissa, joista helposti pääsee sen päälle, ja joita tässä vuoressa löytyy paljon, tavataan melkeen aina samallaisia kiviaitoja, kuin edellisessä linnassa. Mutta Hyypiö eriää Laurin kalliosta erittäin siinä, että se sisältää paljon avaramman ja suuremman alan, jonka ympärys tekee pitkän virstan, jonka tähden tällä vuorella voipi kasvaa suuri metsä ja mahtua vähäinen rahkasuo mättäineen kanervineen. Länteenpäin korkein, vieruu vuori siellä leveällä rinteellä alaspäin ja tässä löytyy myös pisin ja osaksi pari kyynärää korkea ja leveä kiviaita, kokoonpantu suurista perustuskivistä, mutta myös vähemmistä, jommoisista nuo pidemmät ja vähemmät pätkät vuoren vastaisella puolella ja sen notkopaikoissa olivat kootut. Mutta ensin mainittu aita vuoren luoteisella puolella ei täyttänyt eli kestänyt koko vieruvaa välipaikkaa, niinkuin olisi odotettu, vaan vähän enemmän kuin puoleksi. Pitääkö tätä aitauksen vaillinaisuutta, jota muissakin paikoissa vuorella nähdään, joksikin puolitekoiseksi katsottaman, taikka saadaanko arvata sen todistukseksi tämän ja muitten senkaltaisten linnojen rauhallisesta tarkoituksesta, en tiedä. Olkoon tässä vaan sanottu, mitä yllä mainittu Ch. Härkäpää lausuu jo yllä viitatussa teoksessaan s. 54: „Vuorien huipuilla ja paljailla kallioilla nähdään täällä useampia suuria kivikehiä, ja asukkaat sanovat niiden pakanallisaikoina rakennetuiksi sillä tarkoituksella, että ihmiset kävivät siellä painimassa tahi

nyrkkioikeudella hätöittämään ja ahdistamaan toisiansa, jolloin se, joka pakeni kehästä, jäi tappiolle". Mitä kivikehiä H. oikeastaan tarkoittaa? Löytyisikö Hauholla erilajia niitä, vaikk'en kuullut muista mitään? Olisiko siellä missään n. k. „nunnan- eli jatulin tarhoja" (jungfrudanser) tahi „laivan panoksia", joita erittäin edellisiä, tavataan lukuisasti Suomen rantamailla ja jotka ovat tehdyt useista kehiin pannuista kivistä? [1]) Todenmukaisemmin luulisin H:n tarkoittaneen kerrottuja linnoja ja niiden, koko ympäryksessään käsitettyinä, enemmän tahi vähemmän kehän tapaisia aitauksia. Sama Härkäpää sanoo vielä kuulleensa mainion Birger Jarlin aikoneen rakentaa linnansa Hyypiön vuorelle, mutta mitä päivällä tehtiin, hajosi yöllä. Tätä samaa tietää kansa vieläkin kertoa, mutta sen mielessä vallitsee myös toinen ja hyvin omituinen luulo tästä vuoresta. Raamatussa, näet, puhutaan yhdessä paikassa hyypiöstä hävitetyssä kaupungissa [2]), ja mikä näyttää luonnollisemmalta kuin että tämä vuori on „hyypiön hävitetty kaupunki". Mikä kaupunki? Tietysti Hämeenlinna, joka sinne ensin aivottiin, mutta hävitettiin. Moni kansalainen luule sentähden profeeta Davidin puhuvan olostansa Hyypiön vuorella Hauhossa — — —, kun hän murheissaan tuntee itsensä hyypiön kaltaiseksi missä hävitetyssä kaupungissa hyvänsä, jossa tuo surua kuvaava, yks'toikkoinen lintu mielellään oleskelee. Hyvin jyllätyltä se todellakin näyttää ja jylhältä tuntuu tällä vuorella, jota sen nimikin osoittaa.

VI. Linnavuori (kuv. 44).

Saksalan talon maalla Tenholan kylässä Tyrvännön kap-

---

[1]) Kts. Suomen muinaismuisto-yhtiön aikakauskirja. II: 155—164.

[2]) Davidin psalm. 102: 7.

palissa ei ole, niinkuin edelliset linnat, vuorelle, vaan erään harjun korkeimmalle kukkulalle rakennettu. Yhtä-

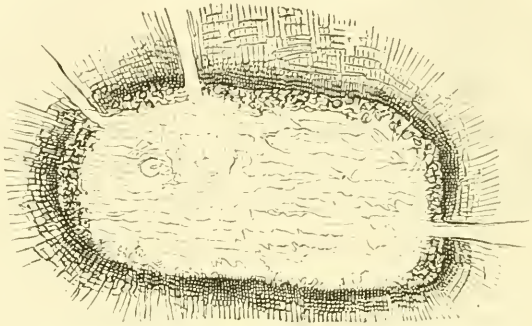

44. Linnavuori Tyrvännössä. Kuvan oikea puoli pohjoiseen.

läisyys edellisten kanssa näyttäikse siinä, että vähemmistä kivistä kokoonpantu valli ei uletu ylt'ympäri, vaan niissä paikoin, missä harju ei ole äkkivieru. Jyrkin itäpuoli siis puuttuu vallia. Eikä tämä näin piiritetty ala ole järin avara, vaan vielä vähempi kuin Laurin kalliolla. Niinkuin kuvasta näkyy, nähdään tässä aidassa l. vallissa kolme aukkoa l. porttia.

Tähänkin tietysti Hämeenlinna tarun mukaan aivottiin rakentaa, jota todeksi tahdotaan näyttää muutamilla tiilin pätkillä, joita siellä sanotaan joskus kaivetuksi. Tämän vuoren kohdalla näkyy pistävän Vanajan selälle pitkä Vanajan niemi Ikkalan rantaa ja nientä kohden Sääksmäellä. Näitten nienten välillä näkyy paljon karia, joita sanotaan „Hiiden kintaiksi", jotka Hiisi tullessaan Rapolan mäestä estämään Birger Jarlia linnaansa rakentamasta tähän pudotti *). Muuten tällä vuorella usein poltetaan kokkoa eli helavalkeata.

*) Z. Topelius. Finland framställdt i teckningar. Hfrs. 1845 s. 221.

VII. Aulangon linna Hämeenlinnan maaseurakunnassa.

Tuskinpa kukaan tahtoisi uskoa sitä muinaislinnaksi, sillä kivistä ja mullasta tehtyä vallia l. aitaa ei tässä paljon ollenkaan eroiteta. Nykyaikoina siellä usein käydään avaran ja osaksi kauniinkin näköalan tähden, erittäin siitä ajasta, jolloin kuvernööri Rehbinder vainaja teetti vuorelle ajotien, joka sen päällä, risulaukusta (!) alkaen, luikertaa kaaressa sen vuoren kannan ympärillä, joka on paikan korkein huippu, johon tie päättyy. Laukun vastapäätä ja huipun toisella puolella jakaantuu tämä tie kahdeksi haaraksi, joista toinen yhä kiertyy oikealle ylöspäin, toinen kääntyy äkkiä vasemmalle alaspäin ja vie vuoren taakse. Viime mainittu tie, erottuaan tienhaarasta, käy heti muinaislinnan kehän l. vallin poikki. Siinä tuota vallia, samallaista kuin edellisessä linnassa, vaikka se tässä on vähäpätöisempi, voidaan eroittaa tien kummallakin puolella. Muinainen kiviaita alkaa siis sanotusta tienhaarasta vähäisen alempaa ja käy tuskin erovaisena Rehbinder'in tekemän tien ulkopuolella, mutta jotensakin sen tasalla äsken puhutun laukun pikkuisen ylipuolelle saakka, jossa sitä kuitenkaan ei enää paljon saata eroittaa. Luultavasti kävi kivivalli uutta tietä tehtäissä epäselvemmäksi. Viittauksena ja todistuksena siihen, että tässä ennen oli muinaisia rakennuksia, olkoon tässä kertomus tästä paikasta, joka löytyy „Åbo tidningar"issa N:o 7 v. 1775 ja joka kuuluu näin: „Aulangon linna sanotaan ennen olleen varustus eli linnoitus $^1/_4$ penikulmaa Hämeenlinnan kaupungista Aulangon järven vieressä, korkealla vuorella, johon pääsee ainoastaan yhdeltä puolen, mutta 3 muuta puolta sanotaan olevan pääsemättömiä ja jyrkkiä. Kansa tarinoitsee ja sanoo tämän

linnan tulleen hävitetyksi Hämeenlinnaa rakennettaissa. Vanhat ihmiset tietävät kertoa, että heidän nuoruudessaan vielä oli paikassa vanhain rakennusten jäännöksiä ja että ajan kuluessa mukavat kivet vieritettiin jyrkältä vuoren kukkulalta alas ja osaksi vietiin kaikenlaisiin huoneen rakennuksiin, osaksi vieläkin näkyvät vuoren juurella". Aulangon nimen arvaa kertomuksen tekijä sen ajan tavan mukaan johdetuksi eräästä sanasta kreikan kielessä, joka merkitsee kuninkaallista asuntoa! Aulangon linna olisi siis ollut pakanallisten kuningasten hovi. Jääköön lukiakin siihen uskoon!

Eräs „Aulanko"-niminen ja yleisesti Hämeenlinnan tienoilla tunnettu kertomus löytyy Hämäläisessä v. 1863. N:o 44, 45, 47 — 52. Se koskee sitä aikaa, jolloin Venäläiset ryöstivät etenkin Savossa ja Hämeessä Viipurin pamauksen jälkeen v. 1496. Kertomus näkyy perustuvan tarinaan, jossa päähenkilöina ovat sukkela suksi- ja joutsimies Mäskälän Matti, ritari Ivar Klaunpoika Leijon (Lepaasta), sotasanomain tuoja Viipurista, Mauno Kalpanen ja kahden viimemainitun riitaomena Elina Katumaan rannalla olevasta kartanosta (jonka nimeä ei mainita). Elina on tietysti kertomuksen ytimenä. Petoksesta häntä kohtaan syöstään ritari Aulangon kukkulalta alas kuoleman kitaan, mutta rehellisyys ja urhoollisuus saattaa Elinan Maunon omaksi. Kertomus on siis hauskaa romantisuutta, eikä muinaistiedettä!

VIII. Linnanpää Vanajassa vastapäätä kirkkoa Vanajaveden toisella puolella (kuv. 45).

Ei tämäkään oikeastaan ole muuta kuin korkea harju, joka keskeä ja korkeimmalta paikalta on noin 15 sylen leyyinen vaan alenee ja levenee kumpaisestakin päästä. Niinkuin tavallista ei tässäkään ole rakennusta jyrkillä

syrjillä, vaan luisuissa paikoissa eli päissä; joissa on kahdenkertaiset vallit, toinen toista ulompana, jossa seikassa

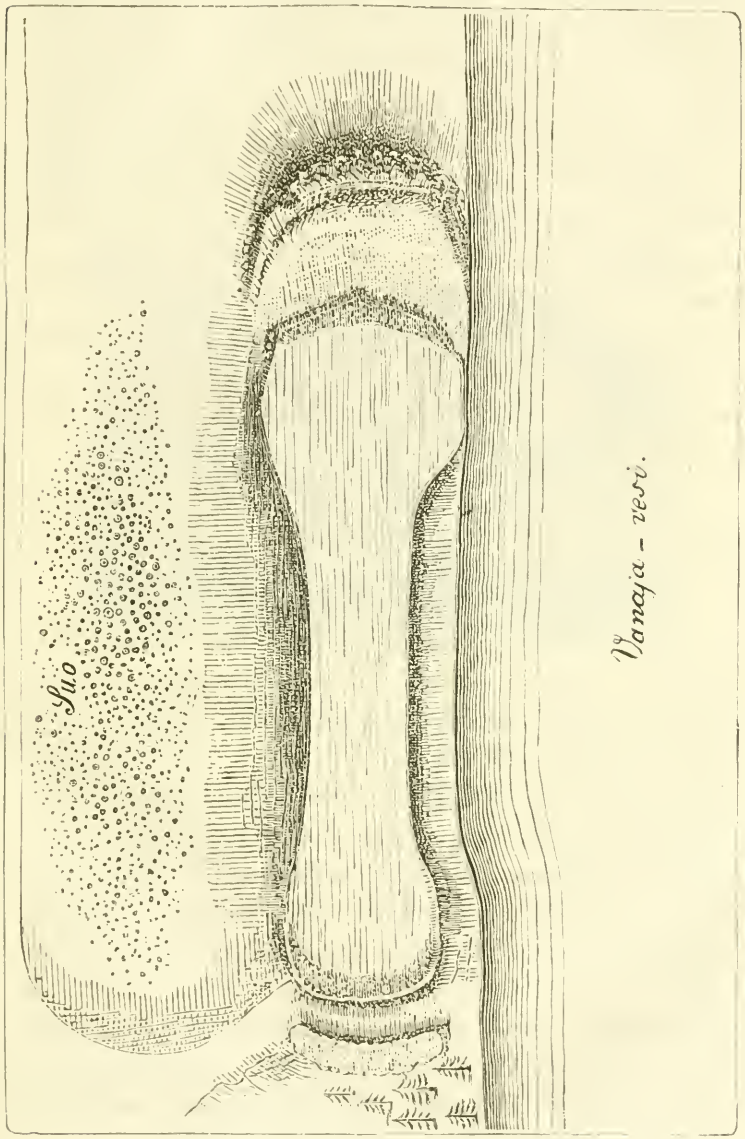

45. Linnanpää Vanajassa. Ylipuoli pohjoiseen.

Linnanpää eroaa muista linnoista. Sisemmäisten vallien väli on noin 100 syltä. Pohjoisessa päässä ovat vallit paljon pidemmät, kuin vastaisessa, eikä sisäinen näistä käy tasaisessa kaaressa, vaan katkelmissa, jotka kulmittain liittyvät yhteen. Parikymmentä syltä tästä tavataan toinen vallikehä, jonka molemmat päät lähenevät sisempää aitaa. En missään täällä havainnut minkäänlaisia porttia. Eteläiset vallit ovat pienistä, mutta pohjoisessa olevat suuremmista, ylipäänsä kuitenkin miehen kannettavista kivistä rakennetut. Tässäkin yhdet Hämeenlinnan alkuperustuksia! — Kumpaisellakin puolella Katumajärveä olevissa Manteren linnasssa — jossa kerrottiin luola löytyvän — ja Kappolan vuoressa jutellaan vuoren peikkoja asuneen, ennenkuin Vanajan kirkon kellot niitä sieltä pois säikähdyttivät.

Kuudennen ja viimeisen muinaislinnan, josta olen Hauhon kihlakunnassa saanut tietoa, tapaamme Janakkalassa.

XI. Unikkolinna (kuv. 46)

muistuttaa enimmin Laurin kalliosta Tuuloksessa. Sen jotensakin tasaista ja noin 150 neliökyynärää sisältävää alaa rajoittaa ainoastaan kahdelta sivulta äkkijyrkänteet. Toinen kahdesta muusta puolesta vieruu tasaisesti maantietä vastaan, joka Hämeenlinnasta tullen kulkee 21 virstan päässä tästä ohitse Tammisaarelle päin. Toinen vastapuoli on epätasainen ja vähän rotkoinen. Täällä rotkoissa tahi muuten matalammissa paikoissa nähdään vähäpätöisiä aitauksia päätä pienemmistä kivistä. Suurempi, vastaisella puolella maantietä löytyvä, nyrkin ja päänkokoisista mutta myös suuremmistakin kivistä tehty aita päättyy toisessa päässä suurella kivellä, josta sylen matkan päässä on toinen suuri kivi, jonka takana ei

kuitenkaan enää näy vallia. „Portti“ onkin kokonaan toisella puolella, jossa äkkijyrkkyys pian alkaa sivulla, jonkatähden kiviaitaa siinä ei missään tapauksessa ole tarvittukaan. Kivivallia alempana pitkin kaltevaa vuorenrinnettä löytyy suuria kiviä siellä täällä, joten tämä niin sanoakseni linnan rintapuoli, näyttää hyvin jyllätyltä. Samallaista näkyä tarjoovat myös Laurin kallio ja Hyypiön vuori, mutta suuremmassa määrässä. Omituiselta

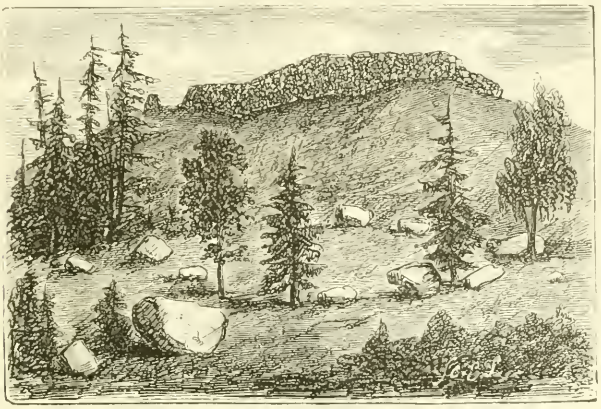

46. Unikkolinna Janakkalassa.

tälle linnalle voisi se seikka tuntua, että se enemmän kuin mikään muu edellisistä piileskelee metsän vallassa, jonkatähden pian sen luultaisiin tehdyksi tiellä kulkevaisten rosvoomisen takia, sillä kumminkin jo keskiajalla mahtoi tässä olla jommoinen tie, jota valtakunnan sekä virallisia että virattomia miehiä kulki Hämeenlinnan ja Raseporin välillä. Asia ei paljon muutu siitä, että tie ennen kulki Unikkolinnan vastaisella puolella eli ikäänkuin sen takana. Alanko, jonka ylitse tie nyt käy ja joka leviää Rehakan talon, Haapaniemen järven ja Unikkolinnan vuoriston välillä, sanotaan ennen olleen järvenä ja yhtä vesijatkoa Haapaniemen järven kanssa. Ennen

muinoin saattoi siis tämä linna olla lähellä järven rantaa, niinkuin muutamat muutkin linnat kihlakunnassa. Toiselta puolen kätkeytyy Hyypiön vuorikin metsään ja Linnavuori kohoaa metsäisellä maisemalla, eikä järven rannalla. Taidamme sentähden käsittää Unikkolinnan muinaisuutta keskiaikaa vanhemmaksi, koska se kaikissa kohdin vetää vertoja muille kerrotuille linnoille. Sen vanhuuteen viittaa myös eräs kertomus v. 1674 täs-

47. „Pirunpesä" Unikkolinnassa.

tä linnasta, jonka tohtori Bomansson muitten täänkaltaisten kertomusten ohessa julkaisi Suomikirjassa vuodelta 1858 (s. 117 — 148). Sillä siihen aikaan vaati Ruotsin hallitus papistolta kertomuksia valtakunnassa olevista muinaislinnoista. Janakkalan silloinen kirkkoherra Johana Velin antoi semmoisen Hakoisten ja Unikonlinnoista. Mitä viimemainittuun tulee, kertoo hän näin: „Toinen, joka kutsutaan Unikkolinnaksi, jossa jättiläisten sanotaan ennen tapelleen toistensa kanssa, näkyy vielä

vuorella, ympäröittynä suurilla ja niinkuin varustukseksi pannuilla kivillä". Eikä sen enempää.

Unikkolinnan toisessa kyljessä löytyy eräs vuoren lohkareista eli halkeemista syntynyt rotko, jossa kivijärkäleitten välitse voidaan kiivetä linnan päälle, ja jota kutsutaan „pirun pesäksi" (kuv. 47). Siellä käy luonnollisesti ilmanveto tavallista väkevämmin. Kerran sammui siitä kynttilä, kun pari miestä kävi sieltä „aarteita" hakemassa, josta he pelästyivät, sillä piru tietysti hengityksellään sen sammutti!

Miltä ajalta ja minkä kansan tekemiä nämä muinaislinnat lienevät, ei ole mahdollista tarkemmin määrätä, ennen kuin useampia sekä omassa maassa että muualla naapurimaissa löytyviä muinaislinnoja verrataan toisiinsa ja niistä saadaan kapineita ilmi, mikä ehkä voisi kaivamisella onnistua, mutta ei kuulunut minun tehtävääni. Erittäin Ruotsissa sanotaan yhtäläisiä linnoja olevan. Saadakseen tietää, ovatko aivan yhtäläiset, olisi tarpeellista käydä siellä niitä tutkimassa. Siten voitaisiin varmaan päättää, saadaanko ne pitää todistuksina eli muistomerkkinä siitä gotilaisesta eli ruotsin sukuisesta väestöstä, joka ennen Suomen kansan tuloa maahamme väitetään sitä kansoittaneen suureksi osaksi.

Varhempaan rauta-aikaan luetaan vielä n. k. *nuolen kovasimet* (kuv. 48). Muodoltaan ovat ne pitkänsoikeita, mutta kahdelta laidalta latuskaisia, joissa tavallisesti molemmissa näkyy viivankaltaisia syvänteitä, jotka nuolien hiominen on vaikuttanut. Niiden kaarekkaisiin syrjiin on muodostettu tavallisesti uurros; sillä joku metallinen lanka tahi nahkainen

48. Tuulos. Juttila. 1/1.

nauha aina kannatti kovasimet vyöhön sidottuina. — Koko Suomesta ei ole tähän saakka koottu enemmän kuin parikymmentä nuolen kovasinta, joka seikka epäilemättä riippuu muinaistutkimuksemme nuoruudesta, sillä Hauhon kihlakunnasta yksistään sain niitä 6 kappaletta, ja jo ennestään oli yksi talteen otettu. Yhteensä täältä siis 7, nimittäin:

Hauhosta.

101. *Nuolen kovasin* ukonkivestä (quarzit), ostettu Ojilan torpasta Portaan kylässä. Löytöpaikka tuntematoin. Käytetty „paatarmuorin" kiulussa.

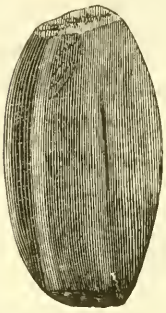

49. Hauho. Mustila ½.

102. *Nuolen kovasin* ukonkivestä, jonka Lehdesmäen isäntä lahjoitti Yliopistolle; löytöpaikkaa ei hän varmaan tiennyt. Toisesta päästä rikki, sillä siitä on lyöty lääkettä ähkyä vastaan hevoisille.

103. *Nuolen kovasin* ukonkivestä (kuv. 49), ostettu Lentämäen torpasta Lahdenta'an kartanon alueella Tyrvännössä. Se sanottiin olevan kotoisin Mustilasta.

Tuuloksesta.

104. *Nuolen kovasin* ukonkivestä (kuv. 48), löydetty siitä paikasta Pyhänjärven rannalla, jota kutsutaan Haasvalkamaksi. Ostettu eräältä ittelliseltä Suomaan i. Tallisen maalla Juttilan kylässä.

105. *Nuolen kovasin* ukonkivestä, toinen laita, niinkuin tavallista, latuskainen, toinen, harvinaista kyllä, kupera. Löytty Pyhäjärven rannasta vedessä kävellessä siitä paikasta, missä sen eteläpuolella raja Hauhon ja Tuulokson välillä alkaa. Ostettu Koisin talosta Juttilan kylässä.

Tyrvännöstä.

106. *Nuolen kovasin* ukonkivestä, löytty Anomaan rusthollin pellosta. Tietääkseni Insinööri Inberg'in tuoma.

Janakkalasta.

107. *Nuolen kovasin* ukonkivestä (kuv. 50), ei tavallista muotoa, eikä siis poikkileikkaukseltansa nelikulmainen, vaan pyöreän soikea. Vähäinen uurros kuitenkin todistaa, että se, kuten tavallista, riippui vyöllä. Löydetty Haapaniemen järven rannalta likellä Kommion siltaa. Ostettu eräästä torpasta Nevilän kylässä Rengossa, jossa käytettiin kellonpuntiksi.

50. Janakkala. Haapaniemi. 1/3.

Onko se vaan vähäpätöinen sattumus, että meillä on Haapaniemen järven rannoilta useampia todistuksia kuin mistään muualta etelä-Hämeessä varhemman pakanallisajan oloista? Jo kiviajalta tunnemme näiltä paikoin kumminkin yhden kalun, joka voisi olla täältä kotoperäinen, sillä Monnin talo, jonka pellosta se löydettiin, ei ole tästä kaukana. Myös olemme jo kertoneet Unikkolinnasta Haapaniemen järven vastapäisen rannan toisella puolella. Vihdoin nuolen kovasin. Olkoon sattumus kuinka suuri tahansa löytöjen ilmaantumiseen, niin tietysti niitä ei tule ilmi siinä, missä muinainen kansa ei liikkunut. Ja koska paikoissa, joissa asian haarat muuten ovat melkeen yhtäläisiä taikka nykyinen viljelys samallaisella kannalla, löytöjen ja muinaisjäännösten lukuisuus niin paljon eriää, täytyy meidän totena pitää, että niiden tilasto antaa meille jotensakin oikeata käsitystä muinaisuuden oloista. Jo tällä perustuksella täytyisi meidän antaa Unikkolinnan ja Haapaniemen järven paikkeille

etevä sia kihlakuntamme muinaishistoriassa. Mutta mistä sen etevyys on syntynyt? Siinä suhteessa ei liene merkityksettä, että Tuulensuunjoki, joka yhdistää Haapaniemen ja Kernalan järvet on suurin niistä kolmesta haarasta, jotka jälkimäiseen juoksevat. Niinkuin jo yllä kerrottiin, yhdistyy edelliseen muun muassa jokia idästä ja etelästä. Se on siis lähinnä Kervalaa etevin keskipaikka Hauhon kihlakunnan etelä-vesistössä. Luonnollisesti siis tämän kautta kävi joku kulkuväylä maitse ja meritse eteläänpäin Suomen lahden rannikoille jo ennen muinoin, koska se, kumminkin pohjoisesta katsoen, tarjosi parasta alkua. Ainoastaan Puujoki Lopen järvestä, joka laskee suoraan etelästä Kernalan järveen voisi myös tulla kysymykseen, mutta sen pienuus mahtoi tehdä sen siihen kelpaamattomaksi. Ja minkätähden tie tiettävästi jo keskiaikana kulki Unikkolinnan sivutse, tehden suuren mutkan Haapaniemen järvelle päin, ell'ei edellinen viljelyskerros keskuuksineen teineen olisi antanut siihen syytä? Ja vielä enemmän kääntyy tietääkseni vanhin tie tästä etelään ja kulkee Lopen järven sivutse, joka seutu tässä pitäjässä näkyy olevan vanhimpia viljelyksen suhteen, koska enimmät kivikalut näiltä tienoilta ovat löydetyt, Launoisesta alkaen Läyläisten kylään saakka. Salon kartanon tienoot, joista Kartjoki, joka lienee merkityksestään sama kuin Kovapuujoki, alkaa, Tervakosken avara ympäristö, jonka Puujoki halkaisee, (niinkuin Hausjärven pohjoisseudutkin, joissa toinen suuri Punjoki juoksee), olivat nähtävästi, ennen Suomen kansan tuloa niihin, metsäisiä korpimaita, joiden etevyys oli puussa, josta syystä suomalaiset antoivatkin niille sen mukaiset nimet. Myös Ourajoen ja Topenon löydöt (N:o 74 ja 77), osoittavat yhteyttä pohjoiseen päin, missä Haa-

paniemen ja Kernalan järvet ovat keskuksena. Sentähden arvattavasti suomalaisetkin, jotka, niinkuin vasta tulemme ehkä paremmin näkemään, ensin tallasivat edellisen viljelyksen polkuja, ennen kuin ryhtyivät uusiin valloituksiin, tähän mielistyivät haavoista ja muista lehtipuista rikkaitten rantojen tähden luultavasti ennenkin niinkuin nykyään niin kauniisen järveen; sillä sen rannalla vastapäätä Unikkolinnaa, näemme senkin paikan, joka ehkä on ollut hyvinkin avaran ja viljelykselle *renkona* eli avoinna olevan alan *asemana* eli alkuyhdistyssiteenä muun maailman kanssa. Asemen kylä, näet, sanotaan olevan vanhimpia milt'ei vanhin kylä Rengossa, jonka tarun me ylläsanotusta ymmärtäisimme olevan oikeassa. Ja minkätähden vihdoin Hakoisten niemi vuorineen Haapaniemen järvestä tulevan joen suulla olisi niin tärkeä ollut, että sinnekin joku linna olisi aikoinaan rakennettu? Ja vaikka Hakoisten linna olisin myöhemmiltä ajoilta (josta vasta enemmän), kuin muut edellä kerrotut, niin sekin on yksi penikulman kivi sillä viljelyksen ja keskuusliikkeen *tiellä*, jonka näemme linnoilla merkittynä, arvattavasti jo ennen Suomen kansan tuloa maahamme, ja joka yhdeltä puolen ulottuu kihlakuntamme pohjoisia osia tuonnemmaksi ja toiselta päätyy vasta Suomen ja Pohjan pitäjän lahden rannoilla.

X. Uhrikivi Savolan talon maalla Hattulassa (kuv. 51).

Vielä tulee meidän selittää yhtä löytyä, joka, jos ajatukseni siitä paikkansa pitää, on hyvin merkillinen ja ensimmäinen laatuansa, kun Suomesta tunnetaan. Tarkoitamme yhtä kiveä, jonka kävellessäni Kirkkomäen ja Savolan talon välillä olevan pellon ylitse Ihalempsin kylässä Hattulan pitäjässä aivan sattumalta huomasin. Mo-

ni muu kivi tällä paikalla kohoaa paljoa enemmän kun tämä, joka maanpintaa korkeammaksi tuskin ylenee. Kiven lähintä ja kivistä ympäristöä, joka vasta 5—6 vuotta sitten kuokittiin, tuskin saattaa töyräksi sanoa. Pari talon miestä, jotka olivat talosta kotoisin, eivät tainneet käsittää, kuinka ne tuuman syvyiset ja 2—3 tuumaa leveät kuoppaset, jotka tässä kivessä näkyvät, olisivat siihen tulleet, eivätkä he niitä olleet ennen huomanneetkaan. Mahdotonta heidän mielestänsä oli katsoa niitä lasten tekemiksi, sillä lapset, arvelivat he, eivät saisi semmoisia kahvekupin pohjan kaltaisia kuoppia kovaan kiveen tehdyiksi. Niin mekin ajattelemme. Arvattavasti ne jotakin varten ovat hakatut, vaan mikä tarkoitus tällä kivellä lienee?

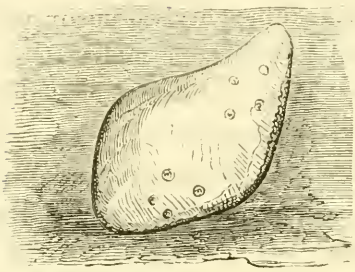

51. Hattula. Ihalempsi.

Ruotsissa täänkaltaisia kiviä löytyy paljo. Sentähden niiden tarkoituksesta siellä ollaan paremmin selvillä, vaikk'ei kaikissa kohden. Koska ne tässä ensikerta ilmaantunevat Suomen muinaishistoriassa, tahdon ruotsalaisten lähteiden mukaan niistä vähäisen laveammin kertoa. —Niille annetaan useampia nimiä. Eräs semmoinen löytyy e. m. Falköping'in lähellä, jota sanotaan Baal l. Balder'in uhrikiveksi. Professori S. Nilsson, Ruotsin muinaistutkinnon isä ja varsinainen perustaja, katsoo muinaisfenicialaisten, joiden jo kolmannella vuosituhannella sitten sanotaan laivoillaan kulkeneen Keskimereltä Itämereen saakka, tuoneen tuon jumalan palveluksen ja kaikki sen menot mukanansa, jonka komentoon myös mainittu

Baal'in kivi kuoppineen kuuluisi [1]). Professori Nilsson'in arvelun mukaan taitaisimme siis väittää fenicialaisten käyneen Suomessa, jopa Hattulassakin! — Koko tämän Nilsson'in fenicialaisaatteen hylkäävät uudemmat tutkijat tykkänään, sillä kupinkaltaisia syvennyksiä, kahden tuuman levyisiä nekin, löytyy jo kiviaikaisten hautojen kattopaasilla, joita tehtiin paljoa aikaisemmin kuin fenicialaisia tunnetaan historiassa, erittäin Bohuslääni-nissä, jossa niitä kutsutaan „jättiläistuviksi", „jättiläisalttariksi", j. n. e. [2]). — Niiden tavallisin nimi on kuitenkin „elfin myllyt". Näistä elfin myllyistä antaa Ruotsin etevä muinaistutkija H. Hildebrand eräässä kuukauslehdessä hauskan selityksen, josta tässä tahdon vähäisen esitellä. — Sana elf (muinaiskielessä alfr) johdetaan intialaisesta sanasta arbhus, joka on sama kuin jumala Ribhus, tuulten henkien sukua, joka kukistaa ja taivuttaa puita, eläimiä, vuoria, j. n. e. (niinkuin kreikkalaisten Orfeus, joka on samaa alkua). Elfit oleskelivat usein Asa-jumalien läheisyydessä ja olivat varsin hyviä ja kauniita. Muuten he asuvat sekä vedessä että maalla ja rakastavat erittäin soitantoa. Tavallisesti istuvat ne kiven päällä koskessa ja viettelevät ihastuttavalla soitollaan kuunteliaa veteen. Niin teki kreikkalaisten Orfeus ja intialaisten Ribhus. He tanssivat mielellään ja heidän hienoja jälkiään voidaan eroittaa ruohossakin. Kristin uskon tultua ruvettiin niitäkin pitämään pahoina, koska muka lähettivät monta kipua y. m., jonkatähden niitä oli sovittaminen uhrilla, joka vieläkin tapahtuu Ruotsissa joka paikassa. Frö, svealaisten pääju-

[1]) Svenska fornminnesföreningens tidskrift. 3 Bandet. I kapt. s. 35.

[2]) Göteborgs o. Bohusläns fornm. Häft I: 25.

mala, oli elfien kuningas. Sentähden oli elfien uhri suuresta arvosta. Nykyään sitä toimitetaan n. k. elfinkivissä l. elfinmyllyissä sillä tapaa, että niiden ympäri käydään loihtorunoja laulellen, kiven kupit l. syvennykset voidellaan sian ihralla, niihin pannaan uhriksi rahoja tahi nuppineuloja, joita sairas on kantanut; siihen asetetaan myös pieniä repaleista tehtyjä nukkia, tietysti kipujen kantajina. Nämä muistuttavat Suomessa tavatuista n. k. kivunarkuista. — Täänkaltaisia kiviä kuoppineen tosin tavataan muuallakin, niinkuin Island'issa ja Schveits'issä, mutta ylipäänsä ei tiedetä kuinka laveasti ne maailmassa ilmaantuvat ja minkä kansan keksimiä ne alkuperäisesti ovat *).

Mitä tähän Ihalempsissä löytyvään elfinmyllyyn tulee, näyttää meistä todenmukaisinta olevan, että se todistaa niiltä ajoilta, jolloin täällä ennen suomalaisten tuloa maahamme väitetään vallinneen joku Saksan tahi Ruotsin sukuinen gotilaiskansa, jonka jättämiä muistomerkkiä tämä uhripaikka olisi. Siihen viittaa se seikka, että näitä myllyjä ei ensinkään ole huomattu Suomen suvun asumusaloilla, mutta Ruotsissa monin paikoin. — Ehkä jo ammoisina aikoina oli tässä ympäristön yhteinen uhrauspaikka, Suomen kansan edellisinä aikoina kyläkunnan keskus. Onko se harvinainen sattumus, johon ei ole arvoa pantava, että aivan sen vieressä oleva mäkikohta peltojen keskellä kutsutaan Kirkkomäeksi, josta viidettä kymmentä vuotta sitten löydettiin ihmisen pääkallo? Eikö huomiota ansaitseva edistyminen paikkakunnan oloissa ilmaannu, kun tiedämme että saman Lehejärven ympärillä, jonka rannalla kerrottu paikka

*) Kongl. Vitt. hist. o. Antiqv. Ahad:s månadsblad. 1873. s. 113 – 120.

sijailee ja jota myös Ihalempsin nimi (s. o. Ihalempi l. Ihalampi) arvattavasti tarkoittaa, on aina ollut erityinen suomalainen hallinnollinen pitäjä? Olisiko ennen muinoin myös kirkko ollut rakennettu Kirkkomäelle tämän paikkakunnan kristilliseksi keskukseksi, siitä ei ole tietääkseni ensinkään tietoa. Näyttäähän se kumminkin siltä, että siihen joskus maailmassa on haudattu. Mistä tämä paikkakunta l. pitäjä sai alkumuodostuksensa? Onko se mahdotonta, että se alkuperäisesti olisi kehinnyt gotilaisen uhripaikan ympärillä? Eli toisin sanoen. olisiko Lehejärven pitäjän alkuperäinen alku ollut jonkunlainen gotilainen uhripaikka?—Suomen kansa, tänne tultuansa, pakoitti tietysti niin paljon kuin mahdollista vanhat asujamet luopumaan asumasijoiltaan, joll'eivät itse sitä tehneet, mutta niinkuin ainakin sai sekin edelliseltä kansalta yhtä ja toista perinnöksi. Viljelty maa ja asuntopaikat olivat valloituksen ensimmäisiä etuja. Mutta paljon muutakin tuli ehkä sen omaksi, josta kielikin todistanee. Eikä entinen kansa tainnut niin äkkiä väistyä tieltä. Kaiketi kesti rauhallinen valloitus vuosisatoja. Ja siinä tapauksessa ei olisi ihmeteltävää, että voitettujen pyhät paikat tulivat voittajillekin pyhiksi, vaikka itsenäisillä erinimillä, ja gotilaiset uhripaikat muuttuivat suomalaisiksi pitäjiksi l. muuten pyhiksi paikoiksi. Muutoin se olisikin aivan käsittämätöntä, kun kuulemme toisessakin paikassa olleen samankaltaisen kiven kahvekupin kaltaisilla kuopilla ja juuri semmoisessa paikassa, missä suomalainen pakanuuden aikainen löytö (hauta?) on ilmiin saatu, nimittäin Vanantaustan kartanon läheisyydessä Janakkalassa. Luutnantti Standertskiöld kertoi minulle vielä hyvin muistavansa erästä suurta kiveä neljällä tahi viidellä puolen kahvikupin suuruisella

kuopalla, jonka hän muutama vuosikymmen sitten oli nähnyt kymmenkunnan askeleen päässä siitä paikasta, missä ne löydöt tehtiin, joista edempänä tulee puhetta, mutta hänen kerran kotoa poissa ollessansa se oli porattu kappaleiksi ja pantu ometan perustukseen. Tämänkin paikan alkumerkillisyys l. tarkoitus olisi siis jo gotilaista perua?

Vaikka näillä arveluilla ei olisi tieteellistä arvoa, niin olkoot ne kuitenkin todistuksina siihen, kuinka usein me vielä poljemme jalkojemme alle entisyyden muistoja, jotka voisivat valaista tärkeitä kysymyksiä muinaishistoriassamme ja jotka sen ohessa todistavat, kuinka tuntematoin todellakin isänmaamme on.

Täten olen luetellut kaikki ne muinaisjäännökset ja löydöt, jotka Hauhon kihlakunnassa tunnetaan ajoilta, jotka täällä „eellehen menivät“ ennenkuin Suomen suku, puhumatta Lappalaisista, siirtyi tähän maahan, jolle se antoi varsinaisen nimen.

Vihdoin esitettäköön tässä muutamia esimerkkiä muistakin tähän aikaan kuuluvista löytökaluista (kuv. 52—58).

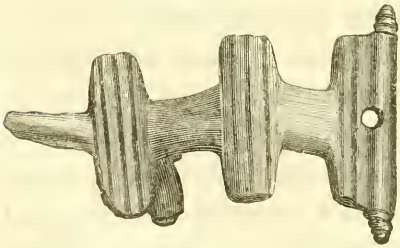

52. Kaarisolki. Vöyri. Lågpeldkangas. 1/1 *).

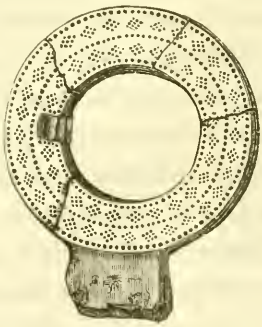

53. Hihnasta solitus. Vöyri. Berdtby. 1/1 *).

54. Kaarisolki. Vähäkyrö. Tervajoki. 1/1 *).

55. Rautakeltti. Laihia. Isokylä. 1/3.

56. Rautainen miekka. Laihia. 1/7.

57. Rautainen keihäs. Laihia Kylänpää. 1/4.

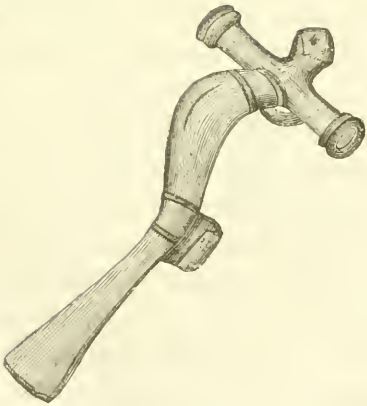

58. Käärisolki. Vähäkyrö. Tervajoki. 1/1 *).

*) Neula puuttuu. (Soljet pronsista).

Myöhempi rauta-aika.

Seuraa siis järjestyksessä kansamme jättämiä pakanuuden-aikaisia muistomerkkiä, jotka onni ja yhä enemmän heräävä harrastus ovat pelastaneet tutkimuksen hyödyksi. Tätä edistysjaksoa Suomen historiassa kutsutaan *myöhemmäksi rauta-ajaksi*, joka kesti Suomen kansan pakanuuden aikana Suomessa.

Tällä ajalla vetää etupäässä Pyhäjärvi huomiotamme puoleensa, sillä sen rannat tulevat yhä rikkaammiksi vaihtelevista muinaisjäännöksistä ja löydöistä. Ja Tuulos saa tässä suhteessa etusijan. Siinä löytyy ainoastaan toista virstaa toisistansa kaksi paikkaa, toinen Ryömän linna, toinen Haasvalkama, jotka löytöjen kautta todistavat suomalaista asutusta ja viljelystä täällä olleen ennenkuin kristin usko rakensi Tuuloksen kirkon tämän pakanuuden pesän keskelle. Taruinen

XI. Ryömän linna

Toivaniemen kartanon tasaisen pihan vieressä. Linnan paikasta alkaa maa viettää sen joen rantaa kohden, joka, lähtien Suolijärvestä Lehejärveen, laskee Pyhäjärveen. Linnasta ei näy enää muuta kuin muutamia perustuskiviä. Suuri se kuuluu siellä kuitenkin ennen olleen. Sen omistajaa pidettiin, niin kerrotaan, paikkakunnan mahtavimpana miehenä. Ankara käskynhaltia hän myös epäilemättä oli sotamiestensä ja alamaistensa keskellä, koska heidän piti häntä yölläkin totella. Oli, näet, linnassa mahtavat kupariset portit, joita yöksi jyskyvällä rämyllä suljettiin, niin että ympäristö kajahteli. Tämä oli kaikille käskynä sammuttaa valkea liedestä antautuakseen mahtavan suojelemaan yörauhaan. Oliko tuo portti niin suuri ja tukeva, että sen sulkemiseen tarvittiin ryömän voimia

tahi oliko sen isännän kädessä karhun ryömän voima, ei ole taru tarkemmin selittänyt.

V. 1864, kun uusi makasiini tähän paikkaan perustettiin, hajoitettiin ja muutettiin ne suuret perustuskivet, jotka linnasta jälellä olivat. Niitä kaivettaissa tuli ilmi seuraavat rautaiset kalut:

108. *Kirves* (vrt. kuv. 59).

59. Vesilahti. Laukko. $^1/_3$.

60. Tuulos. Ryömänlinna. $^1/_5$.

61. Kokemäki. Äimälä. $^1/_4$.

109 — 111. *3 keihään kärkeä* (1= kuv. 60, 2 vrt. kuv. 61 ja 3:mas melkeen niinkuin kuv. 60, vaikka pienempi).

112. *Veitsi*, korttelin pituinen ja hopeisella varrella.

Nämä löydöt ovat arvattavasti ratsumestari Munsterhjelm vainajan lahjoittamat ja lähettämät sekä löytyvät yliopiston museossa.

Toinen löytöpaikka on jo mainittu

XII. Haaksivalkama,

jota myös sanotaan Haas- ja Hausvalkamaksi, Pyhäjärven rannalla Juttilan kylässä.

Se näkyy saaneen nimensä siitä, että haakset l. alukset, joilla etenkin Hauholaiset tänne tulivat ennen, laskettiin tässä maalle, sillä edemmäksi ei pääse vesitse, ollen tuliat siten haaks- l. hausilaisia, niinkuin luopiolaiset nykyään ovat vesikansalaisia. Jo paikan nimi osoittaa siis jotakin tavallista suurempaa liikettä aikoina, jotka epäilemättä ulottuvat nyky- ja keskiaikaa tuonnemmaksi.

Jo kolmatta kymmentä vuotta sitten toimitti eräs Henrik Selin Juttilan kylästä useita rautaisia teräkaluja Suomen kirjällisuuden seuralle, joka ne sittemmin lahjoitti yliopistolle. Kalut olivat löydetyt suuremmaksi osaksi Pyhäjärven rannalta 1850-luvun alussa *), joka järvi viimeisinä vuosikymmeninä on melkoisesti alentunut, tietysti kosken perkaamisesta Pälkäneellä, sillä lähempänä ei ole koskea.—Vesi kuului ennen olleen niin korkealla että portaalla kuljettiin Lehdesmäelle Portaan kylästä (nykyisen Kesoimen suon ylitse), joka siitä sanotaan nimensä saaneen. Lehdesmäki olisi silloin ollut saarena, koska joki on toisella puolella. Sentähden luulisin että vasta viimeisinä vuosikymmeninä muinaiskaluja täältä on löydetty, koska ne vasta silloin voivat joutua näkyviin, ja niitä noukittiinkin rannalla käydessä järven pohjasta, josta ne tuijottivat esiin. Paljon kehutaan Juttilassa sieltä löydetyksi, erittäisiin „sotapiikkiä“ (keihään kärkiä?), miekkoja, hopeisiakin kaluja ja hel-

*) Suometar. 1854, N:o 19.

miä. Mutta muualtakin kuin Haaksvalkamasta niitä saatiin, sillä sen läheisyydessä näkyy myös olleen muitakin muinaiskalujen kätköpaikkoja. Niin kerrottiin että jonkun kiven alta *Laurin talon vieressä* olisi monta aikaa sitten löytty sekä lehmän kellon tapainen esine (ehkä keltti?) että miekka ynnä muita kapineita messingistä (pronssista?), joista tehtiin muita kaluja, mitkä eivät enää olleet tallella. Hauholle vievää maantietä oikaistaessa tehtiin myös löytö *Karhupään mäessä*, joka sisälsi „sotakaluja". Laurin kallion ja Karhupään mäen välillä on Haaks'valkama, josta n. k. Ristin aro alkaa, joka laventuneena Tuuloksen laaksoksi on sen pitäjän keskuksena. Karhupään löydön sanoi Selin lähettäneensä kirj. seuralle, mutta mitä kaluja ne olivat ei hän muistanut. Eikä hänen muistonsa voinut eroittaa mitkä rannalta olivat saadut. Sentähden luettelen ne kaikki ykdessä jaksossa: (kaikki olivat rautaisia).

113 — 116. *4 keihään kärkeä* (kuv. 62. vrt. kuv. 63, 60 ja 64).

117. *Kirves.* (kuv. 73).

118. *Kolmekanttinen kahvan nappi*, jota ei ole museon luettelossa.

119. *Miekka*, kaksiteräinen ja hyvin ruostunut.

Nämä luetaan prof. Aspelin'in kirjassa S. U. M. Alkeita s. 351, jossa

62. Tuulos. Haaksivalkama. 1/5.

63. Eura. Keräjämäki. 1/5.

64. Tuulos. Haaksivalkama. 1/5.

ne sanotaan Selin'in lähettämiksi. Mutta museon luettelon ja kaluston mukaan kuuluu tähän vielä:

120. *Puolikuun ympyräinen kahvan nappi*, varustettu kahdella naulalla, joilla se kiinnitettiin miekan päähän (kuv. 65).

65, 66. Kahvan nappi ja miekka runkirjaimilla, löydetyt erikseen Haaksivalkamasta Tuuloksessa. 1/5.

121. *Keihään kärki.* (vrt. kuv. 63)

Nämä ovat luultavasti kaikki Selin'in lähettämiä, sillä kukaan muu ei näy täänaikaisia löytöjä tästä paikasta lähettäneen. Hra Munsterhjelm'in löytämät olivat, niinkuin nähtiin, toisesta paikasta ja lähetettiin suoraan yliopistoon, mutta viime mainitut ovat kaikki tulleet sille kirjallisuuden seuran kautta, jolle Selin niitä lähetti.

Viime syksynä, käydessäni uudestaan noita paikkoja tiedustelemassa, lahjoitti Sairialan kartanon omistaja hra R. Munsterhjelm minun kauttani muinaismuistoyhtiölle

122. *Yhden kaksiteräisen miekan* (kuv. 66), josta jo ennen oli Selin'in kautta se tieto tullut, että sen lappeella oli „selittämättömiä kirjaimia". Tämä miekka, löydetty Haasvalkamasta, on nostanut vähäisen kummastusta muinaistutkijoissamme, sillä se on ensimmäinen pakanuuden aikainen esine Suomesta, jossa tavataan gotilaisia n. k. run-kirjaimia. Valitettavasti ne kuitenkin ovat epäselvät, jott'ei niistä taideta kokoonpanna tuskinpa yhtäkään kirjainta, saatikka sitten kokonaista sanaa. Mutta vaikka vaillinainen,

todistaa se kuitenkin gotilaista l. germanilaista oloa tahi vaikutusta Pyhäjärvenkin rannoilla. Yllämainituista esineistä voimme vielä lisätä, että kerrottu (kuv. 65) puolikuun muotoinen kahvan nappi on niinkuin tälle miekalle tehty ja kuuluva; muussa tapauksessa on yhtäsuuria ja ehkä muutenkin yhtäläisiä (kirjoituksilla varustettuja?) ollut useampia.

Tähän ei vieläkään Pyhäjärven pakanuuden-aikuinen merkitys lopu, sillä viime kesänä sain tiedon kahdesta paikasta, joista nähtävästi toinen on hautauspaikkana ollut, luultavusti suomalaisten pakanuuden ajoilta. Suden kuoppaa kaivettaissa noin 40 vuotta sitten Hallukkamäessä Sodialan kylässä muutaman sadan askelen päässä Pyhäjärven rannalta, tuli ilmiin ihmisen pääkallo ynnä muita ihmisen luita „sotakalujen l. piikkien“ kanssa. Hallukkamäki on vähäinen, siellä olevien suurten kivien tähden purkamaton töyrä erään pellon keskellä. Kalut hävitettiin, ja jonkun ajan jälkeen kuoppa taas täytettiin suurilla kivillä, joiden alle pääkallo joutui. Muuten kerrottiin täällä että pitkin Sodialan peltoja ennen löydettiin useita „sotakaluja“, jotka myös ovat menneet matkojaan. Toinen tarkoittamani paikka löytyy aivan Lehdesmäen kartanon vieressä. Tästä kuulin vasta jälkeenpäin Lehdesmäellä käyntini perästä. Työmies Juho Eerikinpoika Pätiälästä Hauholta, jonka tapaisin Hämeenlinnassa, tiesi kertoa, kuinka uuden kellarin perustuksia rakennettaissa hän ja joku muu mies näki latuskaisen ja nelinkulmaisen kiven, joka tuskin oli tavallinen kivi. Sen alla oli erinomaisen lihavaa multaa, joka ei ikänä ollut tavallista. Siinä löydettiin kellarin lounaispuolelta ihmisen leukaluita, mutta ei mitään kalua. Koska kaivamatta jäi vielä samaa maata, ansaitsee tämä

seikka sitä enemmän muistoon panna. Tämä Lehdesmäki on jo entiseltään tunnettu erään arvokkaan löydön tähden. Tuo mainio

123. *Kaulaketju*, jossa rippuu arapialaisia l. kufalaisia ja anglosaksilaisia rahoja, löydettiin siitä vähäisestä pellon sarasta, jonka Hauholta tuleva maantie eroittaa asuntorakennuksesta. Sitä kynnettäissä tarttui kerran sahran kynsiin tuo ketju [1]).

Yhdessä tämän kanssa mainittakoon myös eräs rahalöytö Toivaniemen tiloilta, jota ensin luultiin arapialaiseksi hopearahaksi, minkä kaltainen se ulkomuodoltaan havaittiin olevan, „mutta tarkemmin tutkittuna arveltiin olevan tinasta tehty ja kenties väärennetty“ [2]). Raha löydettiin Ryömän linnan kohdalta sen joen rannalta, jonka varrella linna sijailee.

Muita löytöjä en tunne Pyhäjärven rannoilta, mutta Roineen rannalla Lehdesmäen toisella puolella kerrottiin vielä veden alennettua „malmisia sotakuulia“ löytyneen. Myös sanotaan Kyytönkoskea perattaissa kirves ja muutamia muita rautaisia sotakaluja löydetyiksi Kuohijärven takana Lammilla [3]).

Sodiala ja Lehdesmäki kuuluvat Hauhon seurakuntaan. Sieltä lisättäköön vielä se

124. *Miekan kahvan nappi*, (kuv. 67).

jonka Hyvikkälän kartanon omistaja hra P. F. A. Cherpentier minun kauttani lahjoitti muinaismuistoyhtiölle. Muutoin yhtäläinen, paitsi suurempi, kuin se nappi, joka on sen miekan päässä, jonka hra Munsterhjelm lahjoitti. Kapine löydettiin jossakin Hyvikkälän kartanon lähei-

[1]) Katso lisätietoja kirjan lopussa.

[2]) Hist. Arkisto. 1: 150.

[3]) Hfrs. Tidn. 1852, N:o 30.

syydessä.—Hauholta voidaan arvattavasti vielä saada ilmi muinaisjäännöksiä, jahka kansa oppi niihin arvoa panemaan. Niin sanotaan, lisättköön se, eräässä kirjassa *) muun muassa: „Tässä pitäjässä on koolta vanhuuden jäännöksiä kaikenmoisia, ja on vielä näinä aikoina löytty peltoja kyntäessä hopea- ja kultakaluja sekä rahoja“.

67. Hauho. Hyvikkälä. 1/3.

Suuressa määrässä ilmestyy Pyhäjärven ympärillä sekä kiinteitä muinaisjäännöksiä että erilaisia löytöjä kahdesta sivistysjaksosta Suomen muinaishistoriassa. Muinaislinnat, Laurinkallio, Hyypiön vuori ja nuolen kovasimet liittyvät siihen edistysjaksoon, johon hävitetyt hautauskummut Hauhossa todenmukaisimmin kuuluvat. Ne puhuvat ajoista ja sivistyskerroksista, jotka ovat muodostuneet kauemmin Itämeren rantamailla, kun sitä vastoin viimeksi kerrotut löydöt Pyhäjärven ympäriltä tuovat silmiemme eteen sen kansan kannattamaa kalustoa, jonka kotoperä tavataan itäisemmillä aloilla.

Haaksvalkama todistaa toiselta puolen rauhallista tointa, mutta se lahti, jonka rantaa tämä nimitys oikeastaan tarkoittaa, kantaa myös toista nimeä, joka ei ole rauhallista sointoa, sillä se kutsutaan toisinaan Rovinlahdeksi. Tuo toisinaan kova sana „rovi“ merkinnee jotakin vaarallista ja vaikeata, joka herättää kauhua. Kansa arveleekin että tässä paikassa ennen maailmassa on tapeltu, vaikk'ei kuitenkaan tiedetä, olisiko tämä arvelu vasta viimeisinä vuosikymmeninä ilmaistujen löytöjen johdosta juolahtanut kansan mieleen. Yllämainittu Selin on tosin julkassut koko joukon vanhoja sotamels-

*) Kuvaelmia Suomen maakunnista. V: 61.

keitäkin todistavia tarinoita näiltä tienoilta [1]), mutta koska hän ilmoitti panneensa niille lisäksi „omiakin“, ja kun en löytänyt ainoatakaan ihmistä näillä paikoilla, joka olisi muistanut vanhoilta kuulleensa niitä, käy mahdottomaksi antaa niille samaa arvoa, kuin alkuperäisille kansan taruille. Sotaa muistuttavia nimiä täällä kyllä näkyy olevan useampiakin, e. m. Miekkamäki, Hakkuuala, Sotiala, Rovin lahti, sekä Veitsiniemi, Pyhäjärven toisella puolella vastapäätä Hovin kartanoa, jossa arvikoittiin tapellun siihen aikaan, jolloin „veittillä“ tapeltiin, ja ehkä muitakin. Sotaan pian itse Pyhäjärven nimikin viittaa, kun sitä tarkemmin tarkastetaan. Omaisuus „pyhä“ lienee annettu suomalaisten alkuperäisen käsityksen mukaan sille paikalle, joka ensinnä omaisuudeksi pyhitettiin l. omistettiin, sillä omistaa on „pyhittää itsellensä“ [2]). Koska tämä pyhittäminen olisi tapahtunut?

Muinaislöytöihin, luonnon asemaan ja paikkojen nimiin katsoen vilahtaa luonnollisesti se ajatus mieleen, että Suomen kansa, tähän paikkakuntaan ehkä talvella siirtyessänsä (Kymijoen johtamaa tietä [3]) ja sitten Hollolan ja Lammin kauttako), tappelussa jäällä sai Rovinlahdella voiton gotilais-kansasta, jonka arvellaan sitä ennen maassamme asuneen? Tämä ajatus on tosin vaan arvelu, mutta tämän asian laita kuitenkin mielestämme juuri puolustaisi ja selittäisi sitä nimeä, joka sen johdosta lienee annettu tälle järvelle, jolla tappelu tapahtui,

[1]) Helsingfors tidningar: 1852. N:o 4, 23, 26, 27, 29, 30; Hämäläinen 1860. N:o 37; 1862 N:o 23; Suometar 1850. N:o 30; 1854. N:o 22.

[2]) A. Ahlqvist. Vestfinska kulturord. s. 196.

[3]) vrt. Suometar, 1853. N:o 24.

ja jonka valloittamalla oli astuttu uusien seutujen ja enemmän houkuttelevan maailman kynnykselle. Taikka oliko järvi muuten pyhitetty jumaloille? Olipa asian laita kuinka hyvänsä, tuli Tuulos Pyhäjärvineen syystä tai toisesta joksikuksi arvokkaammaksi paikaksi, johon useammin kuin muihin paikkoihin tulvasi matkustajia ja vieraita läheltä ja kaukaa, josta heidän satamakin eroitukseksi muista haaksien satamoista tuli seutujen varsinaiseksi valkamaksi. Tämä seikka saanee suurempaa merkitystä siitä, että etevin tie meritse ehkäpä tämän valkaman kautta jo ammoin muinaisuudessa kulki Satakunnan vesistöistä nykyisen Tampereen tienoiden toiseltakin puolelta alkaen aina Kymijoen seutuihin saakka (j. n. e. Venäjän kautta Arapiaankin, josta sen maan rahoja lähti Tuulokseenkin kulkemaan) — niinkuin maantie meidän aikanamme kulkee tästä ohitse e. m. Tampereen ja Viipurin välillä. Ja vihdoin koska suomalainen viljelys, niinkuin vasta tulemme selvemmin näkemään, Hauhon kihlakunnassa on kulkenut etelääpäin, ja koska Hollola, Lammi, Tuulos, Hauho, Hattula ja Vanaja ovat keskiajan vanhimpia seurakuntia etelä- Hämeessä, niin missä muualla kuin Tuuloksessa olisi Suomen kansa saanut ensimmäisen lujan jalansijan tässä kihlakunnassa?

Toisen alan, jossa luonnollisesti Suomen kansa jo hyvin aikaisin vahvisti asemansa, tapaamme kihlakuntamme keskipaikoilla pohjoisesta alkaen pitkin Vanajavesistön päävanaa. Neljä löytöä sen rannoilla tuovat jälkimailmalle kansamme vanhimpia muistoja näiltä seuduilta.

Tyrvännön kappelissa, vastapäätä Lepaan kartanoa näkyy vähäinen mäkikohta, jota kutsutaan

XIII. Hinnon mä'eksi.

Tästä mäestä, sitä pelloksi tehtäessä noin 40 vuotta sitten, löydettiin muutamia kapineita, jotka kartanon omistaja hra Packalén sittemmin Gottlund vainajan kautta lahjoitti yliopistolle, mutta jotka vielä säilytetään hänen kokoelmassaan, missä niitä tuskin vilahduksella saa nähdä, vielä vähemmin tutkia. Paikkaa Hinnon mäellä, mistä löytö tehtiin, ei hra P. enää tarkemmin muistanut, mutta Surmamäestä, joka on aivan kartanon lähellä ja samalla puolella salmea, kuin edellinenkin, ei omistajan kertomuksen mukaan olisi mitään löydetty. Nimensä se kuului saaneen siitä että joku menneellä vuosisadalla siellä itsensä pyssyllä surmasi. Hinnonmäen löytö sisältää: [1])

125. *Veitsen kaltainen miekka* n. k. Saksimiekan muotoa (vrt. kuv. 69).

126. *Kaksiteräinen miekka*, jonka ponsi on hopealla kirjattu.

127. *Keihään kärki.*

128. *Spiralipiirteinen vyörengas* liiviläistä muotoa ja piikkisellä napilla varustettu (toinen solmuilla varustettu, vrt. ehkä kuv. 83).

129. *Ketju*, toista kyynärää pitkä ja neliskertaisista spiralikierteisistä liitteistä koottu (ehkä sopii vrt. kuv. 79) [2]).

Toinen löytö Vanajaveden rannalla tehtiin v. 1859 maata raivattaissa rautatien rakennukselle Katisten kar-

---

[1]) J. R. Aspelin. Suom. Ugr. Muin. Alkeita. s. 349.

[2]) Muist.: Kaikki teräkalut ovat kaikissa löydöissä aina rautaisia, mutta ketjut, vyörenkaat ynnä muut koristukset taasen aina, ja soljet tavallisesti pronssista.

tanon maalla siinä paikassa, jossa nykyään näkyy vähäisemmän tiilitehtaan telineitä ja aivan sen tien eteläpuolella, joka kartanosta tullen tässä menee rautatien poikki rannalle päin. Löytö oli siis tässäkin kätkettynä vähäpätöiseen mäkitöyrään. Everstiluutnantti K. Pipping toimitti kalut yliopiston museoon. Ei löytöjen järjestyksestä paikassa eikä niiden tieteellisestä tutkimuksesta näy tulleen, ehk'ei silloin voinutkaan tulla kysymystä. Kuinka olikaan, niin pari miestä, jotka tässä suorittivat samalla työmiehen kaivamistyötä kuin tiedemiehen paikan-tutkimusta, ja joiden puheilla olin, keluivat saaneensa eri maksun jokaisesta kapineesta, joka lapiolle sattui. Tämän kyllä tieteelliseltä kannalta tyydyttämättömän, mutta tosin löytöjen ilmaisemista kehoittavan menetyksen kautta onnistui talteen saada suurimpiä löytöjä, mitä Suomesta tältä ajalta tunnetaan.

XIV. Löytö Katisten maalla Vanajassa sisälsi: *)

130 — 131. *Kaksi kaksiteräistä miekkaa*, joista toinen, jonka terä on 22 tuumaa pitkä, on sen miekan muotoinen, jonka Tuuloksesta toin (kuv. 66), miekan napiltaankin muuten yhdenkaltainen, mutta suurempi. Tästä tietysti puuttuu kirjoitus. Toinen nähdään kuvassa 68; on kuitenkin epäiltävä, kuuluuko se tähän löytöön, sillä museon luettelossa ei puhuta muusta kuin yhdestä miekasta.

132. *Veitsen kaltainen miekka* „Saksimiekaksi" kutsuttua muotoa (kuv. 69).

133. *Kaksiteräinen tikarin tapainen ase* (kuv. 70).

134—143. *10 veistä*, joista kaksi on poikki, enimmät pitkiä ja kuv. 71 muotoisia.

*) vrt. Aspelin'in Alkeita s. 348—349.

68. Vanaja. Kattinen. 1/6.

69. Vanaja. Kattinen. 1/4.

70. Vanaja. Kattinen. 1/6.

71. Vanaja. Kattinen. 1/4.

72. Vesilahti. Laukko. 1/3.

73. Vanaja. Kattinen. 1/3.

144—145. *Kaksi kirvestä,* (toinen vrt. kuv. 72, toinen kuv. 73).

146—147. *Kaksi sirppiä* (vrt. kuv. 74).

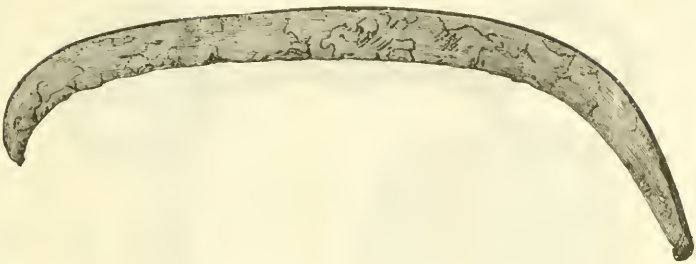

74. Vesilahti. Laukko. 1/5.

148—162. *15 keihään kärkeä;* — luettelo lukee tosin 16, mutta kokoelmassa ei näy muuta kuin 15; yhden numeron sijassa, jossa luettelon mukaan pitäisi olla keihään kärki, löytyy mainittu toinen miekka (kuv. 68).—Näiden muodot ovat hyvin vaihtelevat. Kaksi on kuv. 60, 2 kuv. 75, 7 enimmän kuv. 85 kaltaisia, l. 11 varsiputkella ja 4 ruodolla varustettua, joista jälkimmäisistä 3 on kuv. 62 (joita kaksi kahdessa kappaleessa) ja 1 muuten myös sen muotoinen, paitsi ett'ei kärki väkäin ylipuolella levene, vaan kapenee tasaisesti (kuv. 76).

75. Vanaja. Kattinen. 1/5.

76. Vanaja. Kattinen. 1/3.

163—164. *Kaksi kuolainta,* vajallista, sillä ainoastaan kahdessa renkaassa on kuolai-

men suurandasta pätkiä (kuv. 77), ja toisesta kuolaimesta ei ole muuta kuin toinen rengas.

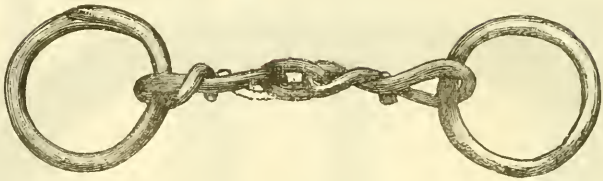

77. Vanaja. Kattinen. 1/3.

165. *Kupura solki* (vrt. kuv. 87, mutta tämä pienempi).

166 — 167. *2 hevoisen kengän muotoista solkea*, joissa renkaiden poikkileikkaus on kuusikanttinen. Molemmista puuttuu palin. Toinen solki paitsi sitä vaan puolikas. Toisen renkaassa (kuv. 78) näkyy kolmiopilkkuja koris-

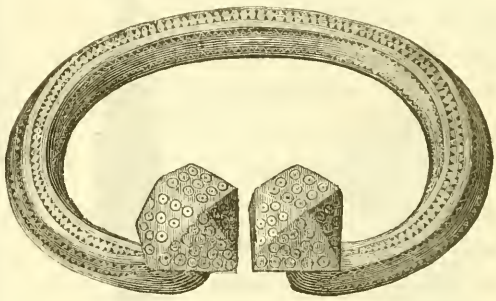

78. Vanaja. Kattinen. 2/3.

teena, muuten varustettu särmäisillä napeilla, niinkuin samankaltainen solki Liedon Anttilan löydössä.

168. *Ketju*, pitkä ja koottu nelinkertaisista spiralikierteisistä liitteistä (kuv. 79).

169 — 171. *Kolme rannerengasta* (kuv. 80), joista kaksi ovat eheät, kolmas puolikas, josta toinen pää nähtävästi on valkeassa sulannut.

172 — 174. *Kolme käsirengasta*, pronssikiskosta muodostetut ja suorilla viivoilla koristetut (kuv. 81).

79. Vanaja. Kattinen. 1/1.

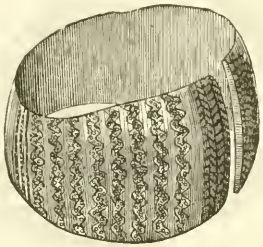

80. Vanaja. Kattinen.

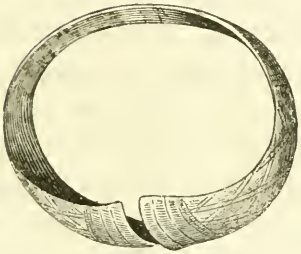

81. Vanaja. Kattinen. 2/3.

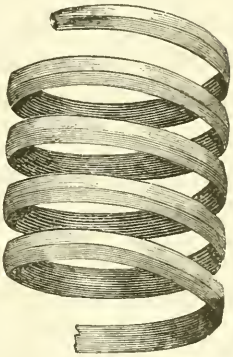

82. Vanaja. Kattinen. 1/2.

175—178. Kappaleita ehkä neljästä *spiralikierteisestä rannerenkaasta* pronssista (kuv. 82).

179—181. *Kolme vyörenkaan* kappaletta (vrt. kuv. 83), joissa kaksi neljästä ja 1 vähäinen kappale kolmesta pronssivartaasta kierretty. Kuuluvat arvattavasti kolmeen eri renkaasen. Virossa ja Liivissä tavallista muotoa.

Tuo suuri vesivana, jonka rannoille tämän paikkakunnan muinaiset muistomerkit yhä enemmän ja mel-

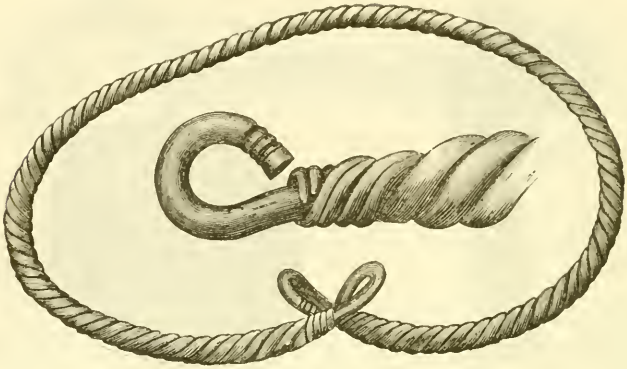

83. Lieto. Anttila. 1/1. 1/3.

keen yksinomaisesti kokoutuvat, näkyy sitä selvemmin mitä likemmäksi tulemme historiallista aikakauttamme, olleen etelä Hämeen suomalaisen viljelyksen pääsuonia, jotka hakevat ensimmäisen edistymisensä juurta ja ehtoa vielä kaukaisemmassa pakanuudessa. Muutoin meidän olisikin mahdotonta käsittää minkätähden juuri matkalla Kernalan järven ja Vanajan isonselän välillä niin monta Suomenkin suvun pakanuuden aikaista löytöä jo on anastanut muilta paikoilta kihlakunnan eteläosissa etusijan. Sillä, paitsi kerrottuja löytöjä saatiin myös v. 1864 ilmi tältä ajalta, tietä raivattaissa vähäisen matalan kivikön yli, melkoinen

XV. Löytö Vanantaustan kartanon vainiolta Janakkalassa.

Luutnantti H. Standertskjöld'in huolenpidosta löydetyt kalut lähetettiin yliopistolle. Myös kehoitti luutnantti S. kirjoituksessaan jonkun tulemaan yliopistosta jatkamaan kesken jätettyä kaivostyötä. Tämän Suomen

muinaishistoriassa harvinaisen hyväntahtoisuuden johdosta tulivat seuraavana vuonna lokakuun alussa professori Y. Koskinen ja tohtori K. F. Ignatius paikkaa tutkimaan. Luutnantti S:n työmiesten avulla he suorittivat tutkimustyönsä hyvällä menestyksellä. Heidän sen johdosta tehdystä kertomuksestansa *) tahdon tähän lainata seuraavan: — Kahdesta pääkohdasta muinaiskalut löydettiin. „Ensimmäinen paikka oli noin 95 syltä erään puron rannasta tietä myöten (kartanon pohjois-puolella) ja noin 65 syltä muutamasta väräjästä, joka tien toisessa päässä viepi kartanon syrjäpihoihin. Tässä ensin huomattiin tien kaakkoisessa syrjässä kaksi ympyriäistä, vähäisen soikeata kehää, joiden vallitusten korko sekä sisäpuolisen että ulkopuolisen maanpinnan yli ei ollut kuin 1—2 korttelia. Vähäisempi kehä oli lounempana, isompi kehä enemmän koillisessa. Molempain väli ainoastaan 2—3 kyynärää turpeella peittynyttä kivikköä“.—„Päästä katsellen eivät kehien vallitukset osoittaneet mitään silmiin-astuvaa; näiden vallitusten levyys oli noin pari kyynärää ja viettoisuus sekä sisään että ulospäin varsin vieno. Niin pian kuin turvekamara oli lapiolla pois kuorittu, havaittiin, että kehien seinät olivat osittain maaperäisiä kiviä, joiden väliin vähäisempiä kiviä oli jokseenkin tavallisesti kudottu, niin että kehän sisäpuoli tuli säännölliseksi ympyrä-muodoksi; mutta ulkopuolen säännöllisyydestä ei ollut mitään huolta pidetty. Vähäisempi kehä oli sisäpuoleltaan 3 kyynärää poikki mitaten; isompi toisessa suunnassa 4 kyynärää, toisessa arviolta 5 kyynärää (missä tie jo oli leikannut pois noin pari kyynärää). Kehien sisustassa tavattiin turpeen alla

*) Katso Historial. Arkisto. I: 61—72.

ensin multaa, sitten kerros nyrkin kokoisia kiviä ja sen alla taas multaa, kunnes noin 4—5 korttelin syvyydessä turvepinnasta kohtasi koskematon maaperä. Sekä yläettä alapuolella mainittua kivikerrosta tavattiin muinaiskalut. Niiden ohessa oli hiiliä.“ — „Noin 7 sylen päässä isommasta kehästä koilliseen oli viime vuonna tietä rakennettaissa tavattu useimmat sota-aseet. Samasta paikasta nyt löydettiin ainoastaan 1 keihään kärki. Jos tässäkin paikassa oli ollut yhtäläinen kehä kuin ennenmainitut, on se nähtävästi jo tienteossa kokonaan purettu“.

Vananta'an löytöön kuuluu:*)

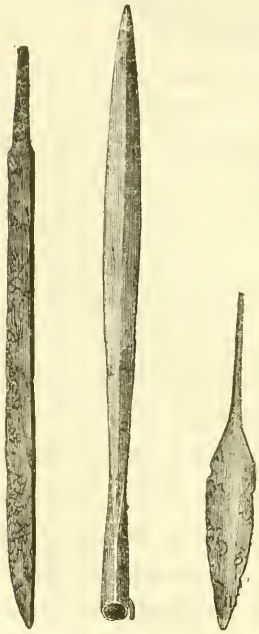

84. Janakkala. Vanantaka. 1/5. 85. Janakkala. Vanantaka. 1/5. 86. Janakkala. Vanantaka. 1/3.

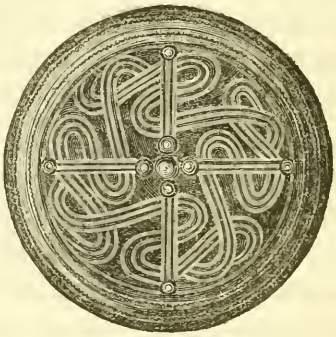

87. Janakkala. Vanantaka. 2/3.

*) vrt. Aspelin'in Alkeita. s. 347—48, ja Histor. Ark:n viitattua paikkaa.

182—183. *Kaksi veitsenkaltaista yksiteräistä miekkaa*, joista toinen on 4:tä, toinen (kuv. 84) ainoastaan puolikolmatta korttelia pitkä.

184—185. *Kaksi sirppiä* melkeen samaa muotoa, toinen kyynärän, toinen 6 tuumaa pitkä (vrt. kuv. 74).

186—191. *Kuusi veitsen terää*, „joista muutamat ovat pitkiä ja leveällä hamaralla varustetut, kuten usein itäisissäkin ryhmissä tavatut".

192—193. *Kaksi kirvestä* (vrt. 72 ja 73).

194—201. 8 varsiputkella varustettua *keihään kärkeä*, joista neljä ovat yhtä muotoa (kuv. 85) muut myös melkeen yktäläiset.

202—203. *Kaksi* ruodolla varustettua *nuolen terää* (kuv. 86).

204—207. *neljä hevosenkengän muotoista solkea*, neljännestä vaan kappale, 3 pronssista ja 1 raudasta. Kaksi pronssista yhtä muotoa, mutta eri kokoa *), neliskulmaisilla napilla varustetut, poikkileikkaukseltaan kuusikanttisia ja 2 suuremmalla (joista toinen vaan kappale) on kehäpilkkuja. Rautaisella on spiralikierteiset päätteet ja nelikulmainen poikkileikkaus — viimeiseltä puuttuu palin.

208—209. *Kaksi pyöreätä kupurasolkea* pronssista suomalaista muotoa (kuv. 80). Arkistossa luetellaan kolme? (Näissä on 87 prosenttia vaskea, liki 8 pr. lyijyä, $2^1/_2$ tinaa ja 2 sinkkiä. Skandinavilaisissa pronssiesineissä ei ole ollenkaan lyijyä ja sinkkiä)

210. *Pronssinen hihnan-solki*, „jonka perään on kiinnitetty hihnan tavalla ohuet kahdenkertaiset helat samasta aineesta".

---

*) Ark. Taulu I, kuv. 5.

211. *2 pitkää vyönsolitusta* l. koristuksia pronssista. „Ne ovat kumpikin yhteenliitetyt kahdesta samanmuotoisesta ohuesta levystä, jotka makaavat päällitysten ja leveämmässä päässä ovat pienellä pronssinaulalla toisiinsa kiinnitetyt (Arkiston T. 1: 4).

212. *Kappaleita* ehkä kahdestakin *spirali-kierteisestä rannerenkaasta* (vrt. kuv. 82, mutta varras poikkileikkaukseltaan 3-kanttinen, Vananta'an renkaissa on se enemmän latuskainen).

213. *Kappale käsirengasta*, pronssikiskosta taitettu ja suoraviivaisesti koristettu (Arkiston T. II: 6).

214. Kolmikanttisesta pronssilangasta tehty *spiraliputki*. (Arkiston T. II: 6).

215. *Pronssikalu* luultavasti *kuolaimesta* (Arkiston T. II: 4).

Muita ei luetella J. R. Aspelin'in Muinaist. Alkeissa, mutta Arkiston luettelon mukaan samasta paikasta vielä löydettiin:

216. „*Kaksi* puolittain sulanutta *pronssi-* eli *vaskipalaa*".

217—218. „*Pirstoja kahdesta* särkyneestä *saviastiasta*, joista toinen oli hienompi-tekoinen, vahvuudeltaan niinkuin tavallinen ruukku, toinen taas paksu ja karkeampi, ja ei ollenkaan poltettuja *). Pirstat olivat hajallansa, osittain itse piirissä, osittain kivien välissä vallituksen seuduilla. Arviolta oli niiden läpimitta eheässä tilassa ollut noin 6 tuumaa". Pirstoja oli kehien ulkopuolellakin.

219. „Pieni rikkiön *luuherne*, tuskin sudenhaulin kokoinen, pinnalta musta".

---

*) vrt. Hist. Ark. 1: 124.

220. *Linnun ja hevoisen luita.*

„Sota-aseiden ja muiden kalujen paljoudesta sopisi arvella nämä paikat jonkinmoisiksi hautakummuiksi; mutta siinä on vastuksena se huomattava seikka, ett'ei yhtään ole löytynyt ihmisen luita". — „Nuo sulaneet pronssikappaleet ja kummastakin kehästä löydetyt hiilet sekä kiviastiain mustunut ulkopinta näyttää todistavan, että paikassa on tulta käytetty. Mutta ruumisten polttamista se ei kuitenkaan täydellisesti todista".

Tämän paikan tutkittuansa läksivät yllämainitut tutkijat Kernalan kylään Hiiden l. Vanajan alkujoen toiselle puolelle, jossa eräästä kannaksesta jyvämakasiinin perustuksia kaivettaissa oli melkeen sen kaakko- ja luoteiskulmissa löydetty joku aika takaperin muutamia muinaiskaluja ynnä 3 lahonmutta ihmisen pääkalloa. Sen jälkeen oli jo makasiini rakennettu, joten ei päästy sen permannon alle kaivamaan, jossa niiden kulmain, joiden kohdalla muinaiskalut tavattiin, välinen maa Kernalan pehtori Sillfors'in minulle ilmoittaman havannon mukaan näytti olevan samanlaista liikutettua maata kuin vähän matkaa niiden ulkopuolellakin, ja jossa sentähden hauta arvattavasti kestäisi yhtä jatkoa kulmasta kulmaan. Sentähden tutkittiin syksyllä 1865 ainoastaan maa perustusten ulkopuolella, josta myös löydettiin muutamia kaluja.

XVI. Kernalan hauta sisälsi:

221. *Keihään kärki*, katkennut ja varsiputkella varustettu (vrt. kuv. 60).

222. *Nuolen kärki* raudasta (vrt. kuv. 86).

223. *Vaskinen tai pronssinen puukon tuppi*, pilkkuviivoilla koristettu, jonka sisässä oli ruostuneita kappaleita rautaisesta terästä.

224. *Kuusi niittausnaulaa* raudasta.

225. Kaksi katkennutta kappaletta rautaisesta *miekasta.*

Museossa on tähän löytöön vielä pantu muutamia kaluja, nimittäin:

Kappale (löydetty jälestäpäin *) kolmesta pronssivartaasta punottua *kaula-* taikka *vyönrengasta*, joka ehkä oikeastaan kuuluu Katisten löytöön, missä tavataan melkeen yhtäläinen kappale; ja isollainen *soljen polin*, joka ei ole ollut missäkään Vananta'an löydön kupurasoljessa, (sillä semmoiseen se kuuluu), koska palkimet niistä jo löydettäissä puuttuivat, vaan on muualta tullut.

Vielä löytyy museossa muutamia kaluja, joita sen luettelossa sanotaan löydetyiksi Vanajan veden rannalla v. 1861, mainitsematta tarkemmin missä paikassa. Insinööri luutnantti K. F. Pipping lahjoitti ne yliopistolle, nimittäin:

226. 2 pientä *rautarengasta.*

227—228. *2 keihään kärkeä*, varsiputkella varustetut, joista toiselta puuttuu kärki, saman muotoiset kuin Vanantaustan löydössä tavatut (vrt. kuv. 85).

Muita pakanuuden aikaisia muinaisjäännöksiä ja löytöjä ei tunneta Hauhon kihlakunnasta.

Omituista se lienee, ett'ei Kernalan järveä etelämpänä ole yhtään ainoata muinaismerkkiä suomalaisesta pakanallisajasta tullut ilmi, kun kumminkin muutamia tunnetaan sieltäpäin edellisiltä ajoilta, joista voidaan arvata ett'eivät Hauhon kihlakunnan eteläosat olleet niillä ajoilla asujamia tykkänään vailla. Sentähden, niinkuin

*) vrt. Hist. Ark. II: 142.

jo olen lausunut, emme voi mielestämme poistaa sitä ajatusta, että, niinkuin meidän toiselta puolen on hakeminen Suomen suvun siirtymisen ja asuttamisen alku tässä kihlakunnassa Pyhäjärven tienoilta, meidän tulee toiselta puolen pitää eteläisten seutujen suomalaisten ja ehkä vasta silloin varsinaisen viljelemisen paljoa myöhemmin tapahtuneena. Kuinka pitkälle etelä Häme pakanallis-aikana ulettui, ei liene vielä mahdollista sanoa.

Edellisessä luetut muinaiskapineet antavat paljon aihetta tarkastamaan esi-isien elämää ja oloja näillä asumusaloilla, joissa olemme liikkuneet. Koska pakanat panivat vainajan hautaan l. muuanne, mitä he luulivat hänen parahiten tarvitsevan Manalan tuvissa, voimme löytöpaikkojen sisällöstä päättää, mitten kapineitten käytäntö antoi omistajalleen kunniaa ja arvoa. — Hauhon kihlakunnasta tunnetaan 32 keihään kärkeä, kumminkin 18 veistä, 8 kirvestä, 7 miekkaa (paitsi 3 irtanaista kahvan nappia) ja 3 nuolenkärkeä. Tästä näemme, että sota ja tappelu oli pääkysymys. Siinähän vasta mies kunniaa ansaitsi, ja siihen keihään kärjet erittäin olivat omiaan. Sotainen sen kansan täytyy ollakin, joka tulee uutta maata itselleen valloittamaan. — Silmin nähtävästi antoivat muinaishämäläiset myös rauhallisille toimille arvokkaan sijan. Siihen kai nuo kirveet ja veitset enemmän käytettiin, kuin sotaisiin tarkoituksiin. Nuolenkärkiäkin tarvittiin yhtä paljon metsänkäyntiin, kuin sodassa. (Ne oravat kuitenkin, joiden nahat kävivät vaihtotavarana kaupassa, tahi niinkuin myöhemmin l. keskiajalla veroksi maksettiin, arvattavasti jo tähän aikaan ammuttiin kärjettömillä nuolilla). Että maanviljelystä oli muinaissuomalaisilla, tiedetään jo entiseltäänkin. 4 sirppiä muistuttavat meitä siitä uudelleen. Elon leikkuusen hämäläinen vieläkin

käyttää sirppiä, jota hän oppi jo pakanallisaikana. Hevoisia hän tietysti myös osasi tähän aikaan käyttää ja ohjata; sitä osoittaa löydetyt hevoisen luut ja kolmen kuolaimen kappaleetkin. Ehkä niitä kuitenkin enemmän käytettiin ratsastamiseen kuin kaskimailla. Paljon pitivät muinaiset Hauhon kihlakuntalaiset soljista ja renkaista. 11 (eli 4 kupura, 6 hevoisenkengänmuotoista ja 1 vyöhihnan-) solkea ja 15 (eli 5 ranne-, 6 spiralikierteistä ja 4 vyö-) rengasta todistavat hyvin heidän olleen varallisia ja puvustaan huolenpitäviä. Kupura- tahi hevoisenkengän muotoisilla soljilla oli mekko l. nuttu ylhäältä kiinnitetty, niinkuin usein vieläkin nähdään riihiukoilla. Uuman ympärillä oli vyö, joka oli varustettu sekä soljilla että solituksilla. Taikka pidettiin paremmissa paikoissa suolivyön ympärillä vyörenkaita, mikä erittäin lienee ollut tapana naisilla; sillä naistenkin tavaraa on löydöissä ollut. Heidän omaisuuttaan ovat ainakin rannerenkaat ja molemmat ketjut l. vitjat, joista aina viimeisiin aikoihin usein nähdyt hopeiset kaulakäädyt, jotka ennen kuuluivat hääpukuun, erinomaisesti muistuttavat, josta syystä meidän täytyy pitää ne nykyaikaan säilyneenä muinaisuuden jätteenä. Yhtä tarpeellista oli ennen kuin nykyäänkin sekä puukko tuppineen miehelle että helmet naiselle. — Niittausnaulat todistavat, että vainajat haudattiin, pantuina puuarkkuihin. Sulaneet kappaleet, hiilet ja eläimen luut ovat luultavasti jäännöksiä hautajaisuhrista. Mahdollista on myös että ruumiit poltettiin. Siinä tapauksessa koottiin tuhka saviastioihin. Muutoin niihin arvattavasti pantiin ruokaa — niinkuin nykyään joskus annetaan „taskumatin“ tehdä vainajalle seuraa — hänen lämmitelläkseen Tuonelan kylmissä pirteissä.

B. Kristillisyyden aika.

Hämeenmaa joutui myös ristiretken kautta, mutta sata vuotta myöhemmin kuin Turunpuolinen osa maatamme, Ruotsin vallan alle. Hämeenlinna, näitten muistojen patsas Hämeessä, kohoaa rajakivenä pakanuuden ja kristin uskon aikajaksojen välillä seuduillamme. Ja tämän muiston pystytti Birger jaarli, Ruotsin vallan sotapäällikkö ja jäntevin mies siihen aikaan.

Mitä tietä hän kulki tähän tullessansa on vieläkin epätietoista, sillä aikakirjat eivät siitä mainitse mitään, paitsi että hän laski maalle Hämäläisten satamaan. Mutta koska ei varmaan tiedetä, missä paikassa se löytyy, Uudenmaan rannikollako vaiko Kokemäen suulla, niin on asia jäänyt hämäräksi; ja muita osviittoja mielimukaisten arvelujen välillä ei siis nykyään ole kuin joitakuita kansan taruja, jotka eivät nekään ole riittäviä ja luotettavia valaisemaan näitä asioita. Semmoisia taruja tiedetään kertoa joka pitäjässä Hämeenlinnan ympäristöllä, niinkuin jo muinaislinnoista puhuessani olen ilmoitellut. Ja olisi Birger jaarli muka teettänyt, miettien ja etsien paikkaa Hämeenlinnalle kaikki ne kiviset varustukset, jotka näissä paikoissa näkyvät, mikä kuitenkaan ei ole todenmukaista jo siitäkin syystä että hän oleskeli ainoastaan yhden talven maassamme ja että se näyttäisi liian huikentelevalta ja hyvin huonosti soveltuisi Birger jaarlin nerokkaasen luonteesen *). Tiedämme myöskin, kuinka taru sanoo Birger jaarlin aikoneen rakentaa linnansa ensin

XVII. Hakoisten linnan

paikalle, mutta että se sitten hylättiin veden puutteen vuoksi, jonka tähden rakennus pystytettiin nykyiseen

*) vrt Kuvaelmia Suomen Maakunnista V: 82.

asemaansa. Siihen katsoen, että tarut niin yleisesti ja vakaasti osottavat aikaisempaa Hämeenlinnan perustamista, emme liene oikeutetut väittämään niitä kaikkia ylimalkaan tyhjiksi loruiksi. Että Birger jaarli vieraasen maahan tultuaan, jossakin paikassa olisi väliaikaisesti rakennuttanut linnoituksia valloituksensa suojaksi ja hakeakseen soveliainta tilaa linnalle, käy hyvinkin ajatella. Ja onko meillä tosiaankin syytä semmoiseen arveluun?

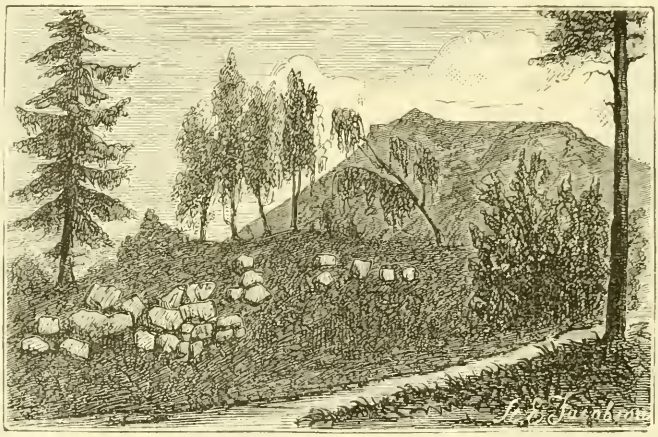

88. Hakoisten linna kaakosta.

Että Hakoisten linnassa löytyy varustuksen jäännöksiä, voi jokainen hyvin nähdä. Siinä näkyy valli ja vallihauta, jotka muodostavat enemmän kuin neljänneksen ympyrää. Nykyistä puutarhaa tehtäessä ne nähtävästi keskeltä alennettiin ja hävitettiin maan tasalle. Tämän vallin ja haudan sisäpuolella on korkeampi tasanko erään kaikilta kohdin äkkijyrkän ja korkean vuoren itäisellä puolella ja sen juurella, jota vuorta oikeastansa tarkoitetaan, kun puhutaan Hakoisten linnasta. Tämä tasanko, joka muodostaa puoliympyrän alan, sillä sen pohjoispuolella maa viettää hyvin jyrkästi, jott'ei

siihen ole sopinut vallia eli hautaa rakentaa, koskee siis korkeaan vuoreen, joka suorana, äkkijyrkkänä seinänä suojelee sen toista kylkeä. Toista tarkoitetun ylätasangon puolta suojelee siis osaksi maan oma ja syvä kaltavuus, osaksi mainittu hauta ja valli, joiden ulkopuolella oleva maa, ollen ensin vähäisenä kannaksena, muo-

89. Hakoisten linna lounasta.

dostaa vähäisen töyränkin, jolla Hakoisten kartano sijailee. — Tuon sanotun ylätasangon reunalla, joka kestää 200 askelta, nähdään joissakuissa paikoissa kiviä päälletysten sijoitettuina ja ikäänkuin jotakin varten pantuina (kuv. 88). Että tämä vuoren turvassa oleva paikka oli aivottu puolustukseksi, huomataan kaikesta. Eikä se ol-

lutkaan huonointa lajia. Olipa siinä paikassa missä tasangon reuna päättyy vuorta vasten (sama kuv. 88 oikealle), ennen näkyvissäkin kiviset portaat kyynärän korkeilla astuimilla, jotka myöhemmin peitettiin mullalla, mihin tehtiin „ajanmukaisempia“ astumia. Niin kerrotaan, itse en ole niitä nähnyt. Näitä rappuja myöden olikin aivan sopivaa kulkea vallihaudasta, joka ei ulotu tähän, tasangolle, sillä pitkä äkkijyrkkyys tältä kohden teki sen vähimmän ulkopuolella olevain vihollisten hätyytyksen alaiseksi. Tuon korkean vuoren päällä, jonka suojassa nämät vallitukset ovat, ei näy minkäänlaisia rakennuksen jäännöksiä, ell'ei siellä löytyvää multaa sopinee pitää sinne tuotuna, niinkuin joskus arvellaan. Sen päälle käydään nykyään pitkin puisia rappuja, kuten kuvasta 89 näkyy. Että tästä paikasta tahi tasangon piiristä ennenkin päästiin vuorta ylös ja alas rapuittakin, on selvää.

Hakoisten linna tarjoo meille paljon edistyneempää ja aivan toisenlaista linnoitustaitoa, kuin edellä kerrotut linnat. Ne olivat kaikki vuoren tahi harjun kukkulalle rakennetut, tämä vuoren juurelle linnoitettu; ne reunastetut vähäpätöisillä kiviaidoilla, tämän etuvarustus tahi tasanko selvällä rintavarustuksella, jota ulkopuolelta vieläkin paikottain pari syltä syvä ja vielä useampaa syltä leveä hauta ja vihdoin suuri valli ympäröitsevät niissä kohden, missä maa ylätasangon ulkopuolella ei tarpeeksi vieru. — Onko ollenkaan mahdollista katsoa Hakoisten linnaa edellisessä kerrottujen linnojen aikaiseksi tahi samassa tarkoituksessa tehdyksi? Niitten erilaisuus tekee yht'aikaisuuden epäiltäväksi vaikka tarkoitus olisikin ollut sama. Toiselta puolen tosin tuo korkea jyrkkä vuori tahi ehkäpä varsinainen linna, jossa, niinkuin saamme nähdä varustuksia on löytynyt, muistuttaa muiden linnojen

asemista ja suurudesta, erittäin Unikkolinnasta, sillä Hakoisten linnan ala on noin 100 kyynärää, poikki mitaten. Toiselta puolen ei hautarakennus ole vertoja vetämättä itse Hämeenlinnan hautarakennukselle, joka tosin siellä linnan tykkönään ympäröitsee; mutta kumpaisessakin paikassa ne epäilemättä ovat tehdyt linnojen suojelukseksi, vaikka toisessa paikassa turvauduttiin luonnolliseen vuorilinnaan, toisessa täydellisempään ja uudella taidolla tehtyyn. Hakoisten linna ilmaantuu välitysmutkana l. asteena pakanuuden ajan, jona luonnon omat edut tekivät parhaan puolustuksen, ja keskiajan välillä, jonka koitteessa ja yht'aikaa kristinuskon tuomisen kanssa oppivat sekä muut pohjoismaat että Suomikin tiilillä ja kalkkiruukilla rakentamaan linnoja, joita vallihaudoilla suojeltiin. Joskin Hämeenlinnan nykyiset vallikaudat olisivat keskiaikaa nuorempia [1]), niin semmoisia nähtävästi Suomenkin varustuksissa hyvin aikaisin käytettiin. Soveliaampana vertauskohtana Hakoisten linnalle, varustuskeinoon katsoen, tarjoupi ehkä Porvoon kaupungin vieressä oleva n. k. „Borgbacken", jossa kaksinkertaiset haudat ja vallit tosin ovat paljon suuremmat; eikä siinä ole vuorta, vaan tasainen neliö, sivulta 50 askelta. Vielä Kustaa Vaasan aikana oli siinä linnakin pystyssä [2]).—Hakoisten linnassa ei ole nähtävästi kalkkiruukkia, niinkuin Hämeenlinnan perustuksissa, jotka myös ovat harmaasta kivestä tehdyt. Sen täytyykin täältä puuttua, jos arvelumme paikkansa pitää. Sillä vaikka Hakoisten linna olisikin Birger jaarlin tekemä ja ensimmäinen ja väliaikainen varustus Hämeessä, niin täydel-

---

[1]) Hist. Ark. III: 150 ja 152.

[2]) Hist. Ark. I: 97—99.

linen tietämättömyys täällä kalkista ja sen käyttämisestä, sekä sen vaikea saanti paikkakunnassa, pakoittivat häntä ensi-iskullaan turvautumaan luonnon omaan puolustusvoimaan etupäässä tahi — Hakoisten linnaan. Mutta tuo varustuskeino, joka ilmaantuu sekä Hakoisten että Hämeenlinnan vallihaudoissa, kuuluu kumminkin jo keskiajan alkupuoliskon linnoitustaitoon *), ja puuttuu muissa kerrotuissa linnoissa, jotka ovat kaikkea keskiaikaisuutta vailla. — Tietysti Hakoisten linna näytti Hämeenlinnan rinnalla, joka arvattavasti kohta valloituksen jälkeen kohotti jättiläismuotonsa, aivan vähäpätöiseltä ja hakoiselta, josta ehkä saikin pilkallisen nimensä? (Tuo vähäarvoinen Unikkolinna näytti tietysti vielä kelpaamattomammalta puolustukseksi, josta ehkä sen vielä pilkallisempi nimi?)

Eikä Hakoisten linna siis syyttä ole saanut osakseen niin paljon arveluita, jotka ovat viimeisien vuosisatojen kuluessa tulleet näkyviin, ja jotka melkeen kaikki viittavat yhteyteen Hämeenlinnan rakentamisen kanssa. Kuinka paljon enemmän syytä meillä on tämän arvelun otaksumiseen Hakoisten linnan suhteen, kuin muitten kerrottujen, olen koittanut osoittaa. Vanhin tieto tässä suhteessa Hakoisesta on tietääkseni eräs kihlakunnan oikeuden pöytäkirja vuodelta 1625, joka löytyy Hakoisten kartanon talonkirjojen joukossa ja jonka parooni H. G. Boije tarjosi minulle kopioittavaksi. Se alkaa näin (suomennettuna): „Oikeuden eteen astui Hakoisten kartanon vouti Tuomas Eerikinpoika, ja näytti Oikeudelle korkea-arvoisien kuningasten Kustaan ja Eerikin kirjeen

*) H. Hildebrand y. m. Sveriges historia fr. äldsta tid till våra dagar. II: 103 ja 486.

siitä, että *vanhan Hämeenlinnan, nimittäin Hakoisten kartanon* alle on kuuluva kaikki vanhat niitut j. n. e.“ *). Tässä siis sanotaan Hakoisten kartano „vanhaksi Hämeenlinnaksi“. Tämä nimitys oli sille annettu eräässä kirjeessä kuningas Kustaa ensimmäisen ajoilta, siis enemmän kuin kolme sataa vuotta sitten, joka on tasan puolivälillä Birger jaarlin ja meidän päiviemme väliaikaa. Kuinka paljon tämä tieto Hakoisten linnasta, johon luonnollisesti puhe kartanosta perustuu, on muita entisiä ja nykyisiä taruja luotettavampi, taidamme, niinkuin sanottu on, sen omasta luonnosta päättää. Se tuntuu sentähden vakavammalta ja ikäänkuin joku valon säde tä-

*) Alkuperäisellä kielellä ja kokonaisuudessaan se kuuluu näin: „Utdrag af Häradsrättens i Hattula, Lehijärvi, Rengo, Meskelä och Janackala socknar Protokoll, hållet vid vintertinget den 14 November åhr 1625.

„Kom för Retta Thomas Ericksonn Haga Gåreds Foughte och uplade uti Retten Höglofligh Konungh Göstafs och Konungh Ericks Bref, att under gamble Tavastehus, neml. Haga Gordh skall blifva och liggja alle gamble engjar, derföre stadfästes de ännu derunder att blifva, synnerlig den engen, som Kernala sigh nu tillägnat hafver, under trettio två lass, benembt Katijoki engh. och emedan Kernala boar icke vädja ville under en Lagmans syn, då afsades di ifrån Engen, som förbemäldt. Kempas her vidare om, då skola de böthe sine penningar efter det 28 Capitell uthi Konunga Ballcken.“

Utaf Hollola häraders jämte den del af Hattula härad som fordom dertill hört, här befintelige och af framledne Lagläsaren Petter Hertzigh i sistnämnde domsaga, å Secreteraren Lasse Nilssons vägnar underskrifne dombok för berörde åhr 1625. rätteligen vara utdragit, intygar af advocat fiscals Contoiret i Åbo den 15 februarii 1790.

Joh. Bank.
advocat fiscal.

Rätteligen vara afskrifvit intygar,
D. Vegelius. Jac. Alopæus.“

män todistuskappaleen haahmossa astuisi vuosisatojen läpitse meille ilmoittamaan, että vasta tästä on haettava tuota „vanhaa Hämeenlinnaa“, josta kansan osaksi tarkka osaksi horjuva muisto Hämeenlinnan ympäristöllä niin paljon lavertelee. Näin ojentavat muinaisuus ja nykyisyys aikojen himmeän syvyyden ylitse toisillensa kättä! — Onko todellakin näin?

Yllämainituissa Suomen papiston kertomuksissa muinaisjäännöksistä Suomessa v. 1667 — 1674 (kts. Unikkolinna s. 54) tavataan vähäinen kertomus Hakoistenkin linnasta. „Muuan vanha linnoitus“, lausutaan siinä, „jota nykyään kutsutaan Hakoisten linnaksi, ja jossa vieläkin näkyy olevan rakennettu, niinkuin olisivat ennen muinoin aloittaneet rakentaa siihen linna, on perustettu korkealle vuorelle, niin ett'ei kukaan pääse sen päälle paitsi yhdestä paikasta, jota itse valli osoittaa.“—Tässä siis ei puhuta mitään Hämeenlinnan ja Hakoisten linnan välisestä suhteesta, vaan sanotaan linnoituksia näkyvän vuorellakin, joka näyttäisikin aivan luonnolliselta. Onko siis tämäkin linna samaa *alkua*, kuin muutkin edellä kerrotut?

Erään Kristian Limnell'in keskellä mennyttä vuosisataa tekemässä latinankielisessä kirjassa Hämeestä *) puhutaan taas Hakoisten linnasta. Tässä hän sanoo, puhuessaan Janakkalasta, että Hämeenlinnaa ensin koetettiin rakentaa Hakoisten paikalle, mutta siirrettiin sittemmin, paremman paikan saatua, nykyiselle asemalleen. Hämeenlinnan paikkakunnan omisti, lisää hän, siihen aikaan eräs vapaasukuinen (Uggla), jonka arvo silloin oli suuri, jonkatähden kohtuullista olikin, että hän sai

*) De Tavastia. Christiannus Limnell. Aboæ, 1748. II: 41.

korvaukseksi toisen talon. Vaihto, kuten hän arvelee, tapahtuikin, koska Hakoinen yhä pidetään Ugglan suvun alinomaisena omaisuutena. Tämän suvun Hämeenlinnan ikää korkeampaa vanhuutta todistaisi sekin seikka, että Hämeenlinnan portin päällä nähtiin (ennen isovihaa) tarhapöllö (ruots. Uggla), hakattuna muuriin, joka juuri onkin tämän suvun vaakuna. — Niin pitkälle Limnell. — Hakoisten kartano ja linna olisi siis vaihtokaupalla Hämeen linnan perustamisen aikana tullut Ugglasuvun omaksi!? Kauppaa mainitaan myös Turun sanomissa vuodelta 1775 s. 54. Mutta tässä selitetään kuitenkin että Ugglan perhe tietää Hakoisten olleen kuninkaan kartanon ja annetun palkinnoksi kaupungille otetusta maasta. Tämän kertomuksen Hakoisten kuninkaan-kartanon arvosta ja sen vaihdosta tapaamme myös V. G. Lagus'en kirjassa: „Finska adelns gods och ätter" s. 504, vaikka se tässä sanotaan kansan taruksi. Samassa Lagus'en teoksessa ilmoitetaan kuitenkin sen ohessa, että Hakoinen joutui Ugglan suvulle vasta v. 1615, ja että se sitä ennen oli ollut toisen suvun (Gripsfot'in?) hallussa sata vuotta. Tiedetään myöskin että Hämeenlinnan kaupunki perustettiin Pehr Brahen toimesta v. 1650. Ja jos Lagus'en antamat tiedot ovat oikeat, niin näistä seikoista seuraisi, että Hakoinen ei ole ollut Uggla-suvun hallussa Hämeenlinnan rakentamisesta saakka, eikä se ollut kuninkaan kartanona kaupunginkaan edellä, koska se oli yksityisen omaisuutena. — Mutta etenkin Limnell'in tiedot tässä asiassa näkyvät perustuvan erääsen maaherra Abraham Chronhiort'in antamaan kirjeesen vuodelta 1699 *), jossa lausutaan näin: „tarhapöllön (ugglan

*) Limnell. Sama teos. II: 13.

linnan seinällä) sanotaan merkitsevän että se (?) ennen on ollut Lars Torstensson'in tilana ja karjatalona, joka on vaihetettu Hakoisten kanssa Janakkalassa, jonka Ugglan suku vielä omistaa.“ — Mitä sana se merkitsee? Luulisi pian Chronhiort'in sillä tarkoittaneen linnaa (l. linnan paikkaa), ja niin näkyy Limnell otaksuneen. Mutta hänen jälkeensä mainituista lausumista seuraa selvästi, että sana se tarkoittaa jotakuta linnalle kuuluvaa maata. Niinkuin tiedetään, kuluivat jo v. 1556 Saaristen ja Ojoisten karjatalot sille. Ehkäpä vasta tuon karjatalojen perustajan Kustaa Vaasan aikoina, jolloin tiedetään Lars Torstensson'in omistaneen Hakoisten kartanon, joku näistä tiloista määrättiin linnan ja sen väen elatukseksi? Muussa tapauksessa olisi jo Kuustaa Vaasan aikoina tuumailtu Hämeenlinnan kaupungin perustamisesta? Erehtyneekö siis Limnell puhuessaan linnojen perustamisesta, kun kysymys vaan näkyy olleen linnan alueesen kuuluvasta maasta? Taikka oikeammin, onko tuo epäselvä sana se Chronhiort'in kirjeessä saattanut häntä erehtymään? Jos Chronhiort'in kirje, näin käsitettynä, paikkansa pitää, niin kuuluu Lars Torstenssonkin Ugglan sukuun, ja Lagus'en antama tieto siinä kohden erehdys, joka kyllä on mahdollista, sillä Lagus'en tiedot ovat usein epäluotettavat. Eikä tässäkään kylliksi. Tuo edellä kerrottu pöytäkirja v. 1625 ehkä tarkoittaakin ainoastaan tätä samaa maitten vaihtoa Kustaa Vaasan aikoina, kun se sanoo Hakoisten kartanon, eikä linnan, kutsutun vanhaksi Hämeenlinnaksi? Onko Hämeenlinnan kaupungin perustaminen todellakin aivottu jo Kustaa Vaasan aikoina? Taikka olisiko maitten välillä vaihto tapahtunut hänen aikanaan? Siinäpä tämän kysymyksen solmu! Missä miekka? Eli mitä nämä viime kerrotut kertomukset ja

kirjeet tarkoittavat? Jos vaihto Kustaa Vaasan aikoina tahi myöhemmin todellakin tapahtui, niin olisi näillä ajantiedoilla joku asiallinen seikka ilmiin tuotavana, jolla ei suoraan olisi tekemistä linnojen perustamisen kanssa. Siinä tapauksessa jäisivät Hakoisten linnan rauniot ja kansan taru, joka tekee ne Hämeen linnan aikuiseksi, tarkoittamatta yhdeltä puolen, sillä toisaalta on tuo sama taru selvästi saattanut Limnell'in luulemaan Ugglan suvun olleen Hakoisten kartanon omistajana Hämeenlinnan perustamisesta saakka, eli ajoista, jolloin ei aatelistoa ensinkään vielä löytynyt koko valtakunnassa. Pitääkö vaihto mainittujen aluemaiden välillä paikkansa, päättäkööt oppineet tutkijat. Me puolestamme tiedämme, että Hakoisten linnan rauniot sen tekevät. Että linnan alkeet Hakoisessa olisivat antaneet alun kaikkiin ajatuksiin vaihdosta ja kuninkaan kartanosta, joista olemme jo tarpeeksi puhuneet, näyttää kuitenkin olevan kaikkein todennukaisin päätös.

Vihdoin mainitsen yhden ihan uuden aikaisen esityksen Hakoisten linnasta. Eräässä venäläisessä kronikassa l. ajantiedossa, näet, kerrotaan kuinka venäläiset v. 1292 kävivät hävittämässä yhtä linnaa, nimeltä Aksborg. Tämän linnan väittää professori S. Elmgren juuri olleen saman kuin Hakoisten linna *). Tätä mielipidettä taas toiset oppineet vastustavat, sillä toiselta puolen niinikään tiedetään, että eräs melkeen saman niminen linna Palestinassa v. 1291 joutui pakanallisten haltuun, jotta viimeinen ristiretkien kautta saduista jalansijoista pyhässä maassa kadotettiin. Siinäpä taas päätä kysyvä solmu! Palestinako vai Häme? Kuinka lienee, en tiedä. Sen tahdon vaan lisätä, että kaikki näkyvät olevan yk-

*) Hist. Arkisto IV: 100—103.

simieliset siitä, että Hakoisten linna on saattanut olla Birger jaarlille ja Ruotsin vallalle jonakuna väliaikaisena tukeena, ennenkuin komea Hämeen linna valmistui, olkoon tuo edellinen sitten sen aikainen taikka vielä vanhempi linnoitus.

Jos Hakoisten linna todellakin on katsottava Hämeen linnaa vanhemmaksi taikka vanhaksi Hämeenlinnaksi, olisi Birger jaarlin Hämeesen astumalla tiellä otettu yksi askele, joka samalla tosin viepi meitä etelään päin sieltä hakemaan sitä Hämeen satamaa, johon hänen kerrotaan astuneen maalle. Mutta vaikka joku kauppatie jo pakanallis-aikoina olisikin kulkenut Janakkalan ja Lopen kautta etelään Vihdin ja Lohjan läpitse Pohjan pitäjän lahteen saakka (vrt. s. 59), niin sillä ei kuitenkaan vielä ole varmaan sanottu, että Hämeen satama olisi ainoastaan sieltä haettava, vaikkapa asia sinnepäin vivahtaisikin, sillä niitä saattoi olla muitakin. Minkätähden Birger jaarli, etelä-Hämeesen tultuaan aikoi ensin asettaa linnansa kumminkin väliaikaisesti Kernalan järven rannalle, ymmärrämme kuitenkin, koska hän siten taisi iskeä yhtä Hämeen pääsuonta. Hämäläisille tuotti tietysti hänen tulonsa kauhistusta ja hämmästystä ja hänen hankkeensa oli peloittava uhkaus koko maalle ja jokainen pelkäsi hänen asettavan linnojansa joka paikkaan. Tämä hirmukuvitus kiintyi haihtumattomaksi kansan mieleen, ja on kai'un tavoin tehnyt monenkertaiseksi sen, mitä alussa kerrottiin yhdestä paikasta.

Mutta ei ainoastaan kristinusko tuotu näin miekalla ja tulella maahan, vaan uusia tietoja ja taitoja seurasi sen kanssa. — Hämeenlinnassa näemme Hämeen vanhim-

pia tiiliä sekä ensikerran kalkkiruukkia käytetyn. Mistä Birger jaarli sai kalkkia rakennukseksensa?

Tämä ei suinkaan ollut helppo asia, etenkin siihen aikaan, koska ei tänäänkään ole yhtään kalkkikaivantoa Hauhon kihlakunnassa. Saven saanti tietysti oli helpompi, ja sanoo taru Hämeenlinnan tiiliin savea otetun 3 lammikosta, jotka ovat Harvialan maalla Vanajassa. — 30—40 vuotta sitten haettiin kalkkia eräästä paikasta, jota kutsutaan Kalkkivuoreksi. Sen toisessa päässä näkyy useampia erisuuruisia, ja monessa paikassa useamman sylen levyisiä „hautoja“. Muutamassa suuremmassa aukossa ovat ne monta syltä syviä. Tästä on tarun mukaan jo ennen muinoin otettu kalkkia sekä Hämeenlinnan että Hollolan kirkon rakennuksiin. Kaivokset ovat Marttilan maalla Ridasjärven kylässä Hausjärven pitäjää ja melkeen puolen peninkulman päässä kylästä kaakkoon päin liki Mänttälän rajaa ja tykkänään metsän peitossa. Vuori ei ole järin jyrkkä missään, mutta kuitenkin näkyy eräs hauta olevan muita suurempi sekä syvyydeltä että levyydeltä ja päättyy tasaiselle maalle, joten tästä kulku on ollut huokeampi kuin muista paikoista. Tässä lienee se „tie“ ollut, jota sanotaan huomatun näissä haudoissa. Että Birger jaarlin tästä olisi täytynyt kuljettaa kalkkia linnallensa, ei ole mahdotonta, sillä nykyäänkin vielä tuodaan Hämeenlinnan tienoille sitä aina Lohjalta saakka. Tavaton hakeminen on Birger jaarlilla kaiketi ollut saadessaan tätä uudelle rakennukselle välttämätöntä tekoainetta näissä sen käytäntöä tuntemattomissa maissa. Sen todistaa myös taru, joka sanoo Hämeenlinnan rakennukseen otetun kalkkia sekä Haikonvuoresta Luopioisissa että jostakin vuoresta Sääkjärvellä Mäntyharjun pi-

täjässä *). Eikö Hollolan tienoilla löytynyt kalkkia lähempänä, en tiedä, mutta jos niin oli laita ja Hollolan kirkko Birger jaarlin tekemä tai hänen aikuinen, tulee kalkin tuominen Ridasjärveltä sekä Hollolaan että Hämeenlinnaan, joihin on yhtä pitkä matka kumpaiseenkin, kerrassaan luonnolliseksi ja todenmukaiseksi. Riesten kylässä l. Ridasjärvessä, joka jo uskonpuhdistuksen aikana oli suuri kylä ja nykyaikana on suurimpia Hauhon kihlakunnassa (noin 50 taloa), elää vieläkin tämän kalkkitarun ohessa himmeitä muistoja erään „ritarin“ muinoisesta käynnistä ja olosta näillä tienoilla, josta sekä kylä että muutamat muutkin paikat olisivat saaneet nimensä, niinkuin Ritassaari järven takana ja Ritarin ristimäki l. Ritarimäki Marttilan pellolla. Onko täällä milloinkaan kukaan ritari asunut, siitä ei ole ensinkään tietoa. Siihen viitannevat kuitenkin sekä mainitut nimet että semmoinen kuin Kaarton aho, jossa kartano sanotaan ennen olleen ja kaivo vieläkin näkyy ja josta olisi joskus löydetty epätasainen messinkinen korento sekä „pitkät pihdit, joita oluen valmistamisessa käytetään“. Pahoja muistoja kätkenee tuo paikka, koska Koukonmäki sen vieressä erittäin kammottaa, sillä siellä nähdään muka koukoja, männinkäisiä ja muita kummituksia. Jotain keskiaikaisuutta osoittanee myös n. s. Linnamäki Lemmilän maalla aivan järven rannalla, missä sanotaan ennen olleen „puulinna“, jota aivottiin Hämeenlinnaksi, mutta tarkastuksessa sitä ei hyväksytty, vaan aloitettiin toiseen paikkaan, arvattavasti Hakoisten linnan paikalle (tahi, kuten eräs akka arveli, Hikiän mäelle), vaan ei sekään tyydyttänyt, ja sitten vasta rakennettiin linna

*) Thuneld. Geografi öfver Finland. s. 390 ja 493.

Hämeenlinnan nykyiselle sijalle ja „siinä oli kolmas kattominen, johon tuli“. Tällä mäellä ei näy minkäänlaisia rakennuksen jäännöksiä, mikä ei ihmettä ole, jos linna oli puusta, sillä puisiakin tehtiin keskiajalla paljon Suomessa kansan niskoille ritarien ilkivallan vahvistukseksi. Sentähden ei ole tästäkään sen enempää tietoa, kuin mitä taru tarjoo [1]).

Nuo Hämeenlinnan ja Hollolan kalkkihaudat antavat kuitenkin näille taruille vakavampaa pohjaa, jonka nojalla ne joutuvat vähäisen selkeämpään valoon. Sillä me huomaamme, että nämä asiat viittaavat keskiajan himmempiin aikoihin. Haudat ja linnat taruineen muistuttavat niitä aikoja, jolloin Birger jaarli ristisoturineen (l. ritarineen?) jäntevällä nerolla retkeili ympäri etelä-Hämeen aluetta kukistaakseen pakanat ja hakeakseen sekä välttämätöntä tekoainetta kalkkia, että sopivaa asemaa linnansa pystyttämiseksi.

Hauhon kihlakunnasta ei ole enää kertomatta muita kiinteitä muinaisjäännöksiä, kuin *keskiajan kivikirkot.*

XVIII. Hauhon kirkko (kuv. 90).

Hauho on vanhimpia seurakuntia Hämeessä, sillä se ilmestyy aikakirjoissa ensikerran v. 1329, jolloin kirjoitettiin „haffu“, „havu“ [2]) ja „Haw“ [3]). Myöhemmin l. vuonna 1440 ja 1529 näemme sen myös kirjoitettuna

[1]) Oppilas F. Palander Hikiästä Hausjärvellä, joka on tässä pitäjässä koonnut kansan vanhoja tietoja, kertoi minulle kuulleensa Ridasjärvellä puhutun, että asukkaita olisi tullut Skånesta (Ruotsissa). Olisiko se tapahtunut keskiaikana näkyy olevan epätietoista.

[2]) Kopieboken f. 150.

[3]) Porthan. Chron. s. 78.

„Haw“ *), ja uskonpuhdistuksen aikana vihdoin Hagu ja Hawgo, josta alkaen nimi Hauho muodostui. — Näin monta mutkaa täytyi tämän nimen siis käydä, ennenkuin tuli vakinaiseksi, joka tietysti osaksi tuli siitä, että oikokirjoitus keskiajalla oli epävakainen, mutta osaksi siitä, että ruotsalaiset, jotka täällä etupäässä järjestivät hallinnolliset ja kirkolliset asiat, „eivät saaneet sanoista irki“. — Mistä muuten nimi Hauho sai alkunsa, en tiedä. Olkoon tässä kuitenkin mainittu, että sama Limnell, josta

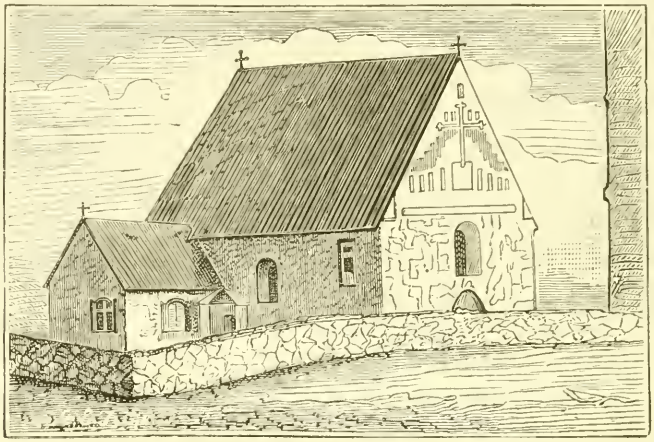

90. Hauhon kirkko.

edellä oli puhetta, kirjassaan Hämeestä sanoo vanhojen ihmisien kutsuneen Hauhoa Hau'ksi, niinkuin ylläkirjoitettu Haw ehkä kuului, joka nimitys kyllä paljo muistuttaa yllä kerrotusta Haas'- eli niinkuin myös sanotaan Hausvalkamasta Pyhäjärven rannalla. Ehkä olikin haaksivalkama samassa Haun, se on, Hauhon valkama! — Lönnrot'in sanakirjan mukaan hauho on sama kuin haahka, eräs vesilintu. Olivatko vedet tässä niistä niin rikkaat, vai kuinka lienee? — Mutta keskiajan kirjoista näimme

*) Vaaranen y. m.

sen syntyneen vasta monien mutkien perästä, ja jos me niille tahdomme hakea jotain suomalaista alkua, niin sopisi semmoiseksi aivan luonnollisesti katsoa sanaa havu (l. havut), joka sana sekä Lönnrot'in sanakirjan mukaan että Kalevalassakin käytetään hakometsää merkitsemään*). Olisiko Hauho alkuperäisesti tarkoittanut hakometsää? Meillä on siis kaksi ehdoitusta, toinen hauhoniminen vesilintu, toinen havu l. metsä. Tokko Hauho kummastakaan nimensä sai, näyttänee joutavalta arvikoida. Tahdon vaan tällä huomauttaa eräästä seikasta, johon nämä ehdoitukset viittaavat, ja joka ei liene ilman merkitystä Hauhon pakanallisaikoihin katsoen. — Vielä nykyäänkin on melkeen toinen puoli pitäjästä järvien takana, jotta helpommin ja mielukkaimmin tullaan kirkollekin järvitse. Sitä suurempiarvoinen oli vesikulku ennen muinoin siitä luonnollisesta syystä, että yleisiä maanteitä silloin ei löytynyt, niinkuin niitä vieläkin melkeen kokonaan puuttuu Roineen takaisista kylistä. Hauskaa olisi sentähden tietää, kuinka monta vuosikymmentä, ehkäpä vuosisataa, Vitsiälän ja Alvettulan väliset sillat ovat olleet olemassa. Muistaakseni kerrottiin vanhojen ihmisten muistaneen niitä aikoja, jolloin lautalla Alvettulasta kirkonpuolelle kuljettiin. Tottapa sitten vanhempaan aikaan oli vesikulku Hauhollakin etevin ja melkeen ainoa välikappale yhteislikkeelle. Tämä seikka tietysti vaikutti asutuksen hajaantumista. Eivätkä muinaislöydöt tahi muut tunnetut tarut Hauholta anna viittaustakaan siihen, että tässä jo pakanallisaikana olisi ollut mikään muita merkillisempi paikka. Olisivatko sentähden ihmiset, vaikka arvattavasti täälläkin niinkuin muualla asuivat kyläkun-

*) Rotsten'in selitys Kal. 43: 324.

nissa, tunteneet olevansa enemmän havun l. metsän vallassa? Sillä metsässä ei ainoastaan petoja saattanut piileskellä, sieltä voi vihollinenkin äkkiä karata päälle. Mistä silloin apua? Järvien takaako? — Tunnettu asia on myös, että metsä vaikuttaa paljon syvemmin ja peloittavammin sen mielikuvitukseen, joka veden rannalla asuskelee, kuin sen, joka ainoastaan metsän piirissä ja siten sen kanssa suuremmassa tuttavuudessa elää. Hauhon tienoilla lienee sentähden metsä enemmän kuin muualla herättänyt asukkaiden huomiota, ja sentakia antanut paikkakunnalle sen erityisen luonteen — ja miks'ei siis sen nimeäkin? — Olkoon tämä sanottu vaan siksi, ett'ei tämmöinen johto ole luonnoton, sillä *luonnollisista* yksinkertaisista seikoista paikkain nimien synty tietysti on haettava.

Kirkon asemakin todistaa hauholaisten olleen ennen muinoin vesikansaa, sillä Vitsiälän ja Kirkonkylän niemeke on juuri vesiteiden yhtymyspaikassa, ja arvattavasti siinä sentähden muinoinkin oli vireämpi liike, kuin muissa paikoissa, vaikk'ei siitä ole mitään tietoja. Muuten on Hauhon kirkko vanhimpia kihlakunnassa. Tarkkaan määrätä, missä järjestyksessä vanhimmat kirkot seuraavat toisiansa ikänsä puolesta, on vielä mahdotonta, osaksi siitä syystä, ett'eivät aikakirjat sitä ilmoita, osaksi siitäkin, että taidehistoria, jonka tehtävä se olisi, vartoo vielä tieteellistä tutkimusta maassamme. Varmempaa tietoa asiassa vartoen, taidamme kuitenkin katsoa todenmukaiseksi, että kirkkokin jo 13 sataluvun alussa, jolloin Hauho seurakuntana mainitaan, valmistui. Sen rakentamisesta tiedettiin muuten Hauhossa kertoa seuraava tarina: „*Toramäen kalliolla*, jonka korkea tasanko on noin 2 tynn. alaa, oli tora eli kova kysymys, mihin

kirkko piti rakennettaman. Hankittiin niin ensin *Kirkkomäelle*, jossa Hyvikkälän kartano nykyään seisoo — paikka on vieläkin aivan kiviä täynnä. — Vasta sitten nykyiseen paikkaan. Jättiläinen, jonka tekemä se on, paiskasi kiven toisella kerralla sinne, ensimmäisellä Kirkkomäelle" [1]). Tämä kertomus ei kuitenkaan koske tiilistä tehtyä kirkon tapulia, joka uudestaan tehtiin muistaakseni pari kymmentä vuotta sitten. Ennen menneen vuosisadan keskipaikkoja oli tapuli eteläisen asehuoneen katolla, niinkuin keskiajalla usein oli tapana. Sakaristo, joka samoin uudestaan rakennettiin v. 1794 ei myöskään ole harmaista kivistä, niinkuin kirkko, vaan tiilistä. Huomiota ansainnee kivestä epäselvästi hakattu ja kypärillä varustetun ihmisen korkokuva luonnollisessa suuruudessa, muurattuna sakariston seinään aivan kattoharjun eli sen päässä olevan ristin alle. — Kirkossa löytyy 6 pilaria, jotka sanotaan olevan sisältä hötöt (onnet). V. 1797 muutettiin saarnatuoli keskimäisestä pilarista samalla puolella nykyiseen paikkaansa. Sen kustansivat „säätyläiset", teki kuvanveistäjä Johana Sahlbom, maalasi maalari Vijkberg ja kultasi peilintekijä Söderqvist [2]). Katon holveissa ei kumminkaan ole kuvastoa l. maalausta. Molempain v. 1770 tehtyjen parvien etuhäkillä näkyy sen sijaan koko joukko kuvia (luultavasti myös menneeltä vuosisadalta) raamatun miehistä, joista kahdella profeetalla on frakit, ja tapauksista, jotka kuvat, koska pian kuului kysymys nostettavan kirkon sisäpuolisesta korjaamisesta, kohdakkoin joutunevat kadotuksen partaalle. — Sakariston seinällä riippuu vanha alttaritaulu, 5

[1]) vrt. Suometar, 1855. N:o 15.

[2]) Hauhon kirkon arkisto N:o 83, josta muutkin kirkkoa koskevat tiedot ovat otetut.

aatelisvaakuna (arvattavasti Boijen, Cherpentier'in, Spåren, Schildt'in ja Ulf'in) ynnä useita vähäpätöisempiä tauluja, jommoisia myös löytyy kirkossakin. — Vielä löytyy, paitsi „ristiin naulittu" luonnollisessa suuruudessa ja seisova ensi pilariparin välissä, niinkuin ainakin katolisaikana, 10 paavinaikaista pyhäin kuvaa puusta, joista 4 seisovat alttarilla ja ovat kullatut, joka oli tapana katolisajan viimeisillä ajoilla, kappaleita ja koristuksia pyhäin kaapeista, 1 suuri kastemalja ja 1 tavallinen kalkki, molemmat puusta. Kaikki nämä, paitsi sanotut 4 kuvaa ovat pimeälle parvelle l. kirkon välikaton päälle viedyt — joten niillä muka vieläkin on ylhäinen sija. Vihdoin läytyy 1 laiva, rakennettuna v. 1609, joka nyt purjehtii pimeydessä sakariston välikaton päällä, koettaen sielläkin olla, mitä kerran oli itse kirkossa, ihmisten esikuvana valon tiellä. Muistaakseni näin pohjoisen parven rapun alla yhden parista ymmyrkäisestä rautalevystä tehdyn rikkinäisen kynttiläruunun, jonka jälestäpäin olen havainnut keskiaikaiseksi, ja joka ansaitsisi talteen ottaa. Kuorin ympärillä löytyy useampia holvihautoja, joista pohjoisessa nurkassa lepää kirkkoherra Tuamas Lauri, joka allekirjoitti Upsalan kokouksen päätöksen v. 1593. Samalla puolella oli myös Kokkilan ja Ilmoilan hautakin, jonka eräs Schulman ja Kræmer v. 1743 ostivat. Eteläpuolella oli Skyttälän ja pappilan, joka rakennettiin v. 1705, sekä Kokkilan ynnä muitten haudat *). Tämä tapa haudata kirkkoon oli myös ihan keskiaikainen. Esikuvana siihen olivat kirkot marttyrien ja Kristuksen haudalla. Muista kirkon kaluista mainittakoon yksi hopeinen kalkki, joka on hyvin taitavasti tehty ja vuodelta 1416. Kirjoitus sen piirroskuvilla koristetun ja särmäisen jalan ym-

*) Hauhon kirkon arkisto N:o 64.

pärillä kuulun näin: „Anno dni MCDXVI lot megter lares mägi gore teñe kalken gudii til lof.“ eli suomeksi: „Herran v. 1416 antoi mahtava Lauri Maunnpoika tehdä tämän kalkin Jumalalle ylistykseksi“. Keskellä kalkkia, josta se kiini pidetään, nähdään 6 kirjainta kohoavilla kuutioilla. Ne tekevät sanan Iheeus, se on Jesus, sillä kreikan kielinen H ääntyy kuin meidän e. Öylättilautasen pohjalle on piirretty Kristuksen ylösnouseminen haudasta sekä sen reunalle neljässä suunnassa Hänen lävistetyt kätensä, jalkansa ja sydämensä. Tämä kalkki Suomessa hyvin harvinaista lajia olisi arvokas lisäys yliopiston kokoelmille. Myös säilytetään pappilassa, jossa edellinenkin talletetaan, — paitsi 2 sairaan ripityskalkkia ja ympyräinen öylättirasia, kaikki hopeasta ja varustetut temppelillä, jota 16 sataluvulla taidettiin ruveta käyttämään, — yksi vähäinen öylättirasia, jossa Spåren ja Skytten sukujen vaakunain ohessa näkyy kirjaimet: H. M. S. I. I. D. S., jotka merkitsevät Henrik Maunnpoika Spåre & Ingeborg Juhanantytär Skytte. Tämä Spåre oli v. 1618 käskynhaltiana Käkisalmen linnassa ja eli lapsettomassa naimisessa Ingeborg Skytten kanssa, jonka isä oli käskynhaltiana Hämeenlinnassa ja omisti Skyttälän kartanon Hauholla. He lahjoittivat muitakin Hauhon kirkolle. Yksi kirkon kello on heidän antamansa, jossa voipi nähdä heidän vaakunansa ja seuraavan kirjoituksen: „Anno MDLXXXV: Henrik Månsson Seora (?) till Juttila, Fru Ingeborg till Skyt: denna klocka är förärad till Hauho Moderkyrka 1633“ *) ja ylempänä muutamia latinan ja venäjän kielisiä sanoja. Kai he menivät naimiseen v. 1585. Muuten löytyy 3 kirkon kelloa,

*) V. G. Lagus. Finska adelns ätter o. gods. not. 821.

joista keskimäinen, suurin ja uusin, ostettiin Tukholmassa v. 1754, ja on majuri Robert Cherpentier'in, luutnantti Christ. Schulman'in, vänrikki Fr. Juh. v. Kræmer'in ja nimismies Antti Härkäpään, y. m. lahjoittama. Mutta merkillisin ja vanhin kello on kuitenkin kolmas, sillä katolisaika näki sen alun, eikä muotokaan ole täänaikainen. Sen ympyriäiset laidat ovat suoremmat, eikä suu niin leveä pohjan suhteen. Pohjan eli ylemmän reunan ympärillä tavataan alasaksalainen kirjoitus suurilla lyhennyksillä (kuv. 91), jonka valtion arkiston hoitaja tohtori K. A. Bomansson näin selittää: „Auta Jumala Maria, jonka avun kautta olen aloitettu ja valettu". Itse kellon ajatellaan puhuvan ja rukoilevan neitsy Marialta apua! — aivan keskiajan tapaista kellon kirjoituksissa. — Hauhon kirkon pyhä on Juhannuksen päivänä.

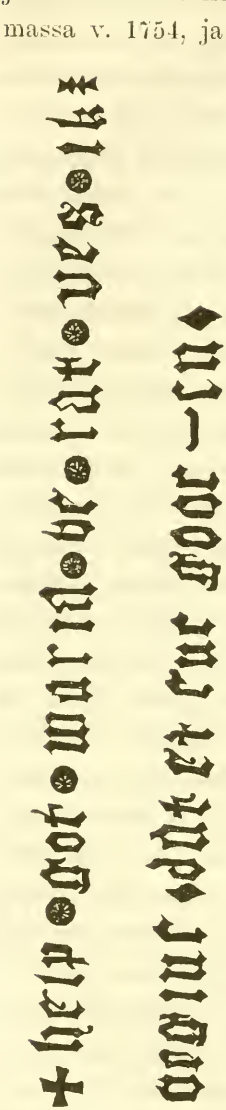

91. Kirjoitus Hauhon kirkon kellossa. 1/4.

Kirkon arkistossa (kirjassa N:o 67) löytyy eräs „kirkkomaan jakokirja" v. 1615, jossa selitetään, kuinka monta syltä maata kullakin kylällä oli. Kirkkomaa oli siis ennen jaettuna eri osiin kylien välillä, joiden eroitukseksi toisistansa kukin pani puumerkkinsä paikalleen, arvattavasti piirrettyinä pystyyn pantuihin paa-

luihin tahi lautoihin. Tämä kirja on laadussaan hyvin omituinen ja siinä löytyvät puumerkit mitä vanhimpia, joiden omistajat kylittäin tunnetaan. Sen päällekirjoitus kuuluu näin:

„Kyrkogårds uthdelningh begynnandes på söder sidan af vapnhuset, som är sist emoth kyrkobyn, och hvar och en by hafver sitt bomärke på sin andel hållit Anno 1615.“

Mainittakoon tässä myös mitä Hauhon kirkko sai kärsiä ison vihan aikana. Kertomus tästä kuuluu näin: [1]) „Syyskuun 29 p. (vuonna 1713) on eräs Hämeenlinnasta lähetetty venäläinen sotajoukko murtainnut Hauhon kirkkoon, sitten kun heidän aikomuksensa tulla siihen eteläisen oven läpitse, jonka aikoivat rikki hakata kirveillä, ei onnistunut. Samassa tilassa ovat ne jumalattomat miekalla lyöneet kirkon eteläisessä porstuassa seisovan Bartolomeus'en kuvaa päähän, josta niinkuin myös oven murrosta vielä selviä jälkiä näkyy“. Härkäpää sanoo teoksessaan (s. 6), että venäläiset polttivat kirkkomäellä kirkon kirjat ja todistuskappaleet. Myös toisessa paikassa [2]) sanotaan, että ennen v. 1721 silloisessa sodassa hukkui sekä messu- että muita muistoonpano-kirjoja. — Muitakin, vaikka myöhempiä sotamuistoja on Hauhon kirkko säilyttänyt. Ne ovat: 1) kaksi lippua keltaisesta silkistä, joihin on malattu Hämeen lehtikoristuksilla ympäröitty vaakuna, ja jotka ovat erään 1808—9 vuosien sodassa palvelleen ja Ylöskartanolla Juttilassa asuneen översti Bladh'in Hauhon kirkkoon panemat (kuv. 92); 2) ratsuväen lippu punaisesta silkistä, kuningas Fredrik'in ristiinpannuilla nimikirjaimilla sekä varsinais-Suomen vaaku-

[1]) Hauhon arkiston N:o 83.
[2]) „ „ „Memorabilia Ecclesiastica.“

nalla koristettu. Lipun omisti tarun mukaan eräs hämäläinen rakuunajoukko, arvattavasti se joka v. 1791 hajoitettiin, jolloin lippu jätettiin Hauhon kirkolle (vrt. yhtäläistä lippua Janakkalan kirkosta). Kaikki 3 lippua

92. Sotalippu Hauhon kirkossa.

on Hauhon seurakunta lahjoittanut yliopiston museolle. (Sen luettelon n:t 1683—1684 ja 1685).

Yhteydessä tietojen kanssa kirkosta sopinee myös julkaista se „huoneitten jako“ Hauhon pappilassa vuo-

delta 1536, joka vanhuutensa tähden sekä syystä, että se liittyy Suomessa ensimmäisen lutherilaisen piispan, Martin Skytten, joka sanotaan Skyttälässä Hauholla syntyneen, nimeen, ansaitsee erinäistä huomiota. Mainittuna vuonna jaettiin pappilan huoneitten rakentaminen neljänneksien ja kylien välillä. Todistuskappaleesta nähdään, että Hauhon pappilassa löytyi uskonpuhdistuksen aikana seuraavat huoneet:

Porvaritupa ynnä 1 kamari ja sintsi (porstua), piispan- ja pakaritupa yhteisine sintsineen, kellaritupa, 2 mallaspirttiä kodan ja sintsin kanssa, 2 luttia, toinen aitan päällä, 2 muuta aittaa, 4 tallia, joista kahdella yhteinen vaja, 2 omettaa yhteisellä tanhualla, 3 riihtä, joista kahdella yhteinen luuva, kolmannesta puuttuu se ja on toisen mallaspirtin päällä, 1 heinälato ja 1 muu ulkohuone *).

*) Hauhon arkiston kirjassa N:o 64 todistuskappale kuuluu kokonaisuudessaan näin:

„Domorum presbyterii Divisio inter parochianos facta in ptastatione (?) Dn: Episcopi Marthini Scytt habita Hauho Anno Domini MDXXXVI.

Kauvala frg (= nelikulma).

Kellar stuga.
En ladha eller stall medh halfva lider
ett visthus moth kyrckian

Sodiala frg.

Låft under kyrkioporten bodha under, den nu är flyt moth Kotkanniemi
Störste fäähuus medh halfva förstuga til fäähuset.

Ruckola frd

Rijan emoth Kyrckian och halt logan
ett stall benembd arbetzstall och half ljder

Pohjois frd

Herre Stall
Mäld Pörtt vedh Stegerhuset
et visthus nest vedh gården

Samfelt medh Tuulois Sochn

Bargar stuga medh Kammar och half förstuga.

XIX. Tuuloksen kirkko.

Tuulos, joka arvattavasti on saanut nimensä siitä, että tuuli niitten harjuin välissä, jotka kulkevat Suoli- ja Pyhäjärvien molemmin puolin, pusertuu kokoon ja tuntuu sentähden tässä kiivaammalta kuin muissa paikoissa, tavataan seurakuntana kumminkin jo v. 1431 *). Mitä tuo tarullinen tieto Tuuloksen emäseurakunnan arvosta merkinnee, ei ehkä ole mahdoton sanoa. Sillä Pyhäjärven, Haaksivalkaman, Ristintöyrän pappilan maalla, jossa pakanallisaikana olisi uhrattu, ja Ristiaron nimissä ja seuduissa kätkeikse epäilemättä joku muinaishistoriallinen seikka, jonka selvitys ei liene historiaamme hyödyttämättä.

Olemme jo edellä (s. 68—75) puhuneet näiden Tuuloksen paikkojen erinäistä huomiota herättävästä etevyydestä Suomen pakanallisaikana. Emmekä, kumminkaan sen mukaan kuin näitten seutujen muinaisuutta nykyään tunnetaan, ole löytäneet yhtä ainoata paikkaa

Hauho Sockn

Tulittula frd

1 fähus emoth kyrckian och half farstuga, emellan två fää husen
1 Rja emoth Prestgården, medh half loga

Loågnäs frd

Bagarstuga och half förstuga
hööladha vedh fäpoorten.

Nurmis frd

Biskops Stuga medh halfva forstugan som nu står under Kyrckio Porten moth Bagarstugan
ett Stall.

Ilmola frd

Malt Pörtt medh farstuga moth Kotkanniemi en Rija öfverst uthan Loga
Samfelt medh Hauho Sockn Stegerhuset,
ett Läft vester uth och Shett visthus".

*) Arvidsson. Handlingar. VII: 50.

muualla Hauholla, joka läheskään voisi vertoja vetää Pyhäjärven rantojen ja Tuuloksen pesäpaikan muinaismuistoille. Niinkuin äsken koetin selittää, on vesikulku Hauholla ennen ollut vielä suurempiarvoinen, kuin nykyään. Kuinka vanhan aikainen tuo Roineen ja Hauhon isoselkien välinen vesiväylä, joka kamminkin yhdellä puolen päätyy Haaksivalkaman rantaan, on, saanemme käsitystä eräästä muinaisjäännöksestä, josta jo olen kertonut (s. 41), nimittäin Lumiaissaaresta. Niinkuin jo viitatussa paikassa huomautin, kohoaa se hautauskumpuineen tämän vesitien varrella. Sopinee siis kysyä, minkätähden pantiin tuo muinoinen kumpu juuri tälle saarelle, vaikka useampia muita ja suurempiakin yltäkyllin tavataan Roineessa? Kun muinaistutkinto muualla on tullut siihen huomioon, että ihmiset kaukaisimmassakin pakanuudessa mielellään pystyttivät vainajain muistomerkit eteville ja usein huomatuille paikoille, niinkuin nykyäänkin tapahtuu, emme taida olla päättämättä, että tätä tietä Lumiaissaaren ohitse ja Tuuloksen kautta jo ennen Suomen suvun tänne tuloa käytettiin (vrt. s. 74 ja 75). Eikö meidän siis ole myönnettävä, että muinaishämäläiset, soudellen näillä vesillä ja veneillään kyntäen sen aaltoja, kuitenkin kulkivat edelläkävijäinsä haaksien jäljissä? Sentähden olemme ehkä jo edellä käsittäneet kuinka Tuulos Haaksivalkamoineen sai niin etevän ja muistorikkaan sijan muinaishistoriassamme. Olen kuitenkin tahtonut tästä uudelleen muistuttaa, koska kaikki nämä seikat antavat tarpeellisen pohjan sille tarulle, joka sanoo Tuuloksen nimen muinoin olleen sekä Hauhon että Tuuloksen yhteisenä nimenä*), ja sen ohessa kertoo Tuuloksen

*) Herkepæus. Hauho socken. 1756. s. 3; Suometar v. 1854, N:o 19.

kirkon olevan Hauhon kirkkoa vanhemman ja Birger jaarlin aikaisen [1]). Historiasta tunnemme tarpeeksi, kuinka taitavasti kristillinen miekka osasi pakanain suonta iskeä. Ja jos missään, oli tässä Tuuloksessa yksi pakanallisten hämäläisten yhteiselämän suoni. Tarun ymmärrämme sentähden täydellisesti ja taidamme päättää sen todenmukaiseksi.

Nyt katsokaamme, mitä muuta Tuuloksen kirkosta tiedetään. Sitä aivottiin, niin kerrotaan, ensin rakentaa sekä Rautian kärjelle vastapäätä Pappilaa Suolijärven toiselle puolelle että Lehterin rapun vuorelle Lakkalan kylän maalla. Tuuloksen kirkko on tietysti, niinkuin kaikki muutkin kivikirkot, jättiläisten tekemä. Mutta erittäin kiitetään siinä työssä erästä hirveän pitkää miestä, nimeltä Änkkänen, joka muson heittämällä ensin määräsi sen paikankin.

Sakariston seinän ulkopuolella löytyy vuojonkivinen taulu, johon Possen vaakuna (kuv. 93) on hakattuna. [2]) Myös tunnetaan, että Viipurin pamauksesta mainio Knuutti Posse omisti 1480-luvulla Sairialan kartanon. Tästä vaakunasta taidamme päättää että hän ensin rakennutti sakariston. Kirjoitus tästä oli ennen sakariston seinän sisäpuolella, mutta v. 1829 oli maalari mestari laamaisnut kalkilla sen tukkoon [3]). Tietysti oli kirkko jo

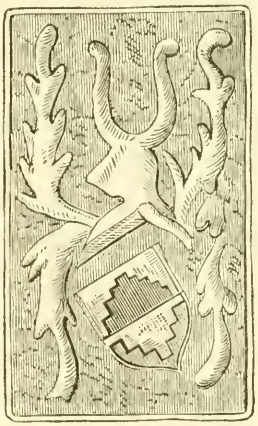

93. Possen vaakuna Tuuloksen sakariston seinällä.

[1]) Hauhon kirkon arkistossa „Memorabilia ecclesiastica“ tämän vuosisadan alusta.

[2]) Vrt. Suometar 1855, N:o 6. — [3]) Suometar 1854, N:o 19.

aikoja valmiina ollut. Sisempi kirkonkatto maalattiin v. 1830 uudestaan, mutta se tehtiin l. holvattiin laudoista keskellä mennyttä vuosisataa; sitä ennen se oli latuskainen [1]). Tätä ennen oli myös kellotapuli kirkon katon päällä, jonka tavan keskiaikaisuudesta jo olen huomauttanut. Latuskaisia kattoja taas käytettiin varhemmalla keskiajalla kivikirkoissakin. Tuuloksen kirkko on pienempiä kivikirkkoja (sisältä 30 kyynärää pitkä ja 15½ leveä) ja arvattavasti ainakin ollut ilman pilaria. Tässäkin kirkossa vallitsee oven ja akkunan rei'issä, niinkuin Hauhon, Hattulan ja Vanajan kirkoissa, vaihetellen sekä pyörö- että suippokaaria, jota rakennustaitoa käytettiin Ruotsissa aikaisimmin vuosina 1220—1300 [2]), jolloin näiden kirkkojen alkuun panemisen sopiikin ajatella tapahtuneen. Katolisajan muistoja tässä kirkossa säilytetään: 1 puinen pyhänjäännös-säiliö (kuv. 94), 2 ristiin naulitun kuvaa, toinen kirkossa, 3 pyhän kuvaa, joista 2 taiteilia Hjalmar Munsterhjelm'in tekemää kynäkuvausta on muinaismuistoyhtiön kokoelmissa, 2 vähempää kynttiläruunua, joista toinen on messingistä, toinen rautaläkistä, hyvin yksinkertaisia ja ehkä keskiaikaisia. Sakaristossa, jonka katto on kivistä ja holvattu 6-osaiseksi, näkyy muutamia tinaisia kynttiläjalkoja (— kirkossa). Alttarin viereen on seinään muurattu vähäinen laatikko. Uuden alttaritaulun on sen tekiä, taideniekka Hj. Munsterhjelm

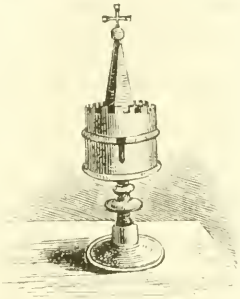

94. Pyhänjäännös-säiliö Tuuloksen kirkossa.

[1]) Herkepæus. Hauho-socken. 1756. Åbo. s. 12.

[2]) H. H. Hildebrand. Den kyrkliga konsten under Sveriges medeltid. Stockholm. 1875. s. 32.

antanut (se kuvaa Kristusta Getsemanessa). Paitsi näitä säilytetään kirkossa 1 pitkä unilukkarin bambukaisla. Asehuoneesta l. kirkon eteläpuolella olevasta porstuasta, johon aseet jätettiin ennen, kuin astuttiin Herran huoneesen, ja kirkkoon vievällä ovella nähdään koko joukko puumerkkiä, joita arvellaan „puukkolatinaksi“, koska ne ovat vanhoja ja osaksi käsittämättömiä. Puumerkkiä vedetään meidänkin aikoinamme siltoja y. m. yhteisiä töitä tehtäissä. Ovi on tavan mukaan hyvin tukeva ja paksu, eikä siis ihmettä, jos se olisikin paavinuskon ajoilta, niinkuin moni päättää vuosiluvusta, joka myöskin löytyy ovessa puumerkkien seassa. Ei se liene kuitenkaan 1502, vaan 1602. — Kelloja on 3. Ensimmäisessä luetaan: „Gudi till Ära och dess försambling i Tulois Sockn till tienst är denna klocka omguten och utvidgad vorden åhr 1749. Pro: H. Martin Martinius. Me fecit Er: Nähsman“. „Bevara din fot, när du går till Guds huus och kom till att höra. Predik. Bok. 4 cap. v. 17“. Toisessa ilmoitetaan attä v. 1778 nimismies Favorin sen osti: „Tulcat Herrain casvoin eteen riemulla. Kittäkät händä ja ylistäkät hänen nimeensä. Gjuten i Stockholm af G. Mejer“. Kolmannessa ei ole mitään kirjoitusta, mutta vuosiluku 1731 nähdään siinä puussa, josta se riippuu. — Tuuloksen kirkonpyhä on helatuorstaina, jolloin ennen pidettiin markkinoita kirkon luona, sittemmin Kylä l. Helamäellä, kirkon yläpuolella*).

Ennenkuin lopetamme kertomuksen Tuuloksesta, sallittakoon meidän lisätä vielä muutamia tarullisia tietoja *lappalaisista*. Niitä sanotaan ennen olleen Tuuloksessa. Lappalaisten kallion tuntee jokainen Tuulokse-

*) Suometar 1856. N:o 22.

lainen; siitä huullaan lappalaisen liukuneen. Myös sanotaan siinä näkyvän suuri lovi, jonka hän ruuhella soutaessaan kallion viereisellä Suolijärvellä teki, kun ruuhen kärki kerran törmäsi vuoreen.

Eräs A. E. Nylander*) tietää kertoa Tuuloksen lappalaisista seuravaa: „Ennen lappalaisten aikana", kerrottiin hänelle, „antoi Suolijärvikin vähäisen kaloja. Kerran sitte lappalainen nousi kalliolle ja kysäsi Suolijärven haltialta: minkätähden et anna enemmän kaloja maalle? — Tarvittenhan minä ittekin viisi karpiota päivässä, vastasi haltia. Lappalainen koetti sitten murhata häntä, mutta haltia ripusti viikatteen männyn oksaan heilumaan ja pani lappalaista kolme kertaa siitä alatse kulkemaan. Kaksi kertaa hän pääsi, mutta kolmannella putosi viikate ja katkaisi pään lappalaiselta. Sillä tavalla jäi haltia vielä elämään ja ei anna kun vähäisen kaloja, vaikka järvessä löytyy niitä kaikenlaisia". Toiselta puolen omistivat etenkin Tuulokselaiset ja Hauholaiset vielä Kustaa Vaasankin aikoina kalastusmaita Hämeen avarissa pohjoismaissa, ja muistettiin vieläkin minulle kertoa että „Viitasaarella pitäisi oleman Tuuloksen pirtti, jonka eräs kalastaja rakensi". — Niinikään löytynee Laukaassa eräs paikka, nimeltä Ristihauta, jossa hämäläiset kalastusmatkoillaan olisivat pitäneet jumalanpalvelusta, jolloin ainoastaan vaatetta, jota kutsuttiin „varataivaaksi", levitettiin katoksi. Tässä myös kastettiin ihmisiä. Kivijärvellä sanotaan taas olevan hautakumpuja, joihin he, maisteri A. Borenius'en kertomuksen mukaan, hautasivat kuolleitaan. — Mainittakoon tässä vielä, että Sairialan kalastusvedet löytyvät jo vanhastaan Luopioisissa Myllerniemellä. Muuten sanoo sama

*) A. E. Nylander. Matkakertomus, käsikirjoituksena Suomalaisen kirjallisuuden seuran arkistossa.

Nylander Luopioisissa olevan erittäin paljon lapinkiukaita.

XX. Lepaan kirkon sakaristo (kuv. 95).

Tyrvännön vanhin kirkko on ollut Lepaassa. Siitä ei ole jälellä enää muuta kuin sakaristo, jonka etupuolta vähäinen ja hyvin soma hautausmaa koristaa. Siinä näkyy Lepaan ja Lahdenta'an kartanojen entisten omistajien hautapatsaita. Tyrväntö ilmaantuu seurakuntana kumminkin jo v. 1449 [1]), kirjoitettuna „Turfvene", mutta myöhemmin (1558) „Tijrffvœnde", johon pian luulisi ruotsin kielen lisänneen sanan „ö" (saari), sillä saarella Lepaan kirkko ennen olikin. Pappi tuli sinne veneellä, astuen maalle Papinmäellä, jolloin kirkon kelloja aloitettiin soittamaan. Mutta professori O. Donner'in lausunan mielipiteen mukaan olisi -ntö katsottava tavalliseksi alkuperäiseksi paikallisuutta merkitseväksi päätteeksi. Vartalona olisi sana Tyrvää l. Tyrvä, jonka merkitystä ei tunneta, mutta josta sekä Tyrvään että Tyrvännön pitäjät olisivat nimensä saaneet [2]). Tämä saari vesivanan helmassa mahtoi olla hyvin leppeä ja hauska paikka jo pakanallisten mielestä. Mainioksi uhrikirkoksi sen kirkkoa kehuttiin ennen, ja vieläkin tiedetään kertoa, kuinka aina Tammelasta ja Perttulasta saakka tuotiin ruumiita täällä haudattaviksi. Sillä Tyrvännön kirkko

95. Lepaan Sakaristo.

[1]) Arvidsson. Handl. III: 139.

[2]) A. Ahlqvist. Suomen kielen rakennus. § 87 ja 89.

Lepaan muinaisella saarella olisi kansan tarun mukaan rakennettu yhtä aikaa kuin Hämeenlinna ja Hattulan kirkko.[1]) — Muuten kutsutaan hamasta keskiajasta saakka Tyrväntöä myös Kulsialaksi, erittäin hallinnollisessa suhteessa. Kulsialaa kirjoitettiin ennen muun muassa vaan Kulsila l. Kulsilæ, se on paikka, jossa oli kulsi, joka merkitsee vatia. — Muuten on sana kulsi sama kuin kolho, joka myös merkitsee mädännyttä puuta (pyhääkö?) Tähänkö puuta osoittavaan omaisuuteen tämän saman paikan toisintonimi Lepas (leppeä, leppä) viitannee? — Mikä vati l. malja saattoi olla niin merkillinen, että se antoi paikkakunnalle nimen? Ehkäpä uhrivati, joita me e. m. Permalaisista tiedämme muinaissuomalaisilla olleen ja johon uhria pantiin. Uhrivatia l. kattiloita (kittel) käyttivät myös muinaisruotsalaiset uhrissaan [2]). Luonnollisesti on Kulsialankin asema haettava Lepaan kirkon paikkeella, eli sen muinaisella saarella. Onko tämä entinen saari katsottava pakanalliseksi uhripaikaksi, josta sen nimet ja maineet hakevat juurtansa? Siten ymmärtäisimme myös mitä Kulsiala oikeastaan oli. Se oli, näet, pakanallinen uhrikunta eli, niinkuin suomalaiset sanoivat, „pitäjä". Ja olisiko tuo solmu eli kysymys: mitä nuo monikertaiset pitäjän nimet merkinnevät, joka on antanut monelle tutkijalle niin paljon pään hommaa, kumminkin tässä paikassa ratkaistu? Tuskin julkenemme sitä uskoa, mutta todennukaiselta se kuitenkin näyttää ja tahdon sen vaan paremmin ymmärtäväisten tarkastet-

---

[1]) Palander. Kulsiala. Åbo. 1767. s. 2.

[2]) Montelius. Sveriges historia fr. äldsta tid till våra dagar. I: 369 ja A. O. Freudenthal. Nyländska mans- och kvinnonamn under medelt. Muin. muist. yht. aikak. kirja II: 16.

tavaksi esitellä. — Ja tämmöiseen pakanallispesään kirkko rakennettiin? Sillä tavoin vasta pakanallisuus juurta jaksain hävitettiin.

Tyrvännön nykyinen puukirkko (kuv. 96) rakennettiin v. 1800 Suotalan kylään toista pitkää virstaa Lepaan kartanosta. Ensimmäinen puukirkko se ei ole, koska semmoinen mainitaan tehdyksi jo kohta isonvihan jälkeen[2]). Tässä kirkossa talletetaan, yhtä vanhaa ja uutta alttaritaulua, jonka eräs neiti E. Boije lahjoitti v. 1853, lukuun ottamatta, 2 katolisaikaista veistokuvaa ja 1 tiimalasi. Saarnatuolin arvellaan olevan vanhasta kirkosta. Koristuksina on sillä muun muassa enkelin päitä, jotka ynnä torvella soittava enkeli saarnatuolin ovipielen päällä ja toinen pyhäin kuvista näkyvät olevan saman tekoa. Kynttiläjalassa saarnatuolin edessä luetaan vuosilukua 1693. Torni on kirkon länsipäädyn päällä. Toisessa kirkon kellossa luetaan: „Gloria in excelsis Deo. Pastor in Hattula Dom. Emanuel Reuter. Tyrvändö Kapellklocka. Me fecit Ambrosius Ternant 1704“. Toisessa vähemmässä: „Kommer här och låter oss Herran Gud prisa. Denna klocka är beställd med Kyrkoherden Emanuel Reuters o. Kyrkans omkostnad samt de goda Herrars o. Mäns som

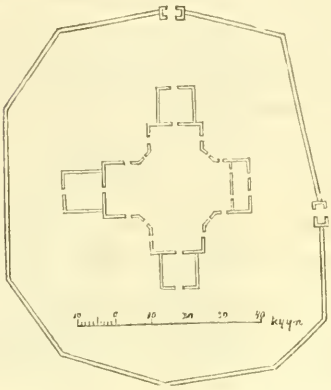

96. Tyrvännön nykyisen kirkon pohjapiirros[1]).

[1]) Saatu ylioppilas C. Carlstedt'in kautta.

[2]) L. Palander. Kulsiala. 1767. m. p.

Kyrkans stombok utvisar. Gjuten i Åbo af Mästar Ambrosius Ternant anno 1709. Tyrvändö kapell kyrka". — Kirkkopyhä näkyy täällä olevan jonakuna summuntaina Heinäkuussa.

XXI. Hattulan vanha kirkko (kuv. 97).

Tuo taru, että se tehtiin niistä tiilistä, jotka Hämeenlinnan rakennettua jäivät tähteiksi, tunnetaan kaikkialla. Onko se totta? — Sen todistaminen ei liene mah-

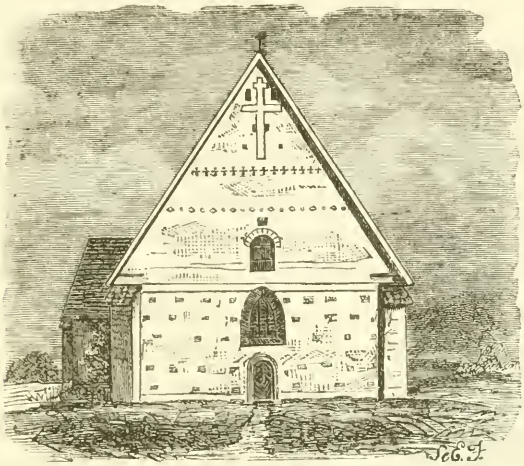

97. Hattulan vanha kirkko.

doton. Ja koska sitä ei milloinkaan ole edes koetettu todistaa, niin ilmoitettakoon, että paitsi minusta nähden yhdenkaltaisia tiiliä, huomasin toisenkin yhtäläisyyden Hämeenlinnan ja Hattulan kirkon välillä. Monikertainen kaarimuoto, jota me näemme ikkunassa Hattulan kirkon läntisen pääoven päällä, muistuttaa hämmästyttävällä tavalla eräästä nykyisessä tilassaan katkonaisesta ovipielen kaaresta linnan pihan toisessa kerrassa. Ehkä

se sentään vaan lienee mitätöntä sattumusta, että täänkaltaisten rakennustaiteellisten vertauskohtien jälille voidaan pyrkiä? Mutta tarkempi vertaileminen on taiteentuntijain tehtävä.

Hattula ilmestyy aikakirjoissa seurakuntana ensikerran v. 1318, jolloin eräs Eskillus oli siinä kirkkoherrana *). Keskiaikana se kirjoitetaan, paitsi Hattulum l. Hattula, myös Hattola ja Hattalum, se on Hattala. Professori O. Donner'in lausuman ajatuksen mukaan olisi Hattula muorempi muoto Sattulasta, joka merkitsisi paikkaa, jossa tullaan kokoon. Sattula löytyy n. k. Lehijärven pitäjässä.

Hattulan kirkko on taiteen historialliselta kannalta arvokkaimpia Suomessa ja semmoisena muinaisjäännöksenä etevin Hauhon kihlakunnassa. 30 keskiaikaista veistokuvaa ja 70—80 eri maalausta sakariston ja kirkon 12 holvissa todistavat sen taiteellista rikkautta. Taideniekka Edelfelt, maisteri E. Nervander y. m. ovat tutkineet tämän kirkon maalaukset, joista ovat ottaneet muutamia kuvauksia, jotka arvattavasti aikaa voittaen tulevat yleisönkin tiedoksi julkaistaviksi. Myös kirkon ulkopuolikin todistaa sitä kuvien rikkautta, joka sille on osaksi tullut, sillä sen läntisessä päädyssä olevan sekä akkunan että luukun ylipuolella nähdään naamaria, tiiliin tehtyinä. Myöhempiä taideteoksia ovat saarnatuolin maalaukset, vuodelta 1703, ja alttaritaulu, vuodelta 1782. — Uudessa kirkossa löytyy, paitsi 3 Ekman'in tekemää alttaritaulua, sakaristossa Lutheruksen, v. 1782 uudistettu, ja Melanthon'in kuvat, sekä taulu, kuvaava Kris-

*) Helsingius. Finlands kyrkohistoria. Tavastehus. 1855. s. 113.

tuksen alasottamista rististä. U. kirkossa on vielä ruunu vuodelta 1756. — Vanhassa kirkossa talletetaan vielä 1 unilukkarin ruokoinen sauva, 1 laiva, 9 aatelisvaakunaa, eräs taulu, kuvaava Birger jaarlia(?) (väärennetty), ja 1 rikkinäinen tiimalasi. Vaakunoissa löytyvät seuraavat kirjoitukset: 1) „Thomas Bœreus. anno 1635". 2) „Johan Beureus anno 1637". 3) „Kong. Majs Trotjenare och Löjtenant till häst den Edhle och Välborne Hans Boereus till Lepas och Tyköö afsomnade åhr 1676 den 28 Martii Begrafven åhr 1679 den 26 Februari. Gud fröjde själen". 4) (Beureus'en suvun). 5) Kongl. Maj:ts Tro Tjenare o. Korporal under ett Compagnie Cavallerie af Öfverste och Baron Högvälborne K. Johan Ribbings R-te Välborne Gustaf Silfverharnisk, afsomnat den 8 julii 1689. och begrofs den 3 nov. samma år". 6—9:ssä (Villman'in, Tavast'in ja Sölverarm'in) lukemattomia kirjoituksia. Alttarin edessä löytyy vanhassa kirkossa 1 hautakivi (kuv. 98), jonka alla levännee eräs pappi, sillä katolisaikana hakattiin heidän hautakiviinsä kalkki. Eteläisen oven kynnyksen alle on pantu eräs toinen hautakivi, jonka kirjoitustakin taidetaan vähäisen eroittaa. Alttarin kohdalla kirkon seinässä näkyy vähäinen komero, jossa tavan mukaan keskiajalla pyhät astiat pidettiin. Komeroita tavataan usein muuallakin keskiajan kirkoissa erittäin asehuoneissa, joihin pyhiä kuvia pystytettiin. Lisättäköön vihdoin tapulissa oleva suuri kasteenmalja puusta.

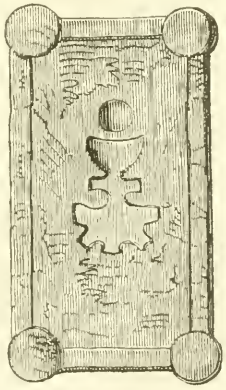

98. Hautakivi Hattulan vanhasta kirkosta.

Kirkon tapulin alipuoli on kivistä ja vanha, mutta yli-

puoli tehtiin laudoista v. 1813. Kelloista toimitti maaherra Pietari Stiernerantz ja luutnantti Diedrich Bojsman yhden v. 1734. Toinen myös edellisen toimittama v. 1738. Kolmas saatiin 1782. Kellot tietysti jo ovat muutetut uuteen kirkkoon. Vanhan kirkon pihalle päästään kahden suuren asehuoneen l. portin läpitse etelässä ja pohjoisessa, (kuv. 99).

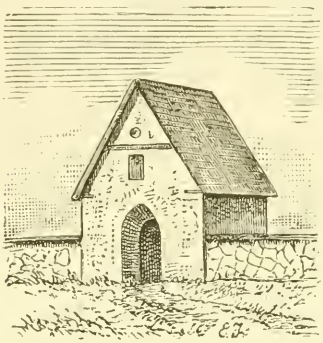

99. Suuriportti Hattulan vanhan kirkon pohjoispuolella, katsottuna pihalta.

Hattulan läntistä osaa kutsutaan vanhoissa kirjoissa jo keskiajoilta saakka *Lehijärveksi*. Kuuluu se olleen ennen eri kirkkokuntanakin *), niinkuin se aina on ollut eri pitäjänä hallinnolliselta kannalta. Mahdollista sentähden lienee, että Kirkkomäellä Ihalempsin kylässä joskus on jonkunlainen kirkko ollut, josta jo edellä puhuttiin (s. 62 ja 63). Kuinka Lehijärven pitäjä vähitellen mahdollisesti olisi kehinnyt, siitäkin lausuin jo yllä arveluita. Tuo seikka, millä tavalla suomalaiset saivat Suomen haltuunsa ja sen asuttivat, kuuluukin niihin kysymyksiin, joista ei suinkaan äkkiä selville päästä. Eräs seikka astuu kumminkin yhä merkillisempänä esiin, nimittäin että suomalaisia pakanallisaikaisia muinaisjäännöksiä kumminkin Hauhon kihlakunnassa tavataan ainoastaan meidän sukua vanhemmissa asumusaloissa. Jos tätä kohtaa muuallakin huomataan, ehkä se melkoisesti supistaa sen aineellisen alan, jonka piirissä kysymys on

*) Z. Topelius. Finland, framställdt i teckningar. s. 221.

ratkaistavana. Mutta onko kuitenkaan yhteyttä semmoisilla sattumuksilla kuin Lehejärvellä tuo kerrottu uhrauskivi ja kirkkomäki, pitäjän keskuksena, Janakkalassa Vanantaustalla yhtäläisillä kuopilla varustettu kivi ja suomalainen pakanallisaikainen löytöpaikka, Tyrvännön nimi joka merkinnee samaa paikkaa, kuin Kulsialakin, vanhemman ja myöhemmän ranta-ajan runsaampi saanti Pyhäjärven rannoilla j. n. e., merkitsevätkö nämät seikat mitään, siitä antakoon tulevaisuus paremman selon, sillä arvelut ovat vaan mahdollisia todenmukaisuuksia varsinaisen tiedon puutteessa.

Missä paikoin Hattulassa keskiajalta mainio „pyhäristi“ oli, jonka juurelle paavinuskoiset vaelsivat rukoilemaan ja hartautta harjoittamaan [1]), ei varmaan tunneta, enkä siitä kuullut minkäänlaisia taruja. Mutta koska tiedämme että heluntaiaattona aina vuosittain pidettiin Hattulan kirkon tykönä markkinoita samalla tapaa kuin niitä Rengon kirkon luona vietettiin (celebrabantur) Jaakon eli Heinäkuun 25:nä päivänä [2]), niin taidamme todenmukaiseksi päättää, että pyhä risti löytyi Hattulan kirkossa, jonka luona siis sekä hengellisiä että maallisia toimia samassa suoritettiin, niinkuin vieläkin tapahtuu joka kirkkomäellä, jossa pestauksia annetaan ja otetaan j. n. e., joka siis on keskiajoilta saakka säilynyt tapa. Toiselta puolen tavataan muuallakin Suomessa pyhiä ristiä, niinkuin Turun puolella monessa pitäjässä, eivätkä ne siellä näy olevan kirkkojen lähellä [3]). Kuitenkin jos Hattulan kirkko todellakin pystytettiin kohta Hämeen-

---

[1]) Hist. Ark. III: 146.

[2]) Limnell: de Tavastia II: s. 17.

[3]) Vrt Luetteloja Suomen muin. jään. II: 28.

linnan rakentamisen jälkeen, niin olisi vielä luonnollisempi, että pyhän ristin juhlaa ja kunniaa siinä vietettiin, missä uusi usko ristiretken kautta ensin pääsi orastumaan.

Vesunnassa Hattulassa löytyi vielä sata vuotta sitten eräs ikivanha rakennus harmaista kivistä, josta 2 seinää oli jälillä akkunoihin saakka [1]). W. G. Lagus teoksessaan „Finska adelns gods o. ätter“ muist. 863, arvelee sen Arvid Heikinpoika Tavastin, joka tunnetaan nuijasodan historiasta, rakentamaksi. Siitä ei ole enää jälkiäkään, ell'ei kiviometan seinissä [2])! Tästä Tavastista tarinoitsee kansa, että „Hämäläisillä oli kovasti voimaa ja valtaa, kun hän oli Hämeenmaan haltiana. Se oli niin voimallinen, että Ruotsin kuningas oli hänen kenkipoikanaan. Kun Tavasti tahtoi häntä kenkiä riisumaan, tuli hän niin pikaisesti, että:

Kukko lauloi Kuurinmaalla,
Kana kaakotti Wirossa,
Sika vinkuu Wiipurissa,
Porsas Porvoossa porasi
Härkä huusi Hämeenmaassa.

Vihdoin suuttui kuningas Tavastin ylpeyteen, antoi surmata hänen ja panetti päälnut Wiipurin portille“ [3]). Ja tosiaankin Kaarle IX mestautti Arvid Heikinpojan Tavastin Wiipurissa 1599.

---

[1]) Åbo Tidningen 1775 N:o 7.

[2]) Vrt. Kuvaelmia Suomen maakunnista. V: 85.

[3]) A. E. Nylander. Matkakertomus v. 1850—51; jo kerran mainittu käsikirjoitus.

XXII. Vanajan kirkko (kuv. 100 ja 101).

Olemme täällä Hämeenlinnan tienoilla nähneet mitä vanhimpia kirkkoja Hämeessä, mutta ei mitään kirkkoa eikä mitään osaa niistä ole vielä kehuttu, niinkuin Va-

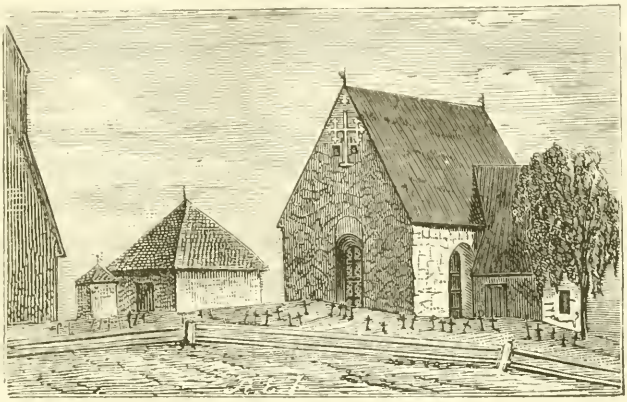

100. Vanajan kirkko koillisesta.

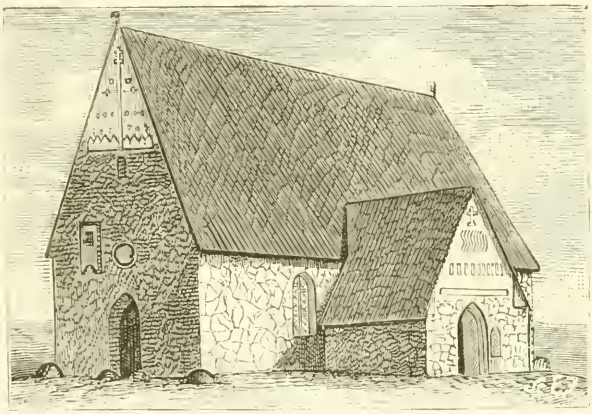

101. Vanajan kirkko lounaasta.

najan sakaristoa, Hämeenlinnaa vanhemmaksi. Sitä taru tässä kumminkin väittää. Sanotaan näet, kansakoulunopettajan Saarisen antaman tiedon mukaan, että Kanto-

lan isäntä Mäskälästä, joko vainoretkellään Turkuun ruotsinvallan levittäjiä ja kristinopin saarnaajia vastaan, tahi muutoin matkoillaan tuli tuntemaan kristinoppia, mielistyi siihen ja saadakseen omantunnon rauhaa jostain raskaasta rikoksesta, perusti hyvitteeksi kappelin omalle pellolleen. Ja siltä sakariston ja kirkon seinien kulmissa näyttääkin, että sakaristo olisi aikaisemmin tehty ja kirkon seinät vasta jälistäpäin. Valtiopäivämies J. Heikkilä, joka nuorena kuuli tämän tarun, sanoi vanhan ukon kertoneen, että tämä tapahtui jo piispa Henrikin aikana? Varmaa vaan on, että Kantolassa 13 sataluvulla näkyi olleen sekä mahtavia haltioita että eteviä kirkon ja katolisuskon suosijoita; ja v. 1390 antoi eräs „Magnus Kazi", Hämeen vouti, Kantolan Turun tuomiokirkolle. Kirjassa „Kuvaelmia Suomen maakunnista" V: 37 sanotaan tarun mukaan saman piispa Henrikin antaneen myös nimen Kantolan kartanolle? *) Mitä muuten saka-

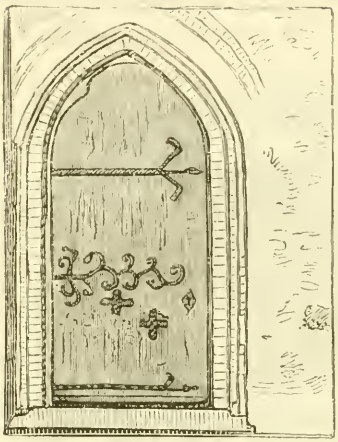

102. Ovi Vanajan kirkossa.

*) Vrt. Arvidsson. Handl. VIII: 1. Kantolan lappalaisista, heidän oravametsistä ja kalastusvesistä Pohjanmaassa, jotka vielä v. 1390 kuuluivat Kantolaan, vrt. vielä: Grönblad, Nya källor, s. 19. Muist. 1; Suomi 1857: 129 ja J. R. Aspelin, Korsholman linna ja lääni s. 3. Missä nämä Hämeen pohjoiset takamaat olivat, ei suinkaan pitäisi oleman mahdoton selvittää, sillä ainehisto näkyy olevan hyvin rikas, mutta se on niinkuin monessa historiallisessa kysymyksessä tutkimaton, ja tuskinpa taidetaan edeltäpäin arvostella, mitä uusia aa-

riston vanhuuteen tulee, tunnetaan yhtäläisiä taruja muistakin sakaristoista, e. m. Kokemäen, joka myös sanotaan olevan kirkkoa vanhempi *).

Vanaja näkyy aikakirjoissa ensikerran v. 1519 (Svartboken). Niissä se kirjoitetaan keskiajalla Vanö, myös Vonö, Vonæ, Vaanö, josta hyvin huomaamme mistä

---

vistamattomia todistuksia kansassa ja sen nuorisossa yhä enemmän heräävä halu oppia tuntemaan historiaamme saattaa ilmiin tuoda. — Kuitenkin tahdon tässä huomauttaa ainoastaan siitä, että vanhemmassa valtion arkistossa löytyy pitkiä luetteloja etenkin Tuulokselaisten ja Hauholaisten kalastusvesistä Kustaa I Waasan aikoina I. puoli neljättä sataa vuotta sitten Keiteleen, Saarijärven, Wiitasaaren, Rautalammin ja Laukkaan nykyisissä pitäjissä, jotka siihen aikaan vielä olivat osaksi autioita erämaita, joista uudisasutus nähtävästi oli karkoittanut lappalaiset. Nämä takamaat olivat kaikki arvattavasti „pohjassa" etelästä katsoen. Meillä on myös taruja, jotka osoittavat lappalaisten kristin uskon koitteessa vielä oleskelleen Rengonkin takamaissa. Tähän aikaan kuulunevat arvattavasti nekin lappalaiset, joista sivulla 121 puhuin. Hakeaksemme siis niitä pohjoisia takamaita, joissa lappalaiset asuivat, ja joissa mainitut Kantolan oravametsät ja kalastusvedet olivat, meidän ei suinkaan tarvitse seurata muinaispirkkalaisia heidän kauppamatkoillaan kaukaisiin Pohjanmaan periin Oulun ja Tornion tienoille. Onko se täydellisesti selvitetty, minkätähden pirkkalaisten ehkä täytyikin lähteä niin pitkälle pohjoiseen, en tiedä tarpeeksi sanoa. Tässä kohden ei liene tarpeetontakaan muistoon panna, että e. m. Luopioisten kappeli vasta v. 1690 paikoilla tuli eri seurakunnaksi. Sairialan kalastusvesistä muistutin jo s. 122. Siinä tavataan niinikään eräs talo, nimeltä Kantola. Minkätähden? Sitä emme ensinkään tiedä, ja lienee nimi syntynyt paikallisista seikoista, niinkuin tavallisesti tapahtuu. Kuitenkin löytyy esimerkkiä siitäkin, että toinen paikka on saanut nimensä toisen paikan mukaan, niinkuin Pohjanmaan Kyrö Hämeenkyröstä. Sen tiedämme ainoastaan, että uutisasutus sekä siellä että täällä on lähtenyt etelästä pohjoiseen.

*) Ktso Muinaismuistoyhtiön aikakauskirja. II: 68

se nimensä sai. Asian laita on nimittäin se, että vesi ennenmuinoin, niinkuin kerrotaan ja näkyykin, kulki kirkon eteläpuolella olevasta Paikkalan lahdesta Kukkolan ja Käärmeen suon kautta Luukkaan lahteen Katisten ali- ja kirkon pohjoispuolelle. Se paikka siis, josta nykyään rautatie käy Vanajan kirkon sivutse, oli tämän salmen pohjana, josta Paikkala, Kantola ja niiden välillä oleva kirkonmäki, jossa kirkko sijailee, jäivät saareksi, ruotsiksi ö. Nykyisen ruotsalaisen nimen Vånån alkuperäinen muoto on sentähden aivan oikeen, Vanö — se on Vanan saari, vaikka se tietysti suomalaisten suussa sai suomalaisen muodon Vanaja, mikä nimitys sentähden vasta myöhemmin näkyy syntyneen tälle kirkolliselle pitäjäälle, joka oli alkunsa saanut pienellä saarella suuressa vesivanassa eli, niinkuin nykyään sanotaan, Vanajan vedessä. Sillä jos Vanaja olisi ollut se alkuperäinen nimi, joka täällä paikkakunnalla annettiin vanan saaren seurakunnalle, niin se epäilemättä myös olisi löytänyt tien keskiajan kirjoihin, niinkuin kihlakunnan kaikki muutkin nimitykset, useimpa vielä oikein kirjoitettuinakin; mutta Vanaja-nimitystä ei tietääkseni löydy kertaakaan keskiajan kirjoissa, vaan aina Vaanöö, Vonö, Vanå j. n. e. — Sen sijaan löydämme erään toisen nimen joka näkyy olevan aivan toista syntyperää, nimittäin Mäskälä, jota kuitenkin keskiajan jälkeen joskus käytettiin samassa merkityksessä kuin Vanaja. Mikä Mäskälä alkuperäisesti oli? — Että se alkuaan tarkoitti jotain toista kuin Vanaja, taidamme siitäkin päättää, että Mäskälän pitäjä näkyy melkeen aina käytetyn ainoastaan hallinnollisessa mutta Vanö etupäässä kirkollisessa suhteessa. E. m. Janakkalan vanhemmissa maankirjoissa uskonpuhdistuksen ajoilta kutsutaan sen itä-

puolta Mäskälän pitäjäksi, joka myös osoittanee, että Mäskälällä oli vanhempaa hallitushoidollista eli muinaistarullista tuetta, joka ei riippunut kirkollisista pitäjistä. Olen myös kuullut sen tarullisen arvelun, että Mäskälä ennen olisi ollut joku avara ala Hämeenlinnan tienoilla. Kun me myös kielitieteelliseltä kannalta tiedämme että muinaishämäläisillä oli sekä omia pitäjiä että keräjiä *), ja koska meillä on syytä arvata jotain yhtäläistä erittäin Kulsialan mahdollista myös Lohijärven suhteen, niin ei liene liian rohkeata eikä aivan mielivaltaista, kun päätämme, että Mäskälä oli myös pakanallisaikainen pitäjä.

Kuinka lavea Mäskälä oli pakanallisaikana, on mahdotonta sanoa. Sen vaan tiedämme, että se jo 330 vuotta sitten eli Kustaa Vaasan aikoina ulottui Kirstulasta Hyvinkäälle l. Hattulan etelärajoista Nurmijärven pohjoispäähän saakka ja Hiidenkartanosta (Janakkalan keskellä) Hietoisiin (Lammin eteläpäässä).

Kirkon ase- l. etuhuoneen katon päällä säilytetään 10 pyhäin kuvaa, joista kuudella on kaapeistaan kappaleita, ja 1 pyhäin kaappi ilman kuvaa. Yksi vanha saarnatuoli talletetaan tapulissa. Helsingin museoon on Vanajasta lähetetty 3 pyhäin kuvaa (museon luettelo N:o 1354, 1355 ja 1356). Paitsi näitä löytyy kirkossa suuri pyhäin kaappi sisältävä useampia pieniä kuvia, jotka kaikki maalattiin joku kymmenkunta vuotta sitten öljyllä ja kalkilla, joten ne näyttävät gipsikuvilta! Siihen nähden, että ne nykyisessä tilassaan kaipaavat maalausta, joka kaikille pyhäin veistokuville antaa etevämmän ja elävämmän muodon, sopii niistä paremmin sanoa, että ne nyt irvistelevät luurankojen kaltaisina!

---

*) A. Ahlqvist. Vestfinska kulturord. 1871 s. 199.

Alttarin taulu, joka kuvaa Kristuksen kirkastusta, on Ekman'in tekemä. Hautakiviä on kirkon kuorissa 3: 1 Matti Laurinpoika Kruus'en, vaakunalla varustettu, joka 16 sataluvulla omisti Harvialan kartanon, 1 Nukarin Vuorenta'asta vuodelta 1766 ja 1 Hemingh Fuldan ja Margaretha Hannuntyttären v. 1687. Kirkon katto on kaunis n. k. tähtiholvi. Katolisajan loppupuolella tehtiin monenlaisia holvia monessa vanhemmassakin kirkossa, jossa sitä ennen tavallisesti oli latuskainen katto. Kellot ovat uuden aikaisia, toinen vuodelta 1745 Tukholmasta, toinen vuodelta 1847 keisari Nikolai'n rintakuvalla kaunistettu. Keskellä mennyttä vuosisataa oli täällä samoin 2 kelloa, mutta molemmat sodan saaliina tuodut, toinen Tanskalta, toinen Puolan maalta [1]).

XXIII. Rengon kirkko (kuv. 103).

Renko näkyy aikakirjoissa tietääkseni ensikerran v. 1440 [2]). Keskiajalla oli se mainio niistä pyhiin vaelluksista, joita Renkoon tehtiin pyhän Jaakon luo [3]), jonka kuva löytyy vieläkin Rengon kirkossa, ja joka renkolainen tuntee hyvin kirkon Jaakkoa l. tonttua. Ne markkinat, jotka ennen

103. Rengon kirkko.

[1]) Limnell de Tavastia. II: Vonå.

[2]) Waaranen & Delagardiana. Keskiaikaisia käsikirjoituksia.

[3]) Grönblad. Nya källor. s. 554.

pidettiin Jaakon päivänä Rengon kirkon luona, josta toisessa paikassa (s. 129) puhuin, lakkautettiin kuninkaan käskystä v. 1675 [1]). Muuten todistaa itse kirkko puolestaan hyvin vanhaa olemusta, sillä ei missään kirkossa koko Hauhon kihlakunnassa vallitse pyörökaaret niin täydellisesti kuin tässä, eli toisin sanoin, Rengon kirkko on rakennustaiteelliselta kannalta n. k. romanilaista taidetapaa, joka kesti Ruotsissa kristin uskon aikajakson alusta v. 1220 paikoille. Kuinka tämä taidetaan käsittää? Vanhaksi kirkkoa muutenkin kehutaan. Onpa se ollut rappiotilassakin hyvän aikaa, sillä kirkon katto putosi sisään 16 sataluvun keskipaikoilla, jolloin käytiin puukirkossa, joka rakennettiin sen viereen. Tätä päätän eräästä kirjoituksesta [2]), joka kuuluu näin: „1708 d. 20 Dec. blef Kaplan, salig H:r Henrik Georgi begrafven på sin ålders år 86, embets år 55, hvilken och var den första prest l. kaplan i Rengo sedan kyrkan är nedfallen". V. 1783 saivat renkolaiset luvan uudestaan rakentaa vanhan kivikirkkonsa, koska puukirkko sillä välillä oli huonoksi käynyt. Nämät tiedot koskevat siis uudempaa aikaa. Mutta ei ainoastaan kirkko, vaan myös Rengon nimi ja maineet ulottuvat pakanallisaikoihin saakka. Renko oli ennen hyvin avara ala, jossa lappalaisiakin sanotaan olleen, kunnes ne Mauno Latolukon eli kristin uskon ensi ajoilla läksivät pohjoisempiin seutuihin [3]). Siitäkin että Rengon järvi on osaksi Kalvolassa, taidetaan päättää, että Rengon ala ennen ulottui kumminkin tähän saakka, ehkä kauemmaksikin, kukaties jo pirkka-

[1]) Limnell de Tavastia s. 14.

[2]) Rengon kirkon arkisto N:o 1.

[3]) Limnell, sama teos. Janackala.

laisten alueille asti, joiden seurassa renkolaisten kerrotaan pakanallisaikana käyneen lappalaisia veroittamassa. Että kirkko kuitenkin rakennettiin etelämmäksi eli nykyiseen paikkaan, lienee tullut siitä, että renkolaisten pääpaikkoja löytyi jo vanhastaan täälläpäin. Rengon ainoat suuret kylät, Kuittila, Muurila, Uusikylä, Oinala, Nevilä, Aseme, Ahonen ja Kalvonen ovat, niinkuin tiedetään, kaikki niitten jokien alavarsilla, jotka laskevat Haapaniemen järveen. Että niistä sanotaan Aseme vanhimmaksi, olen toisessa paikassa jo kertonut (s. 59). Ja koska tätä Rengon varsinaisesti asuttua alaa kaikilta muilta sivuilta ympäröi avarat ja metsäiset vuori- ja kangasjaksot, olen katsonut tuon tarun todenmukaiseksi. Muurila, jossa kirkko sijailee, saattoi ennenkin olla joku etevä paikka, sillä sen ja Kuittilan välillä kohoaa Keräjänäki, jossa kerrottiin käärmeitten ennen pitäneen keräjiä, jotka istuivat kehässä, tuomari keskellä. Senkin vuoksi sanotaan sitä niin nimitettävän, että sillä mäellä pidettiin keräjiä, kun menneellä vuosisadalla isojaon johdosta Kuittilan ja Muurilan rajat määrättiin käymään sen ylitse. Mutta tuskin tarvitaan nimen pakanallista syntyä epäillä. Jaakon markkinat l. menot ovat sentähden todenmukaisesti kristillisessä puvussa jatkoa niistä kokouksista, joita jo pakanallisaikana oli tavaksi tullut tässä paikassa pitää — niinkuin monessa paikassa muuallakin. Siitä myös ymmärrettäisiin, minkätähden kirkko juuri Keräjämäen läheisyyteen tehtiin, sillä pakanallisten pesäpaikkoihin olemme niitä muuallakin nähneet pystytetyiksi, joissa muut seikat eivät niitä muuanne liene määränneet, niinkuin Vanajassa ja Hattulassa. Rengon pakanallinen maine tekee sen myös luultavaksi, että Renko jo pakanallisaikana oli jonkunlaisena pitä-

jänä keräjineen. Toiselta puolen tiedämme historiasta että kristin uskoa koetettiin jo ennen Birger Jarlin aikoja levittää hämäläisten seassa, erittäin piispa Tuomaan aikoina (1209—1245). Vaikka ei Turun lähin, on Renko kuitenkin lähimpiä Hämeen seutuja, joita nämät aikaisemmat kristin uskon valloitukset luonnollisesti tarkoittanevat. Koska me toiselta puolen näemme Rengon kirkon suurimmaksi osaksi kukistanattonat seinät ovija akkunapielineen, sillä ainoastaan korkeimmat osat sen itäpäädyssä ja akkuna saarnatuolin vieressä näyttävät uudestaan tehdyiltä v. 1783 jälkeen, ja toiselta puolen Suomessa 12 sataluvun alkupuolella oli niin jäntevä ja innokas pakanallisten kääntäjä, kuin piispa Tuomas, niin tahdon kysyä, onko mahdotonta, että Rengon kirkko jo hänen aikanansa olisi tehty. Myös on sekin katsottu mahdolliseksi, että Turun linna olisi tehty vasta samaan aikaan kuin Hämeenlinna*). Ja onkin tunnettu, että Ruotsin maallinen valta Suomessa alkoikin vasta Erik XI:n ja Birger jaarlin kautta. Kirkkoja olisi siis ennen kuin linnoja? Tarkoitukseni on tietysti lausua nämä arvelut kysymyksinä ja kaikessa tapauksessa esittää tuota 8 kulmaista Rengon kirkkoa taiteentuntijain erityiselle tarkastukselle.

Mutta yhteydessä tämän kanssa sopinee kysyä, olisiko jo ennen kristinuskon aikajaksoa ollut joku yhdistys etelä-Hämeen ja Turun seutujen välillä? Mitä tietä kävivät hämäläiset vainoretkillään Aurajoen rannoilla ja tienoilla olevia kristittyjä vastaan? Yhdistykseen, joka näiden välillä olisi ollut, viittaa tuo kerrottu taru Kantolan isännästä ja Vanajan sakariston rakentamisesta en-

*) Suometar 1853, N:o 27.

nenkuin Hämeenlinna tehtiin. Että semmoisen siteen täytyi olla, tiedämme myös historiasta, sodista päättäen kristinuskon aikajakson alussa. Ja tahtoisimme kysyä ja tietää: mistä tuo jo pakanallisaikainen yhdistys muualta olisi voinut käydä kuin Rengon kautta? Ja minkä kautta Tammelasta olisi ennen kuljettu Lepaan kirkkoon, ehkäpä jo Kulsialan uhrisaareenkin, niinkuin taru sanoo? Tietysti Rengon, sillä Kalvolan ja Hattulan takamaat ovat vieläkin suureksi osaksi, niin sanoakseni, erämaita. Sanalla sanoen, koko Vanajan isoselän ja Hollolan Vesijärven välisellä tahi vielä avarammallakin alueella mahtoi olla jo pakanallisaikana Rengon läpitse yhteinen kulkuväylä Turkuun päin. Olisiko ihmeteltävää, kysyn vieläkin kerran, jos Turun piispa jo aikaisemmin kuin muualle Hämeessä olisi saanut kirkon Rengoon rakennetuksi kristinuskon muuriksi pakanallisia hämäläisiä vastaan, ja olisiko se vaan ollut Birger Jarlin oikkuja, jos hän tämän ja etelään menevän teiden yhdistyspaikalle, Kernalan järven rannalle ensin, vaikka sittemmin Vanajan veden partaalle, rakennutti linnansa? Täällä Vanajan veden rannalla ja Rengon kohdalla Birger jaarli osasi parhaiten hallita kaikki, sekä sotaiset että rauhalliset keskukset täänpuolisen Hämeen ja lounaisen Suomen välillä. Renko ehkä siis selittää, minkätähden Hämeen linnalle ennemmin haettiin paikkaa Vanajan veden etelä-, kuin sen pohjois- ja isoselän ulapan rannoilla. Rengon muinoinen maine ja ansio olisi sillä tavalla paljon painanut koko Hämeen, vieläpä Suomenkin historiassa. Ja eikö Renko sentähden todellakin ansainnut kristinuskon etuvartiana kaukaisemmalle Hämeelle, ja samalla etuoikeudella kuin Hattula myöhemmin, tulla pyhiinvaelluspaikaksi? Ettei Renko kuiten-

kaan useammin ilmaannu aikakirjoissa, tullee siitä, että Rengossa ei ole milloinkaan asunut ketään historiassa mahtavaa ja kuuluisaa miestä.

Rengon kirkossa ei löydy muita pyhäin kuvia, eikä katolisaikaisia jäännöksiäkään kuin pyhä Jaakko. Tapuli on kirkon katon päällä.

Vähemmässä kellossa löytyy seuraava kirjoitus: „Anno: D: M: LXI“, joka merkitsee „mailman Herran (Domini mundi) vuonna 61“; mutta mikä vuosisata? 1400 aikaisempi se ei liene, sillä sitä ennen ei senkaltaisia kirjaimia käytetty kellon kirjoituksissa. Vanhaksi sitä sanotaan ja kirkon kalukirjassa selitetään kirjoitus sillä tapaa, että arvellaan D:n erehdyksestä tulleen M:n edelle, josta saataisiin vuosiluku 1561. Onko tämä selitys mielen valtainen, vai oikea, en taida nyt sanoa. Toisessa kellossa luetaan: „Herrar contracts prosten i Janakala Daniel Hirn. Kyrkoherden i Våno Gabriel Palander, vice Pastorn och kapellanen i Rengo David Cavander, Adjuncten Johan Malin. Gjuten i Åbo Åhr 1800 Af Paul Biörckström“. Se on koristettu enkelien päitten kuvilla.

Ainoat koristukset kirkossa ovat 2 vanhaa ja huonoa alttarintaulua, ostettuina v. 1831 pitäjän maalarilta Josef Mandelin'ilta.

XXIV. Janakkalan kirkko (kuv. 104).

Tämä on epäilemättä Hauhon kihlakunnan nuorin kivikirkko taikka vasta 14 sataluvun viimeisillä vuosikymmenillä valmistettu. Että se on muita edellä kerrottuja kirkkoja nuorempi, voidaan jo rakennustaiteelliselta kannalta päättää, sillä sekä päätykoristukset (kuv. 105 ja 106) että läntisen oven kaaret ovat suipompia, kuin missään muussa kihlakunnan kivikirkossa. Pi-

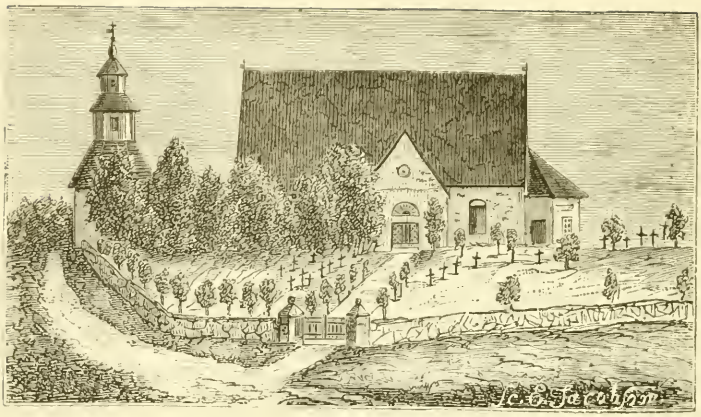

104. Janakkalan kirkko.

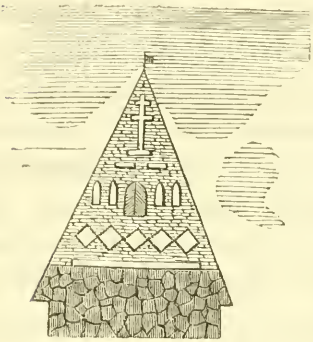

105. Janakkalan kirkon läntinen pääty.

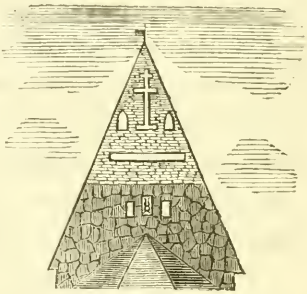

106. Janakkalan kirkon itäinen pääty ynnä 3 Tott'in vaakunaa.

meässä parvessa olevan pyöreän aukon merkitys ei liene niin painava. Ikkunoista ei taideta päättää mitään, sillä ne suurennettiin vv. 1848—49, kun kirkko ristikirkoksi muutettiin. Eräs toinen seikka, joka myös todistaa sen verrannollisesta nuorudesta, tekee luultavaksi sen lopullisesti valmistuneen v. 1500 jälkeen. Kirkon itäpäädyssä nimittäin löytyy 3 Tott-suvun vaakunaa, (kuv. 107), muurattuina seinään, tietysti tekijän muistoksi, niinkuin ainakin. Kuka Tott valmisti Janakkalan kirkon?

Tott'in suku oli mahtavimpia ylimyssukuja Pohjoismaissa keskiajalla. Kotoisin Tanskan maalta perehtyi se vasta 14 sataluvulla Ruotsissa ja Suomessa, joissa Tott'in su'un sekä sotaisia että rauhallisia muistoja tavataan paljon. Paitsi muissa Suomen linnoissa hallitsi usea Tott-niminen Hämeenkin linnassa. Vuonna 1470 tuli se läänityksenä Eerik Akselinpojan (Savonlinnan rakentajan) haltuun: v. 1483 oli hänen veljensä Ivar siinä käskynhaltiana (molemmat ainostaan lyhyen ajan). Mutta vv. 1508—1520 piti Hämeenlinnassa samaa virkaa Aake Yrjönpoika (edellisten veljen pojanpoika) [1]. Viimemainittuna vuonna hän mestattiin Tukholman verisaunan johdosta. Tämän leskeltä tiedetään Harvialan ja Lepaan omistajan Björn Lejon'in lunastaneen takaisin sukuunsa Niemenpään kartanon [2]. Tästä seuraa, että Aake Tott omisti Niemenpään Vanajassa, joka on aivan Harvialan lähellä, ja että hän arvattavasti siinä asuikin. Todennukaiselta sentähden näyttää, että tämä Tott valmistutti Janakkalan kirkon, johon hän komeasti teetti kolmen-

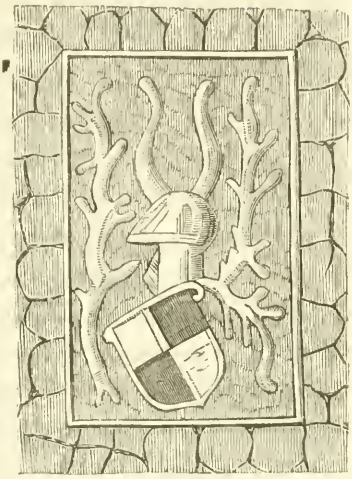

107. Tott'in vaakuna Janakkalan kirkon seinässä.

[1]) Vrt. Grönblad. Nya källor, s. 357.

[2]) Vrt. Lagus. Finska adelns gods o. ätter, mnist. 54. Waarasen ja Delagardianan kokoelmissa v. 1418, ja Stiernman, Höfdingaminnen II: 330.

kertaisen vaakunan ikuiseksi puumerkiksi. Tiedetään myös kertoa tästä Tott'ista, että hän vuonna 1516 oli käynyt piispa Arvid Kurjen puheilla Hollolan pappilassa eräästä uudesta kirkosta keskustelemassa [1]). Ehkä oli silloin puhe Janakkalan kirkosta? — Viime kesänä huomautti pitäjän kanttori A. Skruf minua eräästä kivestä, joka alkuaan oli ollut siinä seinässä, joka kirkon ristiä tehtäessä murrettiin, jonka jälkeen se oli pantu ulkopuoliseen seinään eteläisen oven takana, osa kumpaisellekin puolelle. Toinen puoli oli ainoastaan enää jälellä. Kivi on ollut yhtäläinen Tott'in vaakunalla koristettu, kuin mainitut 3 kirkon itäisessä päädyssä.

Ensikerran Janakkalan nimi pitäjänä tavataan aikakirjoissa tietääkseni v. 1423. Silloin vahvistettiin eräs perintösovinto keräjissä Janakkalan pitäjässä [2]); se oli siis silloin arvattavasti hallituspitäjänä. Janakkala mainitaan taas v. 1431 kirkkopitäjänä [3]), jossa siis piti oleman yhteinen kirkko ja pappi; hallituspitäjä oli ainoastaan nimismiehen piiri. Mutta vuonna 1440 puhutaan toisessa paikassa [4]) eräästä talon kaupasta, joka Waldemar Diækn nimisen tuomarin läsnäollessa oli vahvistettu Janakkalan kirkon luona „vidher Janekala kirkyo". — Tästä näkyy että Janakkalan kirkko jo tähän aikaan kumminkin nimeksi oli olemassa, vaikka se vasta, arvattavasti Tott'in aikana valmistui. Waldemar Diækn'in vahvistama oli myös edellinen perintöasia keräjissä Janakkalassa, luonnollisesti sekin kirkon läheisyydessä.

---

[1]) Ktso Hist. Ark. I: 113.

[2]) „j Janakala sokn". Svartboken'issa. (Lagus, Handlingar, V: 21 ?).

[3]) Arvidsson, Handl. VII: 50.

[4]) Waarasen ja Delagardiana-nimisissä käsikirjoitus-kokoelmissa.

Tästä taidamme päättää että jo 1420-luvulla Janakkalan kirkon luona pidettiin keräjiä. Silloinko vaan? — Usein mainittu Limnell [1]) lausuu muun muassa, puhuen Janakkalasta: „Laurille pyhitettyä lähdettä ennen muinoin kunnioitettiin kaikenlaisilla uhrimenoilla, jonkatähden ei ainoastaan itse Janakkalasta, vaan myös muista seurakunnista tuli kosolta asukkaita tämän saman lähteen luo ensi sunnuntaina Laurin juhlan jälkeen elokuussa [2]). Mutta koska silloin viettivät mitä julmempia vanhanaikaisia epäjumalan palveluksia, lakkautettiin tämä juhla vähitellen asianomaisten toimesta, niin että se nykyään sakon uhalla on kielletty. Tämä lähde tunnetaan tähän aikaan vielä koko Hämeessä Janakkalan lähteen nimellä". — Lähde on muutaman sadan askeleen päässä Janakkalan kirkosta. Nykyään olen kuullut sitä nimitettävän „piispan lähteeksi", vaan ei milloinkaan Laurin, joksi sitä kuitenkin ennen saatettiin kutsua, vaikka sen oikea nimi on haihtunut kansan muistosta, niinkuin sen maineetkin, joista en ole kansan suusta kuullut mitään. Mainittakoon, että Limnell luulee Laurin olleen joku Uggla-su'un esi-isiä. Siinä hän kuitenkin erehtyy, sillä pyhä Lauri oli eräs marttyri, joka 4:nellä vuosisadalla elävänä paistettiin halstarilla. Mainio paikka siis lienee tuo lähde ja sen ympäristö ollut, jonka vanhuus ulottunee kristinuskon aikaa kauemmaksi. Tarukin viittaa siihen, sillä suottako sanotaan aivan kirkon lähellä olevaa Tarimaata vanhimmaksi kyläksi Janakkalassa? Ja mitä nimi Tarimaa itsestään merkinnee? Nähtävästi on se aikojen kuluessa supistunut muoto nimestä Taaran

---

[1]) Limnell de Tavastia v. 1748, II: 40.

[2]) Laurin päivä on Elokuun 10 p.

maa, mikä nimi osoittaa, että paikka pakanallisaikana oli Taara-nimiselle jumalalle, joka on sama kuin Ukko, omistettu l. pyhitetty. (Tämä seikka ei ole tavaton asia Suomen sukuisilla kansoilla. Liivin maassakin löytyi ensimmäisten lähetyssaarnaajien siihen tullessa 11 sataluvun loppupuolella eräs maa, jonka nykyinen nimi vieläkin on Toreida s. o. Taaran aitaus). Nykyinen Tarinmaa oli epäilemättä sentähden niinikään tämmöinen pakanallisen jumalanpalveluksen paikka. Siitä ymmärrämme kansan tarun sen vanhuudesta. Kerrotuista aikakirjoista opimme myös tietämään, että Janakkalan kirkon luona keskiaikana keräjiä pidettiin. Mutta koska lähteen luona kuuluu muutenkin tapahtuneen kaikenlaisia kokouksia pakanallisine menoineen, emme saata muuta päättää kuin että nämä kokoukset olivat jäännöksiä pakanallisista menoista Taara-jumalalle pyhitetyllä maalla. Muitakin viittauksia meillä on siihen, minkäkaltainen elämä ennen oli Janakkalan lähteen ympärillä, joksi me näimme sitä myös kutsuttavan. Talo, jonka maan piiriin se nykyään kuuluu, kutsutaan Räikkäläksi, jossa ennen isovihaa oli 3 taloa. Mitä tuo nimi merkitsee? Suomen kielen mukaan se merkitsee sitä paikkaa, jossa ennen paljon räikkää l. pauhinaa kuului, josta se nimensä sai epäilemättä jo pakanallisaikana sekin. Edellisestä tiedämme mistä tämä räikkinä muinoin syntyi nykyisen Räikkälän lähteen luona. — Yllä mainittu Limnell kertoo vielä, että tämä lähde oli tunnettu yli koko Hämeen. Jos se oli jumalan maalla ei se olisi ollut aivan ihmettäkään. Olkoonpa sen maine liioitettukin, niin kuitenkin itse Janakkalan nimi sinnepäin viittaa. Sillä mitä se tarkoittaa? Suomen kielen rakennuksen mukaan nimen juuri on jana, joka merkitsee ri-

viä, viivaa j. n. e., josta semmoinen sana kuin e. m. juna on muodostunut. Laatusana janakka taasen merkitsee jotakin tukevaa, josta e. m. muodostuu jamakka. Kuinka jamakka saattaa merkitä tukeva? Tietysti siten, että monta viivaa l. janaa yhdistetään, syntyy tukevuutta. Lönnrot'in sanakirjassa löytyykin tekosana janata, joka juuri merkitsee: panna vierekkään. Eikö johto siis selvä? Jokainen myös tietää, että pääte la Suomen kielessä osoittaa paikallisuutta. Siis sana janakkala ei tarkoita muuta, kuin sitä paikkaa, jossa monta riviä l. janaa yhdistyvät l. janautuvat yhteen. Mitä janoja? Olen jo edellisessä siihen viitannut (s. 8). Jokainen tietää siis, että Kernalan järveen yhdistyvät vesihaarat l. janat neljästä haarasta yhteen vesivanaan, joten Vanajavesi siis oikeastaan alkaa Kernalan järvestä. Mistä muusta siis kuin tästä luonnollisesta ja yksinkertaisesta tosiseikasta olisi Janakkalan nimi syntynyt? — Toiselta puolen tiedämme, että ennen aikaan, jolloin maanteitä ei löytynyt, ihmiset kulkivat pitkin vesiä ja jokia, niinkuin luonnon omien viittomien teiden mukaan, sekä vesitse että maitse. Että tässä kohden tuo vesijohto, joka yhdistää Kernalan ja Haapaniemen järvet, saattoi olla jonakuna pääsuonena, koetin jo edellisessä osoittaa (s. 57—59). Vasta nyt sattuu mieleeni että eräs paikka, nimeltä Valkama, vastapäätä Hakoisten linnaa Tuulensuujoen toisella puolella, saattaa olla viittauksena siihen, että maamatka etelään päin jo tästä alkoi, jotta tämä valkama, jota Unikko ja Hakoisten linnat vahvistivat, oli juuri samasta merkityksestä kulkutiellä Vanajavedestä etelääpäin, kuin Haaksivalkama Tuuloksessa, jota Laurin kallion linna suojelee, sen puoliselle tielle. Kernalan järven pohjoisille rannoille olikin ihmiselämä Suo-

men pakanallisaikana jo varhain perehtynyt, niinkuin me kerrotuista löydöistä saimme tietää. Tarinmaan, Hiitten kartanon ja Kernalan niemekkeelle taisivat ihmiset sentähden helposti tulvata monelta haaralta, jonka vuoksi olot siinä pakanallisaikana olivat vireämmät kuin monissa muissa paikoissa. Limnell'in antama tieto l. kertoma taru, että Janakkalan uhrilähde oli ylt'ympäri tunnettu ja kuuluisa, jonka luona siis usein tultiin kokoon pakanallisen Taara-jumalan palvelusta viettämään, on senvuoksi luonnollisesta syystä l. paikan keskiasemaan katsoen todenmukainenkin asia. Me käsitämme jo, minkätähden Birger jaarli, jos hän todellakin yritti johonkin Kernalan järven rannalle linnaansa asettamaan, ei saattanut ajatellakaan parempaa paikkaa kuin Hakoisten linnan asema, sillä hän tiesi, mitä hän teki, kun tahtoi iskeä hämäläisiltä yhteisliikkeen pääsuonta. Minkätähden kristinuskon pylväs, kirkko, rakennettiin Tuuloksen pakanalliseen pesäpaikkaan, siitä emme enää tarvitse olla epätiedossa. Me arvelemme samaa myös Lepaan ja Rengon kirkoista. Että taas Janakkalan kirkon lähin ympäristö oli muinoisten pakanallisten jumalain oma, näkyy olevan jotensakin selvä asia.

Me rohjenemme kaikesta tästä sanoa, että me rupeamme tuntemaan ne ajatukset, jotka johtivat sekä Birger jaarlia hänen tullessaan Hämeesen, että niitä kirkollisia miehiä, jotka rakennuttivat kirkkomme pakanuuden sydänpaikkoihin.

Mutta mitä muita muistoja on Janakkalan kirkossa? Ensin lisättäköön kuitenkin itse kirkkoon katsoen, että käytäväkin, joka ennen vei luoteiskulmasta pimeälle parvelle, muurattiin v. 1849 kiinni, jolloin katto laitettiin tynnyriholviksi ja laudoista. Ennen tätä kir-

kon puhdistusta sanotaan saarnatuoli olleen vanhaa tekoa puisilla kuvanveistoteoksilla, ja vuosiluvulla 1668 varustettu. Kuorissa oli parvi ja sekä pohjois- että eteläpuolella kirkkoa löytyi yhtäläisiä rakennuksia, toinen oli sakaristo, joka nykyään sijailee kirkon itäpäässä, toinen etuhuone, eli, niinkuin niitä keskiaikana kutsuttiin, aschuone, josta eräässä kalukirjassa arvellaan, että sitä

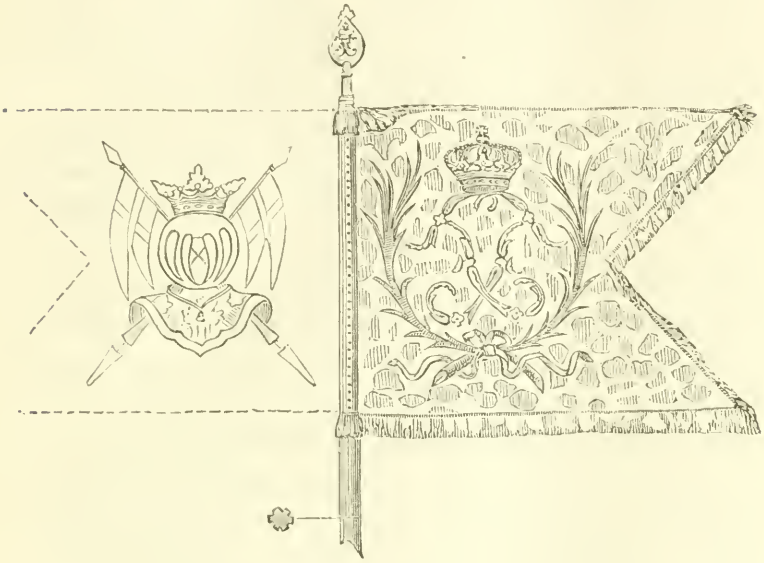

108. Sotalippu Janakkalan kirkosta.

mahdollisesti, rakennustavasta päättäen, käytettiin pyhäin kappeliksi. Janakkalankin kirkkoon oli paavinuskon into tuottanut suuren joukon pyhäin kuvia, joista jo muutamia vuosia sitten 7 lähetettiin Helsinkiin (museon luettelossa N:o 1545—1551), ja neljä löytyvät vielä Janakkalan kirkon tapulisssa. Toissa kesänä löysin eräästä nurkasta yhden messukan, jota ei ollut kalujen

luettelossa, koska se on vanha ja liian koristettu nykyajan papille käytettäväksi. Sen vein Helsinkiin, sillä se on paavinuskon ja keskiajan muistoja Janakkalasta ja sentähden taidehistoriallisesti arvokas. Helsingin museoon lähetettiin mainittujen pyhäin kuvien kanssa myös 1 ratsuväen lippu (kuv. 108), joka on aivan samanlainen kuin Hauholta tullut, josta kerroimme s. 113. Sakaristossa riippuu 4 aatelisvaakunaa muistoksi, että niiden omistajat ovat kirkossa haudatut; 1:nen erään Ugglan. Sen alla olevasta kirjoituksesta ei taideta muuta eroittaa kuin „Kongl. Maijtz Tro tjenare — — estane af Fin. — — Väll. Gust. — Etin — — A. 1677". 2:sen, jolla on 2 pyssyä ristissä, alla luetaan: „Kongl. Maijtz Trotjenare och öfverste Luytnat af Nylands och Tavastehus Läns Regemente Cavalleri Välborne Herr H. Arvid Reinhold Brunow ähr födder 1636 den 2 Maij och död på Saufwala den 3 Mars A: 1694". 3:mannessa, Stålarm'in vaakunassa ei ole kirjoitusta, 4:nessä ei niinikään, mutta se kuuluu arvattavasti sille Stjerncreutz'ille, joka omisti yhden talon Kernalassa sekä 2 taloa Ryttylässä, ja oli kuningatar Kristinan aateloittamia; sitä ennen oli hänen nimi Teet. Hän kuoli v. 16$^{2}/_{2}$72, jolloin hänen vaakunansa ripustettiin kirkon seinälle*). Vanhimmassa ja suurimmassa kirkon ruunussa ilmoitetaan, että sen teki v. 1759 Turussa mestari Johana Kristian Reitzi majori Antti Lilliebrun'in toimesta. Alttaritaulun maalasi B. Godenhjelm v. 1851. Kaikki muut kirkon lukuisat kalut ovat vähäpätöisempiä ja uutta tekoa, paitsi kirkon molemmat kellot, joista toinen jo on monta kertaa uudestaan valettu, viimein v. 1838, mutta toinen on parem-

---

*) W. G. Lagus. Finska adelns etc., muist. 925.

min kestänyt ja siinä luetaan: „Soli Deo Gloria Anno 1687 — Arvid Reinhold Brunow, Herre till Savolatz, Öfverste Löjtnant af Nyländska Cavallerie. Gabriel Melartopæus, Pastor Praepositus i Janakkala förs. — Denna klocka är gjuten Gudhi till ähra och Janak. Moderk. till prydnad. År. 1687. — Ps. 147: 7. Sjunger till skiftes Herranom medh tacksäijelse och låfver Wår Gudh med harpa. — Gloria in excelsis Deo. Me fusit Aboae Martin Myck". Itse kirkon tapuli rakennettiin Kustaa III:nen aikana.

Kirkon arkiston vanhoista kirjoista saamme vielä muutamia lisätietoja kirkon kaluista ja omaisuudesta. Vanhimmat tiedot koskevat 16 satalukua. Niiden ohessa mainitaan myös yhtä ja toista kirkollisista oloistakin niinä aikoina. Tahdon tässä ne julkaista [1]).

1660 luvun alussa tehtiin Janakkalan kirkossa paljon parannus- ja koristustöitä, sillä v. 1662 rakennettiin saarnatuolin katto l. taivas. Samana vuonna maalattiin ei ainoastaan ristiin naulittu, luultavasti sama kuva, joka vieläkin nähdään kirkon tapulissa, vaan myös kuori, sekä koko kirkko kalkittiin, joka maksoi 150 taaleria. Samassa tilassa pystytettiin kelloin tapuli, joka tehtiin puusta. V. 1664 lahjoittivat professori Aksel Kempe [2]) „ja hänen rakastettu vaimonsa" kirkolle yhden tiimalasin, arvattavasti saman, joka viimeisiin aikoihin saakka on pysynyt eheänä, yhden laivan, joka riippui holvin alla kirkossa, ja yhden kynttiläruunun, jossa oli 12 kyntti-

---

[1]) Janakkalan kirkon arkisto N:o 28.

[2]) Kso „Chronologiska förteckningar öfver finska universitetets procancellerer m. m." Hfors 1836, s. 25, 131—134. — Tästä kirjasta me saamme tietää, että Kempe v. 1650 tuli yliopiston kirjaston hoitajaksi,

län sijaa, jota vastoin hän sai ilmaiseksi hautapaikan kirkossa vastapäätä saarnatuolia. Jo v. 1643 puhutaan eräästä muuratusta haudasta kirkossa mainitsematta kenen se oli. Tähän aikaan, niinkuin kauan menneelläkin vuosisadalla oli vielä yleinen tapa haudata kuolleita kirkkoon. Keskellä 16 satalukua maksettiin siinä suhteen jokaisesta ruumiista 4 taaleria, arvattavasti vaskirahaa, joka meidän rahoissa tekee 4 markan paikoille. Myös haudattiin asehuoneeseen. — 1680 lahjoitti majoitusupsieri Karl Ugglan puoliso Ebba Svanström kirkolle virsikirjoja ja katekismoja. V. 1674 sama rouva, kotoisin Hakoisista, oli lahjoittanut yhden kultalangalla ja silkillä kirjatun kalkkivaatteen. Samalta vuodelta ovat erään Jaakko Aanh. Stierncreutz'in lahjoittamat 2 kynttiläjalkaa ja 1 alttarivaate. — 1688 antoi luutnatti Juhana v. Franck'in rouva Katarina Kruse Leppäkoskelta punaisen messukan, (josta varkaat pari vuotta sitten leikkasivat hopeakoristukset) ja yhden paidan. Samaan ai-

---

v. 1853 apulaiseksi filosofian tiedekunnassa kuningatar Kristinan suosiokirjeen nojassa konsistorion päätöstä vastaan, jonka mukaan jo toinen oli virkaan määrätty; ja v. 1658 professoriksi valtiotieteessä ja historiassa. Hän näkyy olleen etevä kirjailia, vaikka huono talouden hoitaja, mutta hänen teoksensa valtiotieteessä tuottivat hänelle piispa Gezelius'en muhteet, koska hallitusmuoto Gezelius'en mielipiteen mukaan oli valtakunnan salaisuus, josta ei sopinut kansalle tietoa antaa. — Kempe oli kahdesti nainut. Edellinen vaimo, Nerpen pitäjän, josta oli itsekin kotoisin, provastin tytär, kuoli jo v. 1656. Jälkimmäinen oli nimeltään Katarina Jaakontytär, erään inspehtori Bock'in leski. — Tekstissä kerrotut tiedot koskevat siis tätä Kempen jälkimmäistä vaimoa. Mistä hän oli kotoisin, ei mainita. Yhtä vähän tietää mainittu kirja Kempen Janakkalassa olosta. Minkätähden Kempe oleskeli siellä? Oliko jälkimmäinen vaimonsa sieltä kotoisin, vai oliko Janakkala jo tähän aikaan jonkun professorin viran aneksina?

kaan antoi luutnantti Adam Brunov 1 punaisen alttarivaatteen ja 1 suomenkielisen raamatun, luutnantti Anders Lilliebrun 1 mustan paarivaatteen ja Eerik Eerikinpoika Tarimaalta yhden rautakangen. — Kirkolla oli tällä ajalla muitakin kustannuksia. V. 1660 e. m. lahjoitettiin piispalle [1]) ja hänen seuralle tuliais- ja uudenvuoden lahjaksi 16 taalaria.

Vaikk'ei muuta oikeastaan kuulu tähän kertomukseen, kuin muinaisjäännösten kertominen, niin sallittakoon tähän kuitenkin lyhyesti lisätä muutamia tietoja isovihan ajoista Janakkalassa [2]). — Niinkuin tiedetään, raivosi yleinen rutto Suomessa 1710. Janakkalassakin oli sen hävitys monissa paikoin hirveä. Niin mainitaan, että Turengin Mäkelässä tänä yhtenä vuonna kuoli 10 henkeä, Kinnailassa samasta kylästä 6 h. ja Sipilässä 7 h. Yhteensä kuitenkaan ei kuollut muuta kuin 50 h., joka teki kaksi kertaa enemmän kuin tavallisesti. Prof. Y. Koskisen Suomen historiassa (s. 297) sanotaan Janakkalan v. 1710 tulleen melkeen autioksi. Ett'ei se sentään tapahtunutkaan sinä vuonna, tiedämme tästä varmaan. Toisin oli laita, v. 1696—1697, jolloin Suomessa raivosi vielä hirveämpi nälkä- ja ruttovuosi. Silloin kuoli Janakkalassa Mikkelistä Mikkeliin yli 700 henkeä. Kuinka paljon väkeä siellä siihen aikaan oli, emme asiakirjoista saa tarkkaan tietää. Todenmukaisemmin se oli noin puoli koko väestöstä. Semmoinen hirmukuolema luonnollisesti vaikutti niin suurta häiriötä ja sortoa kaikissa oloissa, että silloin epäilemättä saattoi sanoa Janakkalan tulleen melkeen autioksi. — Palatkaamme isovihaan.

---

[1]) Terserus oli piispana Turun hiippakunnassa vv. 1658—64.

[2]) Janakkalan kirkon arkisto N:o 8 ynnä useampia luetteloja.

Kun venäläiset elokuussa v. 1713 marssivat Helsingistä Turkuun, rupesi pakolaisia tulemaan Janakkalaankin. Kuinka suuri pelko ja häiriö oli, emme taida ajatellakaan. Tänä syksynä venäläiset kulkivat Janakkalankin läpitse matkallaan Pälkäneelle, jossa suomalaiset kestivät tuon tunnetun onnettoman tappelun Lokakuun 6 p. Mutta vasta seuraavana keväänä v. 1714 Janakkalan silloinen kirkkoherra J. Florin, seuraten toisten virkamiesten ja muitten esimerkkiä, lähti perheineen pakoon Ruotsiin. Siten jäi Janakkala 8:ksi vuodeksi varsinaisetta kirkkoherratta. Kappalainen G. Pontonus jäi kuitenkin paikalleen. Hän asui Tarimaalla. Estikö häntä varojen puute vai joku muu syy seuraamasta virkaveljeänsä hänen matkalleen, ei ilmoiteta. Väliaikainen kirkkoherra tuli kumminkin Vanajasta. Hänen nimensä oli Packalenius. Että seurakunnan hoito yhtähyvin jäi suureen kurjuuteen, todistaa selvästi jo se seikka, ett'ei kuudelta seuraavalta vuodelta ole kirkon kirjojakaan. Muutamia luetteloja kirkollisista seikoista löytyy sentään, vaikka nekin vaillinaisia, mutta semmoisinakin valaisevia. Sekä ennen isovihaa että sen jälkeen vihittiin vuosittain noin 10 pariskuntaa, mutta vuosina 1715, 16 ja 17 ainoastaan 1. Ennen 1697 syntyi vuosittain 50:kin lasta. Näinä mainittuina vuosina ei lueta kuin 10 syntynyttä. Kuolleista ei ole luetteloakaan. Arvattavasti nytkin usein tapahtui, niinkuin v. 1697, että moni kuoli maantiellä, josta muut korjasivat kirkkomaahan tietämättä kuka ja mistä vainaja oli. Että siveelliset perustukset ja siteet tällä ajalla katkesivat, emme taida ihmetellä, vaan surkuteltavaa on, kun moni täys'ikäisenä pakolla kastettiin kreikkalaiseen uskoon. Rauhan tultua otettiin he tietysti takaisin omaan kirkkoon muis-

tutuksella, kuinka suuri synti väärä usko on. Mainitaan semmoistakin miestä, jolla oli 2 vaimoa. Piispan keräjissä vuosina 1719 ja 1723 valittaa kappalainen Pontan, että useammat ovat tottuneet jättämään papinpalkan maksamatta. „On kuitenkin epäiltävää, auttaako muistutus näin viheliäisessä tilassa“, lisätään pöytäkirjassa. Muuten venäläisten väkivaltaa ja ryöstöä ei liioin moitita, sillä sanotaan heidän harjoittaneen vaan muutamia murhatöitä. Ei kirkon omaisuudestakaan v. 1719 keräjissä kaivata muuta kuin yksi hopeinen kalkki, josta kuitenkin lukkaria ja suntiota syytetään. — Kerrottakoon tässä vihdoin pappilan tilasta rauhan tehtyä. Pappilan asuinhuoneet, joita oli 2 tupaa ja 3 kamaria, olivat kyllä jälellä, mutta tietysti rappiotilassa ja autiona asukasten pa'on jälkeen. Permannot olivat mädänneet, akkunat osittain särkyneet, liesissä ei ollut peltiä, lukot ja avaimet pois viedyt. Jyväaitta ja talli olivat vielä kunnossa. Erittäin oli riihi, niinkuin kaikki muutkin ulkohuoneet, rappiolla. Metsä oli niin poroksi poltettu, ett'ei ollut polttopuitakaan, sitä vähemmin seipäitä ja riukuja aitoihin, joista oli ainoastaan muutama syli jälellä. Pelto oli ketona ja metsän vallassa. Pitäjä määrättiin senvuoksi raivaamaan ja kyntämään pappilan pellot. Heinäladoista olivat venäläiset polttaneet kolme. Niityn, joka oli Sipilän kohdalla, olivat kovin pahasti sotkeneet. Ehkä venäläiset siinä majailivat — isännän poissa ollessa *). — Kaikesta tästä näemme että Janakkalan tila

*) Muista pappilan niityistä mainittakoon (kirkon arkistosta saatujen tietojen mukaan), että eräs Knuutti Kirjoittaja Leppäkoskella katolisajan lopulla lahjoitti Janakkalan kirkolle paljon tiloja, jotka kuitenkin hänen lähin perillisensä saisi lunastaa takaisin; joka tapahtuikin, paitsi että niityt jäivät lunastamatta, niin todistaa pöytäkirja, jossa E.

todellakin oli hyvin surkea. Mutta kuitenkaan se tietysti ei ollut niin huonolla kannalla, kuin pappila, koska sieltä haltia oli lähtenyt pakoon. Missä asukkaat pysyivät paikoillaan, vaikka se monesti tapahtui hengen kaupalla, tilat eivät joutuneet niin rappiolle. Näihin kerrottuihin tosiseikkoihin katsoen, emme taida olla kysymättä: oliko kirkkoherra Florin'illa pakko lähteä pakoon, jättää seurakuntansa omiin valtoihinsa ja unhoittaa velvollisuutensa? Aika oli kova! Piispa etupäässä lähti maasta pakoon! Selvästi se oli kuitenkin hänen syynsä, että pappila jäi niin autioksi, mutta kappalaisen Pontan'in ansioksi meidän epäilemättä on lukeminen, ett'ei kirkko ja moni muu paikka jäänyt yhtä surkealle kannalle. Rauhan tehtyä Florin ei enää tullutkaan takaisin entiseen seurakuntaansa, vaan Kangasalaan. Minkätähden, sitä emme tiedä.

Yhteydessä edellisten tietojen kanssa, tahdon vielä lisätä muutamia muitakin, vaikka eivät tämän kirjan tarkoitukseen kuulu, osoittaakseni mitä kaikkia saataisiin tietää kirkon arkistojemme vanhoista ja muka mitättömistä kirjoista. — Olkoon tässä sentähden lyhyesti kerrottu mitä v. 1730 piispankeräjien pöytäkirja sisältää:

Fleming'in tammik. 2 p. v. 1525 antamaan tuomiokirjaan viitataan. Antaa kirkolle siihen aikaan oli samaa kuin antaa papille niiden messujen palkinnoksi, jotka he yksityisen sielun autuudesta pitivät yksinänsä kirkossa. Toisista niityistä taidamme mainita, että on muitakin keskiajalla saatuja, sillä sanotaan, että yksi ja toinen antoi palasen silloin kuin pappila perustettiin, kosk'ei se muutoin olisi tullut toimeen. Tämä paikka kirkon ympäristöllä oli siis jo silloin (arvattavasti Knuutti Kirjoittajan aikoina) niin tiheästi asuttu ja viljelty, ett'ei pappila mielellään siihen olisi mahtunut, mutta mitä neuvoa? sen täytyi. Tämmöinen näkyy pappilan aivan keskiajan mukainen alku olleen.

Asetettiin kirjanoppineita kussakin kyläkunnassa pitämään yhteinen rukous; sai kappalainen Yrjö Pontan nuhdetta juoppoudesta. Asp'ia, Hausjärven kappalaista moitittiin, 1) että hän oli viimiä säästäessään työntänyt muutaman talonpojan, Jaakko Sigfridin pojan Hikiältä, ja hänen vaimonsa p. ehtoolliselta; 2) ett'ei tapansa katekismuskyselmyksissä osoittanut ominaista edistystä; 3) että oli konsistoriolle lähettänyt valheellisen kertomuksen lukkarinvaalista, jonka nojassa konsistorio oli lukkariksi määrännyt erään Litselius'en, vaikka Kustaa Heikinpoika äänet sai, joka määräys nyt oikaistiin. Hiivolassa, joka tähän aikaan kuului Hausjärvelle, ja Sauvalassa oli tapana ollut pitää jumalanpalvelusta ja rukousta, joka hyväksyttiin. Päätettiin seuraavilla valtiopäivillä kuninkaalta anoa yhtä kolehtia yli koko maan kerättäväksi kirkon katon, sisustan ja vallin kuntoon panemista varten. Muuten saivat vielä tänä vuonna kappelilaiset ottaa osaa kirkon vallin rakentamiseen, jonka emäseurakuntalaiset tästä lähin lupasivat yksin kunnossa pitää, mutta kirkon suhteen pääsivät puolella heidän osakseen määrätyistä kustannuksista. Kirkon sisässä olevat haudat määrättiin ruumiin hajun vähentämiseksi olemaan 3 kyynärän syvyydessä; sen ohessa huomautettiin, että penkkien nostaminen ja siirtäminen oli tehtävä niitä vahingoittamatta. Oli kysymys kappalaispuustellin Torhoilassa vaihettamisesta Tarimaan Oravalan kanssa, joka asia jo oli ollut keskusteltavana konsistoriossakin ja kamarikollegiossa Tukholmassa. Vahvistettiin suostumus luutnantti Adam Reinholdt Brunov'in (Sauvalasta) ja väurikki Kaarle Berndt Ugglan (Hakoisista) välillä ensimmäisen kirkonpenkin yhteisestä omistamisesta. — He näkyvät siitä riidelleen. — Sen si-

jaan sai luutnantti A. Lilliebrun (Monikkalasta) luvan rakentaa 2 penkkiä kuoripalkin sisäpuolelle, toinen vaimoväen puolelle, jossa rahakirstu ennen sijaili, toinen miesten, jossa kappalaisen tuoli oli, jonkatähden hän tästä lähin sai istua kirkkoherran vieressä n. k. piispan penkillä. — Poikamulikoita manataan tulemaan kuoriin rippisaarnan aikana. — Kiellettiin kuninkaallisen asetuksen johdosta myymästä olutta ja viinaa kirkon luona. Kappelilaiset määrättiin ilmoittamaan kirkkoherralle, milloinka tahtoivat ruumista haudata, ei ainoastaan naimiseen menoaan. Yhtä talonpoikaa Ridasjärveltä toruttiin syystä, että oli hiuksista vetänyt vaimonsa kirkon eteluoneesta ulos pihalle. Vihdoin annettiin lupaa luutnantti A. Brunov'ille teettää kirkossa mihin itse tahtoi yhden penkin, josta maksoi kirkolle 10 taaleria. — Edellinen suostumus Ugglan kanssa ei näy siis tyydyttäneen hänen ylpeyttänsä. — Pöytäkirjan allekirjoittajat ovat Turun silloinen piispa L. Tammelin ja Antti Bergius, jumalaustieteen professori. — Jo näistä esimerkeistä nähdään, mitä valaisevia tietoja kirkkojemme arkistoista saattaisi saada. Sentähden ne kaikki koko maassamme ansaitsisivat tulla julkaistuiksi. Minusta se olisi tapahtuva kuntien kustannuksella, sillä kirkon arkistotkin sisältävät monta asiakirjaa, jotka vieläkin ovat kunnissa voimassa, eivätkä kuntalaiset niistä tiedä paljon mitään. Kuitenkin täänkaltaiset oman seurakunnan ajantiedot pitäisivät olla jokaisen miehen kädessä. Jotakin tämän tapaista on jo sekä monen pitäjän kertomuksen että muutaman kunnan pöytäkirjain julkaisemisella tapahtunut, mutta se tarvitsee tapahtua paljon laveammassa määrässä. Nämä seurakunnan ajantiedot annettaisiin sitten e. m. vuositutkinnoissa ilmaiseksi kunkin koulu-

lapsen käteen. Tämä keino, herättämällä halua historiallisiin muinaistietoihin, hyödyttäisi aavistamattomassa määrässä myös muinaistutkintoa ja tiedettä.

Kuv. 109 osoittaa yhtä kalliokirjoitusta, joka parikymmentä vuotta sitten huomattiin sammalen alta erään suuren ja lavean vuoren kukkulalla. Polku kulkee sen paikan ohitse Kanerviston torpasta Löytymäen kartanolle. Se näyttää olevan jollakulla terävällä aseella hakattu tahi piirretty. Luonnon tekemäksi sitä tuskin taidetaan päättää. Onko sillä mitään merkitystä, lienee kuitenkin epäiltävä.

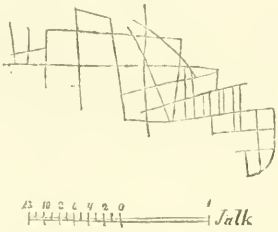

109. Kalliopiirros Kanerviston vuorella Mallinkaisten kulmassa.

Kerrottakoon tässä vielä eräs taru Koverosta. Siinä oli muinoin linna, kuten Ryömässäkin Tuuloksessa, suurine rautaisine porttineen, joita suljettaissa jyskyvä rämy kajahteli aina Hämeenlinnaan saakka. Linnassa sanotaan asuneen hyvin huonoa väkeä, joka kätki varkaita ja muita pahantekijöitä. Pyydettiinpä kerran pappia tänne sairasta ripittämään, mutta pantiinkin sänkyyn koira, joka papin tultua hyppäsi hänen kasvoilleen, jotta ripitysastiat sekä kaikki, mitä niissä oli, putosivat maahan. Siitä rupesi pappi manaamaan, että vihdoin huone kapineineen ja kaluineen lensi ilmaan, paitsi palkki, jolla pappi seisoi. Kalut hajailivat mikä minnekin; lusikka lensi Viralan järven taakse, mutta hirret putosivat maalle vasta Hausjärvellä Ryttylän tienoilla, josta Hirsimäen nimi vielä todistaa. Silakat, makkarat, kinku

y. m. menivät samaa tietä ja niistä saivat Silakka-, Makkara- ja Kiulumäet nimensä.

Lopuksi mainittakoon ne monet kiukaan pesät, salpietariuunit, tervahaudat, peruna- ja nauriskuopat, joita erittäin viimeisiä tavataan sadottain ei ainoastaan useimman kylän likeisillä rinteillä, vaan kaukaisissa takamaissakin. Niiden käytäntö on nykyiselle sukupolvelle jo monessa paikassa käynyt epäselväksi. Kiukaita ja vanhoja salpietariuunia näin etenkin Mallinkaisten kulmassa Janakkalassa. Tavattoman suuria tervahautoja, niinkuin monen sylen levyisiä pattereita, taas näin Kaloisten tienoilla Rengossa ja lähellä Sykärin taloa Hausjärvellä.

Hausjärvi.

Jo siitäkin, että Hausjärven alalta ei ole huomattu ainoatakaan, pakanuuden aikaisesta ihmisolosta todistavaa, muinaisjäännöstä tai löytöä, taidamme päättää, että Hausjärvi vasta myöhemmin kuin muut seurakunnat Hauhon kihlakunnassa sai asutuksensa ja viljelyksensä. Ett'ei Hausjärvi, niinkuin monet muut järvisemmät seudut tässä kihlakunnassa, ole ikivanhoja viljelysaloja, vaan vasta Suomen kansan asuttama ja viljelemä, taidamme sentähden pitää jotensakin varmana. Sen asema Salpausselänteen leveillä ja korpimaista ja soista rikkailla liepeillä tekee asian luonnolliseksikin. Mistäpäin asutus täällä on alkanut, ei sekään käyne mahdottomaksi päättää, vaikk'eivät idässä ja etelässä olevat seurakunnat vielä ole muinaistieteellisesti tutkitut. Tosin en tässä enempää kuin muutamassa harvassa paikassa muuallakaan, kuullut niitä asumustarinoita, joita ehkä kuitenkin löytyisi ja jotka usein antavat, missä niitä on saatu,

hyviä viittauksia näitten hämärien asiain selvittämiseen. Muutamia seikkoja löytyy kuitenkin, jotka mainittakoon. Janakkalan ja Mäskälän hallituspitäjät ulottuivat nykyisten Nurmi- ja Mäntsälän rajoille saakka jo uskonpuhdistuksen eli Kustaa Vaasan aikoina, jolloin nimi Hausjärvi vielä supistui ainoastaan yhteen kylään. Sentähden Mäskälä jo silloin koski muinoisen Tennilän (nyk. Kärkölän) ja Lammin aloihin. Tennilä löytyi siis Hollolan ja Hausjärven välillä ja ulottui Teuran joen suuhun asti, joka laskee Mommelan Hietoisten järveen, josta Puujoki saa alkunsa. Tämän Puujoen varsilla löytyi jo keskiajan lopulla suuria kyliä, niinkuin Oisten, Puujaisten ja Turkhaudan kylät. Mutta tästä alkaen pohjoiseen päin Mäskälän ja Tennilän rintamaitten välillä leviää suuri ala, jota nykyinen Mallinkaisten kulma osaksi sisältää, jossa kulmassa Janakkalan suurimmat takamaat ovat. Tällä alalla tavataan myös yksinäinen Saloisten kylä, jolla oli keskiajalla paljon riitoja Kurkijärven, Viialan ja muidenkin Lammin kyläin kanssa maista ja vesistä, kunnes Perinkijoki rajaksi määrättiin *). Se on jo itsestään arveluttava seikka, että Janakkalan ja Mäskälän hallituspitäjäin alat ja takamaat löytyvät kaakkoon päin. Eikä se seikka ole huomaamatta jätettävä, että Hausjärvellä tietääkseni vanhojen kyläin, e. m. Ryttylän, Karan ja Ridasjärven takamaat ja nudistalot myös ovat enemmän etelään, eikä pohjoiseen päin. Ja eivätkö Oisten kylän ja Torholan maat enemmän leviä Kärkölän ja Mäntsälän puolelle, se on kaikille muille suunnille, paitsi länteen päin? Tosin tapaamme täällä Lopen jär-

*) Tuomiokirjan mukaan vuodelta 1384 tammikuun 27 p., Vaarasen käsikirjoituskokoelmassa vanhemmassa valtionarkistossa.

ven ja Vantaan joen latvojen välillä ja Hirvijärven ympärillä avaran maan, johon asutus näkyy levinneen kaikilta haaroilta. Tämän seudun pohjoisosassa, jossa Vähikkälästä Hyvinkäälle vievä tie kulkee, löytyivät kumminkin jo keskiajan lopulla Kormun, Hiivolan ja Herajoen kylät, joiden takamaat kuitenkin lienevät myös parhaaksi osaksi etelässä. Eikö Hyvinkään kylän leviäminen Nurmijärvellä ole myös alkanut pohjoisesta, eikä vastapäätä? Samatenko naapuri Ritasjärven kylä? Myös Hausjärven, Hikien, Erkkylän, Vantaan, Arolammen, Kurun, niinkuin jo mainitut Karan ja Ryttylän kylät, omistanevat suurimpia niitty- ja metsämaitaan monelle suunnalle, mutta vähimmät pohjoiseen päin. Nämä seikat painavat paljon, kun ajattelemme että taka-, metsä- ja muut maat, jotka pitäjät ja kylät ennen muinoin yhteisesti omistavat, osoittavat mistäpäin asutus ja viljelys on ensin siihen tullut ja levinnyt, sillä asumus eli talot, niinkuin koko kyläkin, joka ennen aina oli yhdessä pinkassa, tehtiin tietysti tiluksien rintapuolelle ja avarat maat jäivät takana olemaan. Ja eivätkö nämät seikat todista, että maan omistaminen ja asutus Hausjärvellä etenkin Puujoen läheisimmillä seuduilla on saanut alkunsa pohjoisesta tahi luotehesta päin? Myös tiedämme, kuinka historialliset siteet, eli Hämeenlinnan rakentaminen ja kristin uskon istuttaminen Hämeesen, ovat sitoneet Hausjärven keskuusliikkeen etupäässä Vanajaveden ja Kernalan järven rantatienoihin. Mutta jo Puujoki itsestään johtaa ajatuksiamme sinne päin. Pitkin sitä kuljettiin ennen vahvasti (niin kerrottiin), veneillä Hämeenlinnan tienoille, ja se näkyi muutenkin olleen yhteisliikkeelle ennen suuremmasta arvosta, kuin nykyään, sillä paitsi sitä pidettiin sen varrella markkinoita (Tur-

kaalla = Turkhaudalla) ja sen rannoilla asui Janakkalan kappalainenkin Torholassa, ennenkuin Hausjärvi tuli eri kappeliksi. Tästä pääsee veneellä Janakkalan kirkkorannalle asti. Ja koska Hausjärven kylät jo ensikerran kun ne kokonaisuudessaan ilmestyvät Hämeen vanhimmissa maakirjoissa, eli liki puoli neljättä sataa vuotta sitten, olivat jaettuina Mäskälän, Janakkalan ja Lopen hallituspitäjien välillä, niin nämätkin seikat, joilla saattaa olla muinaistarullistakin alkua, osoittavat myös yhteyteen Vanajaveden pääseutujen kanssa. Alkuperäiseen yhteyteen Rengon puolisten ihmisten kanssa osoittanee niinikään kielimurre, joka Vanajan ja Kernalan ympäristöllä on n. k. Rengon murre, niinkuin taas Hauholla ja Tuuloksella n. k. Lammin kieli. Siis emme löydä yhtäkään ainoata seikkaa, joka osoittaisi vanhempaa ja suurempaa keskuutta Tennilän tahi Hollolan ja Hausjärven tienoiden välillä, vaikka se olisi mukavaa ajatella. Varmaan päättää mistä päin asutus alkuperäisesti on ruvennut, Tennilästä tahi Hollolasta, vai Mäskälästäkö olisi kuitenkin ehkä liian pikaista. Sen vaan taidamme sanoa että luonnon ja historian yleiset todistukset viittaavat ainoastaan Vanajaveden ja Kernalan järven paikkoihin, niinkuin vanhemmille asutusseuduille. Kun me sen ohessa muistamme, mitä jo usein on sanottu, että Hausjärveltä ei ole löydetty ensinkään pakanallisia muinaisjäännöksiä, niin taitanemme päättää, että Hausjärven varsinainen asutus ja viljelys alkoi keskiajan alussa tahi pikkuista sitä ennen Puujoen varsilta etelään päin.

Kokonaan uuteen aikaan kuuluu Hausjärven pitäjä. Kappelina se ilmestyi v. 1611, ja v. 1661 rakennettiin siihen saakka jumalan-palvelukseen käytetty kirkkotupa kirkoksi. Nykyinen kirkko valmistui v. 1788. Se sijai-

lee siinä paikassa, jossa Hämeenlinnasta tuleva tie jakautuu kahtialle, joista toinen haara vie Helsinkiin, toinen Porvoosen. Etevin liikepaikka maitse tämä siis oli jo ennen, jonkatähden kirkko siihen rakennettiin. — Ett'ei Hausjärven kirkossa löydy keskiaikaisia kaluja ensinkään on aivan luonnollista. Uudemmasta omaisuudesta mainittakoon 2 vanhempaa alttaritaulua, joista toinen, kuvaava Kristuksen taivaasen astumista, on erään H. R. Grönlundin tekemä v. 1837. Toinen, ristiin naulittua kuvaava, on arvattavasti vielä vanhempi.

Hausjärvi sanotaan saaneen nimensä eräästä sotamiehestä, nimeltä Haus, joka vanhoilla päivillään asettui asumaan muutaman pienen järven rannalle, rakentaen siihen itselleen mökin. Se olisi ollut Hausjärven kirkonkylän alku *). Pitäjä tästä kylästä luonnollisesti sai nimensä, kun kerran kirkko siihen tehtiin. — Niiltä ajoilta, jolloin Hausjärvi ei vielä ollut eri seurakuntana, muistetaan ja tiedetään kertoa hyvin yleisesti eräs taru, jonka ei kuitenkaan voida väittää ainoastaan Hausjärvelle eikä Janakkalalle kuuluvan, koska sama juttu tunnetaan muuallakin, jopa Satakunnassakin ja moni muukin seurakunta tahtoo sen itselleen omistaa. Tarkoitan tarua „rakuunan kirkkomatkasta jouluaamuna". W. F. Palander'in kertomana, vähäisillä omilla kuulemillani lisättynä kuulun se näin: „Oli jouluaamu. Janakkalaan lähti paljon Hausjärveläisiä kirkkoon. Lähtipä Ridasjärven Kylä-Katilastakin muuan rakuuna selkähevoisella menemään sinne. Kulkiessaan näki hän sinisen valkean suihkuvan Haukan kallion kolosta Leppäkosken maalla, josta ajoi

*) Toisessa paikassa mainitun W. F. Palander'in Hausjärveltä kuuleman tarun mukaan.

ylös katsomaan ja näki, kuinka eräs jättiläisen akka kylpi lastaan männyn oksilla. Pöytänsä oli hopeisia astioita täymä. Siitä rakuuna huomasi, että siellä asui piruja, jotka jo pitivät juhlaa, juoden viiniä hopeisesta pikarista ja muuten nauttien elämän iloja, miten paraiten taisivat. Rohkeamielinen rakuuna pyysi myös juodakseen sarvipäiltä, sillä kylmä oli sää. Hän saikin heti pyyntönsä mukaan, mutta koska hänelle tarjottiin nestettä lehmän sorkassa, niin hän sen ylenkatseella hylkäsi. Nytpä annettiinkin hänelle hopeisesta pikarista. Tämäpä juuri miellytti rakuunaa. Hän otti viinillä täytetyn pikarin, mutta tietäen että tuo viini olikin puserrettua pirujen viinitarhasta, heitti hän taaksepäin juoman pois. Roiskuipa muutamia tippoja hevoisen lautasille. Neste meni luuhun saakka ja porotti heti karvan pois. Nyt lähti rakuuna mustalla hevoisellaan ajamaan täyttä laukkaa vieden muassaan pikarin. Mutta akka rupesi huutamaan ja silloin tuli väkeä vuoresta, pientä ja suurta. Akka lähti pirujen kanssa ajamaan takaa, mutta muuan mies huusi: „muija, älä jätä kakkaraas“ (l. lapikasta). Akka jäi sitten kotiin; muut pitkittivät takaa ajamaan ja siinä vasta mentiin. Rakuunan hevoinen oli jo läkähtymäisillään ja kovasti puhaltelivat pirutkin ankarassa koston himossaan. Kernalan pellolla olisivat saaneetkin kiinni, mutta mies kuuli ilmasta huudon: „aja ristiin viilletylle!“ Sinne ei ollut piruilla voimaa tulla, sillä ristiin kynnetty pelto on siunattu. Pellolla siis sai rakuuna hieman antaa hevoisensa huo'ata, vaan sitä pirut hyvin kieroilla silmillä katsoa mulauttelivat. Tästä ajosta kansa ennusti pellon tulleen voimalliseksi *). Vii-

*) Tämä pelto on edellä kerrotun Kernalan pellon keskeltä löydetyn suomalais-pakanallisaikaisen haudan ympärillä.

mein rakuuna taas läksi menemään ja pirut perässä. Aika vauhtia menivät aina Janakkalan kirkon oven eteen, jonne papit tulivat manaamaan piruja pois. Rakuuna pääsikin rauhaan, ja pirut läksivät tiehensä. Kiitollisuuden osoitteeksi lahjoitti rakuuna tuon hopeapikarin Janakkalan kirkkoon, jossa se vieläkin sanotaan olevan". Olen kuullut lopun näinkin kerrottavan: „Mutta mies ennätti kirkkoon ja ajoi hevoisineen alttarin eteen, jossa hän antoi papille pikarin". — Tämän rakuunan jälkeisiä kutsutaan vielä tänäkin päivänä, muistoksi tuon kertomuksen johdosta, „mars'kalkki" nimellä.

Loppi.

Hausjärven, Janakkalan ja Lopen eteläiset rajat ovat samalla Hauhon kihlakuntaan kuuluvan etelä-Hämeen rajoina. Loppi ei ole siis erittäin mikään etelä-Hämeen loppuseutu enemmän kuin muutkaan Uudenmaan alueesen koskevat paikkakunnat. Mitä sitten Loppi = loppu tarkoittaa? — Loppi merkitsee, näet, myös soppea, nurkkaa, kulmaa. Mikä nurkka l. kulma tässä olisi? Katsokaamme karttaan! Siitä kumminkin näkyy, kuinka pitkän ja suuren kaaren Salpausselkä tekee Lopen järven ympäri, kulkien suoraan etelään Lopen ja Hirvijärvien välillä, kunnes se Vaskjärven pohjoispuolella taas kääntyy pohjoiseen Topenolle päin j. n. e. Myös havaitsee kulkia pian, että Joenta'an tienoilta lähtee Salpausselästä suurempia maan ja vuoren harjanteita ja kukkuloita, joten koko seutu Lopen kirkonkylän pohjoispuolellakin näyttää erittäin mäkiseltä. Tästä kaikesta seuraa, että Lopen järven lähin ympäristö jää vuorien ja harjanteitten muodostamaan luonnon sop-

peen eli loppeen. Siis on käsittääkseni tuo järvi juuri lopen järvi, eikä mitään muuta. — Me nähnemme sentähden, kuinka esi-isämme, ollen luonnon lapsia sivistyksen ensimmäisellä kannalla, tässäkin, niinkuin melkeen kaikissa paikoissa, joiden nimistä olemme harkkineet selityksiä, ottivat lähimmän havantonsa piiristä nimien syntysanat. — Mutta mistä kansa tähän kulmaan ensin saapui? Fil. maisteri Y. Koskinen, joka on tutkinut Lopen historiallisia seikkoja Lopen vanhimmissa maankirjoissa vuodelta 1539 alkaen on tutkimuksillaan tullut siihen päätökseen, että asutus Lopelle on siirtynyt pohjoisesta etelään päin. Tämä seikka antaa tuetta siihen havantoon, jonka sekä muinaistieteellisillä että historiallisilla perustuksilla olen useissa paikoissa lausunut koko Hauhon kihlakunnan Suomen kansan aikaisesta asuttamisesta. Sillä jos Hausjärvelle ja Rengolle kansan vaellus tunki Kernalan ja Haapaniemen järvien tienoilta, niin siitä seikasta olisi sopinut odottaakin myös Lopen sieltä päin saaneen asukkaansa. Saman joen varrella, jossa edellä näimme muutamia Rengon suuria ja vanhoja kyliä, nimittäin Kaloisten ja Ahoisten olevan sijoitettuina, saman Kartjoen rannoilla sijailevat myös Lopen kylät Ourajoki ja Topeno. Ja koska Salon kulma vieläkin on harvemmin asuttu ja nuori, mutta Lopen järven pohjois- ja itärannikot tiheämmin kansoitetut, huomaamme kuinka asutuksen tulva kulki. Tuskinpa Suomen kansa, maahan tultuaan, keksi uusia asuttamiskeinoja, vaan seurasi arvattavasti luonnon ja edellisen viljelyksen viittaamia teitä. Eli toisin sanoin, me ymmärrämme siitä, mitä jo on kerrottu näitten Kernalan, Haapaniemen ja Lopen järvien Suomen kansan edellisistä muinaisseikoista, minkätähden Renko ja Loppi ovat

asutuksen puolesta Hausjärveä vanhemmat. Niin Loppi onkin katolisaikainen seurakunta, mutta kaukaisemman asemansa tähden myös luonnollisesti sen loppupuolelta. Että Rengon kirkko olisi ollut Lopenkin vanhin [1]), on kyllä arveltu ja tosin se sopivalta näyttäisi, mutta varmaa tietoa siitä ei meillä ensinkään ole.

Lopen pitäjä mainitaan ensikerran vasta v. 1529 l. 1530, jolloin Kuningas Kustaa I otti Lopen pitäjän takaisin eräältä Aake Klaun pojalta (Tott), jolla se oli ollut läänityksenä [2]). Arvattavasti jo v. 1533 tuli joku osa Lopelta kuuluisan Eerik Fleming'in haltuun, sillä sinä vuonna tulivat kaikki kuninkaan lampuodit niillä tiloilla, jotka Suomessa olivat „kunink. majest:n perintöä ja omaa", johon silloisessa Lopessa kuului muiden ohessa Kytäjä ja Hiivola, Eerik Fleming'in isännyyden alle [3]). Vasta v. 1558 tavataan Lopen Vihdille kuuluva kappeli, johon kuului ainoastaan Läyliäisten, Sajaniemen, Joenta'an, Lopen, Hunsalan, Tevännön ja Pilpalan kylät. Vuoden 1560 paikoilla ilmestyy Loppi avarampana kirkkopitäjänä, johon luetaan melkeen kaikki ne kylät, jotka jo aikaisemmin kuuluivat Lopen hallituspitäjään, nim. paitsi nykyinen Loppi myös Hyvinkäältä Nurmijärvellä, Hyvikkälästä Janakkalassa ja Ahoisesta Rengossa alkaen kaikki niiden väliset kylät. — Tähän aikaan arvattavasti rakennetttiin myös Lopen vanhin kirkko (kuv. 110), ell'ei sitä tehty jo katolisuuden viimeisinä aikoina. Nykyään on Lopella jo kolmas kirkko. Kahdesta van-

---

[1]) Vrt. Hämäläinen 1858, N:o 15.

[2]) Arvidsson. Handl. V: 260 ja II: 237.

[3]) Arvids. Handl. V: 318, 321.

hemmasta kertoo Lopen pastori Lindström vainaja*): „Lopella on vanha puukirkko, josta vuoden 1808 pai-

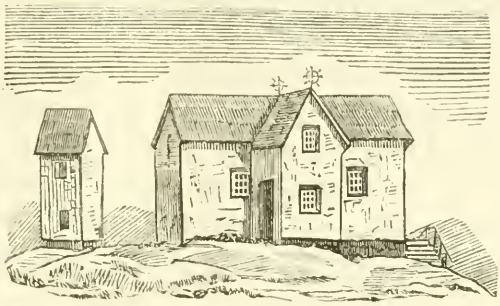

110. Lopen vanha kirkko pohjoispuolelta.

koilla luovuttiin, jolloin uusi kirkko myös puusta sen sijaan rakennettiin. Vanha oli tarjottu myytäväksi huutokaupalla, mutta koska ei kukaan ottanut sitä poisvetääkseen, jätettiin se seisomaan. Uusi kirkko paloi ukkosen tulesta v. 1858, jolloin vanha taas otettiin armoon. Vapaaehtoisia töitä tarjoutui suuressa määrässä tämän vanhan Herran huoneen väliaikaiseksi korjaamiseksi. Silloin se huomattiin rakennetuksi vahvasta hongasta. Todistuksena tämän kirkon korkeasta ijästä (15 sataluvun alusta) mainitaan että katon laudat olivat tavallista leveämmät, eikä olleet sahatut, vaan päreen puusta kiskotut". Tässä vanhassa kirkossa ei löydy enää muuta mainittavaa paitsi 1 vanha alttaritaulu ja saarnatuoli veisto-koristuksineen (kuv. 111).

111. Osa puupiirrosta Lopen vanhan kirkon saarnatuolista.

*) Hämäläisessä main. paikassa.

Nykyinen, kolmas ja uusi kirkko saatiin vasta v. 1872 valmiiksi, jolloin se vihittiin. Että Lopen seurakunnassa jo katolisaikana pidettiin jumalanpalvelusta, todistanee kuitenkin se seikka, että sen vanhin kirkko on pyhitetty pyhälle Brigitalle (Sanctae Brigittae, joka kansan suussa kuuluu „santa pirie“), joka oli yksi mainioimmista Ruotsin keskiaikaisista pyhistä. Ett'ei Lopen kaukaisessa metsäkulmassa, jossa ei keskiajalla näy asuneen rikkaita ja historiassa kuuluisia ylimyssukuja tahi muita tunnettuja katolisuskon harrastajia, kirkonmeno ollut kirkastettu pyhäin kuvilla tahi muilla katoliseen jumalanpalvelukseen kuuluvilla välikappaleilla, ei ole ihmeteltävääkään. Ainoat katolisajan muinaisjäännökset ovat eräs suitsutusastia (kuv. 112) ja 2 messukirjaa, joista toinen eheämpi on painettu Upsalassa v. 1510.

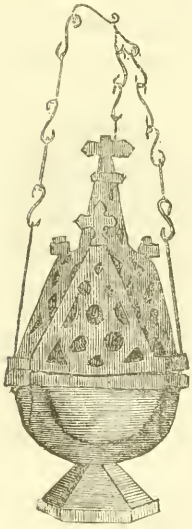

112. Suitsutusastia Lopen kirkosta.

Niinkuin monesta muustakin kerrotaan Lopenkin kirkosta tuota yhä samaa tarua, jonka mukaan jättiläinen koetti kiven heittämällä musertaa sitä, mutta ei se missään onnistunut, vaan kivi lensi ylitse tahi sivutse ja näkyy vieläkin milloin missäkin. Lopella kerrotaan hänen heittäneen Kaakon vuoresta, koska ei saanut rauhaa, kun „santa Pirie“ pauhasi, mutta kivi lensi Lopen järveen, jonka rannalla kirkko sijailee ja jossa se vieläkin tunnetaan Tiirin kiven nimellä sorean Leppälahden kohdalla. Tätä kiveä ei saada milloinkaan vierittää järveen, jota jumalattomat pojat kuitenkin kerran yrittivät, mutta järven vesi muuttui siitä myrkylliseksi ja ka-

lat kuolivat, jonkatähden sen täytyi kiireemmiten siirtyä paikalleen takaisin, jossa sen onkin aina pysyminen. Tietysti Lopenkin niinkuin melkeen jokaisen pitäjän kirkon lähimpään järveen l. jokeen kerran, vihollisten tullessa maahan, suurin kirkon kello upotettiin, jota ei millään ole saatu ylös. Kerran se kuitenkin oli onnistumaisillaan, mutta eräs akka äkkäsi sen rannalta ja huusi: „jopa saadaan Lopen suuri härkä ylös“ sillä onnettomalla vaikutuksella että kello, joka jo oli veden pinnalla näkyvissä, taas vaipui järven ahneesen kitaan.

Explication du mémoire et des figures.

Ce mémoire, qui traite des antiquités du baillage de Hauho, près de la ville de Tavastehus (en finnois Hämeenlinna), est le fruit de deux voyages d'études entrepris dans les étés de 1876 et de 1877, sous le patronnage et avec un subside de la Société finlandaise des Sciences.

Pages 1 à 9. Introduction, comprenant une notice géographique et historique sur le baillage.

P. 9—37. Age de la pierre.

Les fig. *1—37* représentent des échantillons d'objets de pierre, tous polis, trouvés dans le baillage.

P. 38—65. Age du bronze et période ancienne de l'âge du fer.

Fig. 38. Tumulus de Harjavalta, Finlande occidentale. On ne trouve dans le sud du baillage qu'un seul tumulus semblable, et deux, mais bouleversés, dans le nord.

Fig. 39—43. Antiquités de l'âge du bronze trouvées en différents endroits de la Finlande; il n'existe aucun objet semblable qui provienne du baillage de Hauho.

Fig. 44—47. Quelques sommets entourés de remparts de pierre; on en connaît six dans le baillage.

Fig. 48—50. Echantillons de pierres à aiguiser ovales, trouvées au nombre de sept dans le baillage.

Fig. 51. Une pierre portant à sa surface des enfoncements en forme de godets, peut-être un de ces objets connus en Scandinavie sous le nom de „meule des gnomes".

Fig. 52—58. Antiquités de la période ancienne de l'âge du fer, trouvées en divers endroits de la Finlande. Aucune trouvaille de cette époque n'a été faite dans le baillage de Hauho.

P. 66—90. Période récente de l'âge du fer.

Les fig. 59—87 représentent les objets de cette époque trouvés dans le baillage, et qui sont: 32 pointes de lance, 18 couteaux, 8 haches, 7 épées (outre 3 pommeaux d'épée détachés), 3 pointes de flèches, 4 faucilles, 2 mors, 4 fibules rondes, 6 fibules en fer à cheval et 1 boucle de ceinture, 5 anneaux de bras, 6 bracelets tordus en spirale, des fragments de 4 anneaux de ceinture, des fragments de deux colliers, 1 fourreau de couteau avec sa garniture, outre un certain nombre de perles, de clous de cercueil et de fragments de poteries. — Il faut citer encore les monnaies suivantes, fixées à un collier d'argent trouvé dans un champ près du lac de Pyhäjärvi, baillage de Hauho: 11 monnaies arabes (toutes samanides à l'exception d'une bulgare) datant de 901—972, 1 pièce suédoise du temps de Anund Jacob (1017—1061), enfin deux pièces anglo-saxonnes, l'une d'Ethelred (972—1016), l'autre de Canut le grand (1016—1035).

P. 91. Epoque chrétienne.

Fig. 88—89. Une haute colline, que Birger jarl, à en croire la tradition, aurait fortifiée avant de fonder le château de Tavastehus.

Fig. 90. L'ancienne église de Hauho, en grès, datant de l'époque catholique.

Fig. 91. Inscription sur une cloche de l'église de Hauho.

Fig. 92. Bannière portant les armes du Tavastlande et datant de la guerre de 1808—1809.

Fig. 93. Armoiries de la famille Posse; ces armoiries, taillées dans une pierre enchassée dans le mur de la sacristie de l'église de Tuulos, y ont probablement été placées par le gouverneur Knut Posse, qui, à la fin du 15:e siècle, possédait la terre de Sairiala, dans la paroisse de Tuulos.

Fig. 94. Reliquaire de l'église de Tuulos.

Fig. 95. Ancienne sacristie, dans la terre de Lepas, paroisse de Tyrväntö.

Fig. 96. Plan de l'église actuelle de Tyrväntö, bâtie en 1800.

Fig. 97. Ancienne église, maintenant abandonnée, de Hattula, élevée, selon la tradition, à la même époque que le château de Tavastehus. Des fresques de l'époque catholique donnent à cette église un intérêt particulier.

Fig. 98—99. Pierre tombale et porche de la même église.

Fig. 100—102. Eglise de Vanaja et une des portes de cette église.

Fig. 103. Eglise de Rengo, octogone, en grès, datant du moyen-âge.

Fig. 104. Eglise de Janakkala, en grès; moyen-âge.

Fig. 105—6. Pignons de cette église.

Fig. 107. Armes en pierre de la famille Tott; trois de ces pierres armoriées sont enchâssées dans les murs de l'église, aux endroits que montre la figure précédente.

Fig. 108. Bannière de cavalerie portant d'un côté le chiffre du roi Adolphe Frédéric, de l'autre les armes de la Finlande proprement dite.

Fig. 109. Roche gravée, de Mallingais, Janakkala.

Fig. 110. Ancienne église de bois, encore debout dans la paroisse de Loppi.

Fig. 111. Echantillon des sculptures sur bois de la chaire de l'église de Loppi.

Fig. 112. Encensoir, autrefois à Loppi, mais faisant partie maintenant du musée historique de l'université d'Helsingfors.

Oikaisuja ja lisäyksiä.

Siv.	19	rivi	10	ylhäältä	on tekopaikkoja.	lue	työpaikkoja.
„	27	„	14	alhaalta	„ puoletta	„	puolelta.
„	37	„	10	„	„ suuremmassa	„	suurimmassa.
„	45	„	10	„	„ kuva 45	„	kuva 46.
„	46	„	12	ylhäältä	„ tekee pitkän	„	tekee kumminkin pitkän.
„	52	„	8 ja 9	alhaalta	„ 21 virstan päässä	„	22:lla virstalla.
„	59	„	16	„	„ olisin	„	olisikin.

„ 72 Kaulaketjun rahoista olivat (kanslianeuvos W. Lagus'en antamien tietojen mukaan): 11 arapilaista, joista 1 bulgarilainen ja muut samanidilaisia (901—972), 1 ruotsalainen kuningas Anund Jakob'in ajoilta (1017—1061) ja 2 anglosachsilaista, toinen Ethelred'in (972—1016), toinen Knuutti suuren (1016—1035) aikainen; eli yhteensä 14.

Siv.	89	rivi	14	ylhäältä	on mitten	lue	millaisten.
„	96	„	3	alhaalta	„ kirjeen	„	kirjeet.
„	101	„	5	„	„ saduista	„	saaduista.
„	114	„	5	„	„ kirkossa	„	kirkosta.
„	119	„	12	ylhäältä	„ rakennustaitoa	„	taidetapaa.
„	129	„	2	alhaalta	„ Melanthon	„	Melanchton.
„	128	„	3	„	„ ehkä se melkoisesti supistaa.	„	supistaa se ehkä melkoisesti.
„	135	„	9	ylhäältä	„ Lohijärven	„	Lehijärven.
„	140	„	16	„	„ Rengoon	„	Renkoon.

Pienempiä painovirheitä oikaiskoon lukia.

HAUHON KIHLAKUNNAN KARTTA.

Muinaistieteellisten merkkien selitys:

- Raunio tai kumpu.
- Hautaraunio.
- Hauta (polttamatoin ruumis).
- Hauta, osaksi hävitetty.
- „ kokonaan „
- Muinaiskalu löytty.
- Muinaiskalujen löytöpaikka.
- Muinaislinna.
- Kiviaikainen.
- Pronssiaikainen.
- Varhemmalta rauta-ajalta.
- Myöhemmältä „ „
- Kristinuskon aikainen.
- Erityisiä muinaisjäännöksiä.

peninkulmaa.

F. Tilgmann'in kivipaino Helsingissä.

3 2044 106 182 603